

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XXXV • Nr. 3–4 • 2024

Număr special

SUMAR

INTRODUCERE

COSMIN BUDEANCĂ, ANGELICA HELENA MARINESCU, Studii asupra comunismului și postcomunismului în România: memorie, restituire, muzealizare 87

STUDII MEMORIALE ȘI MUZEALIZARE

IOAN OPRIS, Dreptul la memorie – cerință fundamentală..... 99
IRINA HASNAȘ HUBBARD, ANGELICA HELENA MARINESCU, Muzeul Ororilor
Comunismului în România: discurs public, muzeografie și narative expoziționale 119

STUDII ASUPRA IMAGINARULUI SOCIAL

ALEXANDRA BARDAN, „Occidentul imaginar” și România Socialistă în anii 1980: O analiză din perspectiva istoriei orale..... 139

ISTORIE RECENTĂ, RELIGIE ȘI SOCIETATE

VLAD MITRIC-CIUPE, Petre Țuța și Securitatea – 1964–1989 161
CSONGOR JÁNOSI, Itinerariu de preot reformat în Transilvania în timpul regimului
comunist. Dénes G. Fülöp (1931–2005)..... 183
DENISA FLORENTINA BUDEANCĂ, Ajutoarele primite din străinătate de cultele din
Republica Socialistă România în anii '70–'80..... 207

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXXV, nr. 3–4, p. 85–244, București, 2024

Creative Commons License
Attribution-NoDerivs CC BY-ND

MEMORII, ISTORIE ORALĂ

MARIAN PETCU, Cenzura comunistă în România – o secvență istoriografică	227
--	-----

COMENTARII ȘI RECENZII

ILIE BĂDESCU, IOAN C. POPA, <i>Un savant român sub supraveghere informativă. Cazul Dimitrie Gusti</i> , Editura Academiei Române, București, 2019 (<i>Angelica Helena Marinescu</i>)	237
--	-----

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Year XXXV • No. 3–4 • 2024

Special issue

CONTENTS

INTRODUCTION

- COSMIN BUDEANĂ, ANGELICA HELENA MARINESCU, Studies on Communism and Postcommunism in Romania: Memory, Restitution, Musealization..... 87

MEMORY STUDIES AND MUSEALIZATION

- IOAN OPRÎȘ, The Right to Memory – A Fundamental Requirement 99
IRINA HASNAȘ HUBBARD, ANGELICA HELENA MARINESCU, The Museum of Communism Horrors in Romania: Public Discourse, Museography and Exhibition Narratives 119

STUDIES ON THE SOCIAL IMAGINARY

- ALEXANDRA BARDAN, The “Imaginary West” and Socialist Romania During the 1980s: An Analysis From the Perspective of Oral History..... 139

RECENT HISTORY, RELIGION AND SOCIETY

- VLAD MITRIC-CIUPE, Petre Țuțea and the Securitate – 1964–1989 161
CSONGOR JÁNOSI, Life Itinerary of a Transylvanian Reformed Priest During the Communist Regime. Dénes G. Fülöp (1931–2005)..... 183

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXXV, nr. 3–4, p. 85–244, București, 2024

Creative Commons License
Attribution-NonCommercial CC BY-ND

DENISA FLORENTINA BUDEANĂ, <i>Aid Received From the West By Cults in the Socialist Republic of Romania in the 1970s and 1980s</i>	207
---	-----

MEMORIES, ORAL HISTORY

MARIAN PETCU, <i>Communist Censorship in Romania – A Historiographical Sequence</i>	227
---	-----

COMMENTARIES AND REVIEWS

ILIE BĂDESCU, IOAN C. POPA, <i>A Romanian Scholar under Informative Surveillance. The Case of Dimitrie Gusti</i> , Romanian Academy Publishing House, Bucharest, 2019 (Angelica Helena Marinescu).....	237
--	-----

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Année XXXV • No. 3–4 • 2024

Numéro spécial

SOMMAIRE

INTRODUCTION

- COSMIN BUDEANĂ, ANGELICA HELENA MARINESCU, Études sur le communisme et le postcommunisme en Roumanie: mémoire, restitution, muséalisation 87

ÉTUDES MÉMORIELLES ET MUSÉALISATION

- IOAN OPRİȘ, Le droit à la mémoire – une exigence fondamentale 99
IRINA HASNAȘ HUBBARD, ANGELICA HELENA MARINESCU, Musée des horreurs du communisme en Roumanie: discours publique, muséographie et récits d'exposition 119

ÉTUDES SUR L'MAGINAIRE SOCIAL

- ALEXANDRA BARDAN, L'« occident imaginaire » et la Roumanie socialiste des années 1980 : Une analyse du point de vue de l'histoire orale 139

HISTOIRE RÉCENTE, RÉLIGION ET SOCIÉTÉ

- VLAD MITRIC-CIUPE, Petre Țuțea et la Securitate –1964–1989 161
CSONGOR JÁNOSI, Itinéraire d'un pasteur réformé en Transylvanie pendant le régime communiste. Denes G. Fülöp (1931–2005) 183
DENISA FLORENTINA BUDEANĂ, Aide reçue de la part des pays occidentaux par les cultes de la République Socialiste de Roumanie dans les années 1970 et 1980 207

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXXV, nr. 3–4, p. 85–244, București, 2024

Creative Commons License
Attribution-NoDerivs CC BY-ND

MÉMOIRE, HISTOIRE ORALE

MARIAN PETCU, La censure communiste en Roumanie – Une séquence historiographique	227
--	-----

COMMENTAIRES ET COMPTE-RENDUS

ILIE BĂDESCU, IOAN C. POPA, <i>Un érudit roumain sous surveillance informative. Le cas de Dimitrie Gusti</i> , Maison d'Édition de L'Académie Roumaine, Bucarest, 2019 (Angelica Helena Marinescu)	237
--	-----

STUDII ASUPRA COMUNISMULUI ȘI POSTCOMUNISMULUI
ÎN ROMÂNIA: MEMORIE, RESTITUIRE, MUZEALIZARE

COSMIN BUDEANCĂ*,
ANGELICA HELENA MARINESCU**

În 2024 se împlinesc 35 de ani de la schimbarea de regim din 1989. Despre perioada comunistă s-a cercetat, publicat și – mai ales – s-a vorbit relativ mult în ultimele decenii. Perspectivele de abordare au fost diverse (politice, economice, sociale, culturale). S-au publicat lucrări de memorialistică și interviuri de istorie orală, s-au realizat filme documentare și artistice, s-au înființat muzee și memoriale, s-au realizat expoziții, s-a întocmit un manual opțional de istorie a comunismului, iar în noua Lege a Educației (198/2023), *Istoria Comunismului* a fost introdusă ca materie obligatorie. Cu toate acestea, la nivelul populației se poate observa că amintirile despre viața în comunism s-au diluat de așa manieră încât, influențate și de nostalgie, au dus la o deformare majoră a rememorării, care poate perpetua o „imagine” falsă asupra trecutului, iar la noile generații ajung, în mod paradoxal, tot mai puține informații (a se vedea, de exemplu, sondajele INSCOP realizate în 2013 și 2023 cu privire la percepția pe care o au românii asupra trecutului, prezentului și viitorului). În aceste condiții, este evident că este necesară continuarea cercetărilor despre perioada comunistă și postcomunistă, pentru a compensa uitarea și necunoașterea, dar și pentru a înțelege mecanismele care au dus la această situație în ultimele trei decenii și jumătate. Acesta a fost și motivul de a realiza un *număr special* al *Revistei române de sociologie* cu tema „Studii asupra comunismului și postcomunismului în România: memorie, restituire, muzealizare”.

* Special issue coordinator, PhD, Institute for the Investigation of the Crimes of Communism and the Memory of Romanian Exile (I.I.C.C.M.E.R.), e-mail address: cosmin.budeanca@iicmer.ro.

** Special issue coordinator, PhD, Institute of Sociology of the Romanian Academy; Museum of the Communism Horrors in Romania, Ministry of Culture (M.O.C.R.), e-mail address: a.h.marinescu@insoc.ro.

„*Revista română de sociologie*”, serie nouă, anul XXXV, nr. 3–4, p. 87–97, București, 2024

Creative Commons License
Attribution-NoDerivs CC BY-ND

*

Din punct de vedere istoric, sociologic și al studiilor memoriale (*memory studies*¹), România aparține categoriei politice definite ca „Europa de Est”² în perioada postbelică, regiune mnemonică ce a experimentat în secolul XX forme de totalitarism, război, comunism/socialism și dependență de Uniunea Sovietică, dar și „Războiul Rece”, „Cortina de Fier” (a se vedea și conceptul de „geografii multiple”, Müller, 2010). Astfel, putem constata că memoria post-comunistă se află în fața dificultății recuperării istorice a violenței generate de nazism și de comunism³, de semi-periferialitate, discontinuitate/ruptură la nivel instituțional și schimbări dramatice în structurile geopolitice și sociale (Wawrzyniak și Pakier, 2013, pp. 257–279). Memoria culturală, formă a memoriei colective, cu rolul de a asigura o *identitate culturală națională colectivă* (vezi Halbwachs, 1997, Nora, 1978, Assmann, 2011), s-a menținut de-a lungul generațiilor prin practici culturale și instituții, dar și prin ritualuri, simboluri, monumente, memoriale, comemorări (*faire memoire*), fiind un demers de factură culturală, „o privire ceremonială asupra trecutului, convocată să joace rol devoțional” (Hameline, 2017, p. 205). În acest context, este important de subliniat că există nu una, ci mai degrabă multiple cadre ale memoriei, ceea ce impune necesitatea de a fi analizate politicile internaționale și locale ale istoriei comunismului și formulările/utilizările politice legate de acestea (Mink și Neumayer, 2013, Miller și Lipman, 2012). În plus, Maria Todorova (2010a, 2010b) aduce în discuție și diferitele moduri de rememorare care există în societățile post-comuniste și care includ și nostalgia post-comunistă.

La nivel național, în 2006, în Parlament, președintele României a condamnat explicit și categoric comunismul, declarându-l „regim ilegal”, iar în 2009, Parlamentul European a adoptat Rezoluția privind Conștiința Europeană și Totalitarismul (*Resolution on European Conscience and Totalitarianism*, europarl.europa.eu/doceo/document/RC-6-2009-0165_EN), care condamnă crimele împotriva umanității și violările masive ale drepturilor omului de către regimurile comuniste totalitare, și a propus constituirea unei Platforme a Memoriei și Conștiinței Europene (*Platform of*

¹ Studiile memoriale (*memory studies*), adăugate recent printre științele umaniste și sociale ca domeniu de studiu, operează cu concepte cum ar fi *memoria socială*, *cadrele sociale ale memoriei* (Namer, 2000), *locuri ale memoriei* (Nora, 1970, 1980), *post-memorie* (Hirsch, 2008, Conway 2010), care au devenit de interes în contextul schimbărilor din abordările umaniste – evoluții post-coloniale și post-dictatoriale (Olick și Robbins, 1998, Olick, 1999, Olick, 2008, Radstone și Schwarz, 2010, Erll și Nünning, 2010, Olick *et al.*, 2011).

² Folosirea conceptului de Europa de Est ca termen-umbrelă are sens datorită faptului că toate aceste societăți naționale au fost incluse într-un tip de „meta-narațiune sovietică” (*Soviet metanarative*) și, de asemenea, de rezistență la aceasta, în opoziție cu Europa de Vest (Mark, 2010, pp. 93–125).

³ Afirmarea făcută în 2004 privind cele două regimuri totalitare, nazism și comunism, „în mod egal criminale” (Kalniete 2004) e controversată (Blaive *et al.*, 2011), conducând la formularea diferențelor în memoria publică între Est și Vest, cum e *Gulag* contra *Shoah* (Droit, 2007), polemizând cu memoria pan-europeană.

European Memory and Conscience, memoryandconscience.eu) (Zombory, 2017). Includerea țărilor din Europa Centrală și de Est în Uniunea Europeană a făcut evident faptul că, în timp ce construcția memorială și identitară a Europei reflectă mai ales experiența țărilor occidentale, o nouă perspectivă asupra memoriei europene, ca proiect politic, social și cultural, se cere a fi articulată în spațiul public (Jedlicki, 1999). Ca urmare, a fost abordată ideea construirii unei istorii trans-naționale, cu posibilități de regândire a unui narativ istoric european referitor la secolul XX (Müller, 2012), mai ales în ceea ce privește „experiența atrocităților sovietice și ale comunismului” (Judt, 2005, Sznajder și Levy, 2006), și elaborarea unor politici memoriale europene comune (*shared European memory*).

În țările din Europa de Est, căderea Cortinei de Fier a condus la o „re-naționalizare a agendei de cercetare”, mai ales în domeniul istoriei, fapt care e, într-un fel, de înțeles după perioada de sovietizare a științelor umaniste, însă chiar și așa, există un decalaj în privința studiilor memoriale locale față de tradiția vestică (Wawrzyniak și Pakier, 2013, pp. 257–279). În ceea ce privește situația din România, „cercetările cu privire la instaurarea comunismului [...], implicit cele referitoare la represiunea politică, au cunoscut o dezvoltare fără precedent, lucru cât se poate de firesc în contextul în care astfel de teme au fost tabu înainte de 1989” (Budeancă, 2017, p. 9). Astfel, recuperarea memoriei perioadei comunismului, având în centru atenția acordată victimelor abuzurilor comise între anii 1945–1989, s-a realizat prin cercetări cu dimensiuni mai ales istorice, prin crearea de structuri instituționale (Abraham, 2013, pp. 150–152), și prin demersuri de recuperare memorială-muzeală (Budeancă, 2020, pp. 1 068–1 086). Printre primele institute de cercetare a perioadei comuniste/totalitare în Europa de Est se află Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului (I.N.S.T.) din cadrul Academiei Române, înființat prin Hotărârea de Guvern nr. 150 din 13 aprilie 1993 (Abraham 2016, p. 10, totalitarism.ro), în cadrul căruia funcționează, din 2007, Centrul de Studii Ruse și Sovietice „Florin Constantiniu”, iar din 2022 Centrul de Studiu al Ideologiilor Totalitare „Hannah Arendt”. Cercetătorii din cadrul Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (înființat în 1999) realizează, de asemenea, investigații privind perioada regimului comunist din România, prin studierea documentelor provenite de la fosta poliție politică, în cadrul instituției funcționând și Centrul de Istorie Orală „Constantin Ticu Dumitrescu”. O altă instituție importantă este Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (I.I.C.C.M.E.R.), structură guvernamentală rezultată prin comasarea, în 2009, a Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România (înființat în 2006) cu Institutul Național pentru Memoria Exilului Românesc (înființat în 2003). Instituția are misiunea, printre altele, de a administra și analiza, de o manieră riguroasă și științifică, memoria regimului comunist din România, precum și a consecințelor acestuia, de a sprijini proiecte educaționale, de informare și de memorie, contribuind la o mai bună înțelegere a importanței drepturilor și libertăților cetățenești în societatea post-comunistă (iiccmer.ro). Dintre numeroasele proiecte în domeniul

memorial-educational derulate în cei peste 18 ani de activitate, menționăm demersurile de înființare a unui muzeu al comunismului, prin campanii media, întâlniri cu cercetătorii din domeniu sau înființarea „Rețelei Memoriei” (Budeancă, 2020b, p. 510; *reseauamemoriei.ro*).

Și în zona organizațiilor non-guvernamentale au existat preocupări pentru recuperarea critică a memoriei perioadei totalitare, printre primele și cele mai active fiind *Fundația Culturală Memoria*, înființată în 1991 de scriitorul Banu Rădulescu, având misiunea de a promova drepturile omului și valorile civice, dar și de a restitui memoria unor vremuri trecute, ce au repercusiuni încă asupra societății românești. Cel mai important proiect al Fundației este acela de a publica *Memoria – revista gândirii arestate* (din 1990). Un rol foarte important l-a avut, de asemenea, *Fundația Academia Civică* (fondată în 1994 de Ana Blandiana și Romulus Rusan), care are ca scop „educația civică printr-o bună cunoaștere a trecutului apropiat al țării și al Europei de Est, și restituirea astfel a adevărilor istoriei recente falsificate în anii dictaturii comuniste”. Principalul proiect al fundației este *Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței* de la Sighetu Marmăției (*memorialsighet.ro*) alături de care funcționează și Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului, cu sediul în București.

În primii ani de după 1989, cercetătorii din domeniul istoriei recente au avut un acces limitat la documentele de arhivă, însă preocupările lor au fost dublate de o afluență de lucrări memorialistice, care au avut o contribuție deosebită la „recuperarea unor pagini de istorie recentă” (Budeancă, 2017, p. 9). Acest aflus s-a datorat atât nevoii primare de a comunica, după atâția ani de tăcere, cât și datoriei morale de a păstra mărturiile trecutului, ca o legitimare a prezentului și, în același timp, ca o lecție pentru viitor. Menționăm aici texte autobiografice ale unor autori ca Annie Bentoiu, Micaela Ghițescu, Lena Constante (artist plastic), Gheorghe Leahu (arhitect), Ion Vianu (medic) sau Vasile Paraschiv (muncitor). Considerate un nou gen literar, memoriile sunt încadrate de unii criticii și istorici literari în „literatura de frontieră”, includerea lor în istoria literaturii române și analizarea acestora fiind văzute ca o „datorie de onoare” față de victimele comunismului” (Dobre și Antonovici, 2016).

Amintim în context și mărturiile provocate, cum ar fi cea consemnată de Irina Nicolau despre rezistența anti-comunistă din zona Argeș în *Povestea Elisabetei Rizea din Nucșoara, urmată de mărturia lui Cornel Drăgoi* (1993); a participanților la Revoluția din 1989 – „*Ne-a luat valul*”, „*Vom muri și vom fi liberi*” (1990), „*Piața Universității*” (1997) (Bădică, 2010, pp. 83–101), sau direcțiile de cercetare și arhivare din perspectiva istoriei orale, „istorie trăită, istorie care ne explică prin exemple cine suntem” (Vultur, 1997, Scârnci și Ungureanu, 2002, Antonovici și Dobre, 2016, Marineasa și Vighi, 2017, Pillat, 2022). În acest context amintim serialul de televiziune *Memorialul Durerii*, realizat de Lucia Hossu-Longin (din 1991) și eforturile făcute de Institutul de Istorie Orală din Cluj, înființat de

profesorul Doru Radosav (1997). De remarcat sunt și demersurile de a dezvoltă biografii și momente importante din trecutul recent, prin proiecte cu caracter educațional, realizate de urmași de foști deținuți politici sau de persoane interesate de istorie: Ion-Andrei Gherasim (corneliu-coposu.ro), familia Șușman și Clubul Monarhiștilor Clujeni (versantulpartizanilor.ro), ș.a.). Pentru studierea, dar și pentru a facilita accesul publicului la cunoașterea istoriei comunismului, după 1990 s-au dezvoltat și folosit diferite concepte: *arheologie judiciară* (Petrov, 2023a, 2023b, 2023c, 2024), *arheologie forensică* (Oprea, 2002, 2004, 2008), *arheologia memoriei* (Ioan, 2013), *muzeele durerii* (Oprîș, 2000), *sfinții închisorilor, muzeografie mărturisitoare* (Bernea, 1993).

Demersurile de recuperare memorială-muzeală (Budeancă, 2020a, 2020b) au contribuit și ele la crearea unei „memorii colective” a comunismului, muzeele și memoriale putând juca un rol important în regăsirea/retrăirea sentimentului de apartenență la o comunitate (locală sau națională) (Dobre, 2013, pp. 95–106). Pe lângă deja amintitul *Memorial al Victimelor Comunismului și al Rezistenței* de la Sighetu Marmăției, în aceste noi direcții se poate evidenția existența unor situri originale, cum sunt spațiile de detenție încă active (Aiud, Gherla), foste penitenciare transformate sau în curs de transformare (Memorialul Închisoarea Pitești, Memorialul „Închisoarea Tăcerii” Râmnicu Sărat, Fortul 13 Jilava), case/spații memoriale (Casa Iuliu Maniu, Bădăcin sau Expoziția Corneliu Coposu, Bobota), case memoriale (Casa Elisabetei Rizea, Nucșoara), spații memoriale adaptate în alt loc, în lipsa celui original distrus (Casa I.D. Sîrbu, Petrila), spații de detenție și anchetă care și-au schimbat destinația (subsolul Ministerului de Interne sau Blocul Crețulescu, București), situri dispărute (lagărele de muncă forțată de la Periprava sau din Balta Brăilei, satele deportaților din Bărăgan), monumente-memoriale de for public, spații de pelerinaj etc. De asemenea, amintim aici și inițiative private, spații de expunere a istoriei traumatice a perioadei totalitariste, cum sunt: *Ferestroika* (București), *Muzeul Amintirilor din Comunism* (Brașov) sau *Undeva în Comunism/Muzeul Comunismului din București*.

Nu în ultimul rând amintim aici că în 2015, în urma unui discurs al Președintelui României în care s-a susținut necesitatea creării unei instituții muzeale dedicate perioadei comuniste/totalitariste (Iedu, 2014), 92 de deputați și senatori P.N.L. au propus Senatului un proiect de lege pentru înființarea „Muzeului Ororilor Comunismului” (PI-x nr. 582/2015, Propunere legislativă privind înființarea Muzeului Ororilor Comunismului în România, online), proiect care a fost aprobat în 2019 (Lege nr. 157 din 25 iulie 2019).

Pe lângă tendințele de memorializare și noile direcții de cercetare a comunismului românesc, care au continuat să fie inventariate, analizate și expuse prin publicații și dezbateri pentru publicul larg sau pentru specialiști (vezi, de exemplu, Bădescu și Ungheanu, 2000), am observat existența, înmulțirea și diversificarea altor produse culturale, care au ca misiune ilustrarea, descifrarea sau chiar condamnarea regimului comunist, din categoria: artele spectacolului, artele vizuale, cărți pentru copii și cursuri opționale în învățământ.

În domeniul artistic, pornind de la teme precum *memoria, detenția politică, martiriul, violența și trauma*, operele pot atinge adesea aspecte mai puțin cunoscute ale istoriei recente, devenind compensatorii sau recuperatoare. Găsim intervenții artistice în spațiul istoric (*site-specific*), iar în instalațiile artiștilor contemporani regăsim obiecte din comunism alături de obiecte de cult sau de amintiri din familie. Exemplificăm aici prin demersurile făcute de Horia Bernea în cadrul *Muzeului Țăranului Român* (Bernea și Nicolau, 1998, p. 226). Alți artiști re creează locuri prin mijloace plastice, arhitecturi sau instalații simbolice, dar și mesaje și simboluri grafice (Dan Perjovski), benzi desenate (Mihai I. Grăjdeanu) ori ilustrații de carte (Bogdan Topârceanu) teatrale (Radu Savin), cinematografice (Cristian Mungiu, Andrei Ujică, Stere Gulea, Cătălin Mitulescu ș.a.).

Fără îndoială exemplele prezentate anterior pentru diferitele direcții de abordare a multiplelor fațete ale comunismului și post-comunismului nu sunt nici pe departe singurele. Ele însă dovedesc, o dată în plus, că perioada și subiectul sunt extrem de complexe.

*

Articolul care deschide acest număr special al Revistei române de sociologie, intitulat *Dreptul la memorie – cerință fundamentală*, este semnat de profesorul Ioan Oprea, considerat liderul cercetării în domeniul muzeologiei din România. Pornind de la afirmația că schimbările politice internaționale din anul 1989 au modificat radical arhitectura și geografia politică universală, iar România a fost inclusă în acest val uriaș, revoluționar, e necesar ca numeroasele jertfe, dificultăți, lipsuri, să nu fie uitate, ci să constituie lecții pentru generațiile actuale și pentru cele ce vor veni. Potrivit autorului, suferințele, nedreptățile și durerile victimelor epocii socialiste nu sunt însă ușor de surprins prin mijloacele instituțiilor de memorie istorică, prin urmare, „muzeele durerii” trebuie să aducă asemenea probațiuni și argumente care să convingă, să îndrepte și să oprească pe viitor orice tentație spre absolutism și dictatură. Memoria istorică trebuie asumată, și un exemplu este proiectul „Rețeaua Memoriei” inițiat și coordonat în cadrul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc. Cele zece reuniuni ale Rețelei Memoriei care s-au derulat până în prezent – și care sunt prezentate de autor – au adus împreună reprezentanți ai unor instituții din țară și din străinătate care se dedică istoriei comunismului, care au o experiență deosebită în muzeificarea și deschiderea către public a spațiilor dedicate totalitarismului și susținerii drepturilor omului.

Profesorul Oprea face, așadar, o pledoarie pentru instituțiile de memorie și pentru proiectele care pun în evidență trecutul traumatic, dar, în același timp, și pentru o asumare critică a trecutului. El argumentează că este necesară o înțelegere a perioadelor și etapelor din istorie care astăzi sunt condamnate și repudiate în mod global – o astfel de atitudine reprezentând un semn de maturizare a societății, a capacității acesteia de a învăța din lecțiile trecutului.

Irina Hasnaș Hubbard, muzeograf, și Angelica Helena Marinescu, cercetător științific, realizează în articolul *Muzeul Ororilor Comunismului în România: discurs public, muzeografie și narative expoziționale*, o analiză interesantă pornind de la problematica (re)constituirii unei memorii istorice, istoriografice și culturale a perioadei comunismului în România. În acest cadru, muzeele și demersurile muzeografice sunt de importanță majoră atât pentru memoria națională, colectivă, cât și pentru cea individuală. Articolul analizează modul de acțiune în spațiul public al Muzeului Ororilor Comunismului în România, de la orientarea către noi strategii muzeale, relația cu publicul, includerea în rețele naționale și internaționale la narativele expoziționale propuse în anii care au trecut de la demararea activității acestei instituții publice aparținând Ministerului Culturii. Pentru că deși e relativ „tânăr”, M.O.C.R. s-a impus deja în peisajul muzeal românesc drept o instituție dinamică, ancorată în tendințele moderne de abordare a tematicilor și cu o deschidere evidentă către public.

În „*Occidentul imaginar*” și *România socialistă în anii 1980: o analiză din perspectiva istoriei orale*, Alexandra Bardan și-a propus să identifice modul în care, în perioada regimului comunist, românii își reprezentau Occidentul ca și construct socio-cultural. Amintirile redade în cadrul interviurilor de către cei 28 de subiecți chestionați evidențiază o reprezentare idealizată și dorită a lumii occidentale, construită în opoziție cu discursul negativ despre Occident promovat de regimul comunist. Răspunsurile reflectă, de asemenea, implicarea statului în economia informală, precum și schimbările sociale și economice din timpul socialismului târziu, corelate cu stratificarea socială, dar și modul cum erau valorizate produsele culturale occidentale. Interesant este și faptul că din răspunsuri transpare o nostalgie privind modul de socializare din acea perioadă, diferit de cel creat de noile platforme media și de internet. Concluzia articolului este că „Occidentul imaginar” a acționat ca un filtru ideologic, polarizând atitudinea față de produsele culturale și structurând rezistența consumatorilor în raport cu propaganda făcută de regim.

Considerat de mulți ca un „Socrate al secolului XX” în România, Petre Țuțea a fost, fără îndoială, o personalitate care, datorită trecutului său, nu putea scăpa de „malaxorul” justițiar al regimului comunist. A fost arestat în 1948 și internat în lagăr până în 1953. În 1956 a fost din nou arestat, judecat și condamnat la 18 ani muncă silnică, fiind eliberat în 1964. La fel ca marea majoritate a foștilor deținuți politici, după eliberare a fost considerat de regim ca „dușman al poporului”, motiv pentru care a fost supravegheat îndeaproape. Studiul lui Vlad Mitric-Ciupe analizează mecanismele și metodele pe care Securitatea le-a folosit pentru a afla detalii despre ce făcea, ce scria, ce gândea și cu cine se întâlnea Petre Țuțea, metodele utilizate, de altfel, frecvent pentru a controla populația și, implicit, pentru a menține puterea. Interesant este și faptul, relevat de studiu, că urmărirea lui Petre Țuțea nu s-a încheiat în decembrie 1989, cum ar părea firesc, ci a continuat și după acest moment. Evidențiem și partea de final a studiului, în care se prezintă cât de problematice pot fi documentele întocmite de fosta Securitate și cu câtă

precauție ar trebui ele lecturate pentru a se putea extrage informațiile relevante în reconstituirea unor momente din trecutul recent.

Studiul lui Csongor Jánosi, *Itinerariu de preot reformat în Transilvania în timpul regimului comunist. Dénes G. Fülöp (1931–2005)*, repune în discuție situația minorității maghiare din Ardeal în perioada regimului comunist, pornind de la povestea de viață a unui preot reformat, care de-a lungul activității sale profesionale a păstorit comunitățile din mai multe localități din județul Mureș: Ghinești, Trei Sate, Reghin și Târgu Mureș. Pe când era student, la fel ca și în cazul altor etnici maghiari, faptul că a simpatizat cu mișcarea revoluționară din Ungaria din 1956 i-a adus, în 1959, o condamnare la 11 ani muncă silnică pentru „crimă de uneltire contra ordinii sociale”. După patru ani petrecuți în detenție a fost eliberat, însă a rămas sub supravegherea Securității, care l-a suspectat în permanență de activități „naționalist-iredentiste”. Bazată în mare parte pe documente aflate în Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, dar și pe o consistentă literatură de specialitate, analiza în cazul lui Dénes G. Fülöp relevă cât de dificilă și de complexă a fost viața unui intelectual maghiar preocupat să contribuie la păstrarea identității culturale a comunității din care făcea parte.

În același areal tematic, „Religie și Societate”, se încadrează și studiul Denisei Florentina Budeancă, cercetător în cadrul Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, dedicat *Ajutoarelor primite din străinătate de cultele din Republica Socialistă România în anii '70–'80* de la bisericile și organizațiile caritabile din Occident. Autoarea prezintă, în prima parte a studiului, situația acordării acestor ajutoare înainte de 1970 și impactul inundațiilor din primăvara aceluia an asupra atitudinii statului comunist față de acest fenomen. De asemenea, cercetarea prezintă instituțiile și organizațiile caritabile care au trimis ajutoare între 1970–1989 și maniera în care ele ajungeau la beneficiari, respectiv măsurile luate de instituțiile comuniste pentru a limita amploarea acțiunilor caritabile. În pofida atitudinii refractare a autorităților, carențele de comunicare între diversele instituții ale statului ori corupția unor oficiali implicați în proces au făcut posibil un aflus de bunuri materiale și bani care au ajuns la biserici, preoți și credincioși, contribuind la asigurarea supraviețuirii cultelor religioase în ultimele două decenii ale regimului comunist.

Textul propus de Prof. Dr. Marian Petcu, *Cenzura comunistă în România – o secvență istoriografică*, este o pledoarie pentru continuarea cercetărilor privind practicile cenzurii din perioada comunistă. El conține un tablou cronologic al lucrărilor consacrate cenzurii din România, apărute în perioada 1990–2023, recenzând monografiile, culegeri de documente, studii, antologii de varii dimensiuni, publicate în țară și în străinătate, dar și două reviste importante, *Memoria* și *Arhivele totalitarismului*.

În încheiere am ales să prezentăm o recenzie a lucrării semnate de Ilie Bădescu și Ioan C. Popa, și intitulată *Un savant român sub supraveghere informativă. Cazul Dimitrie Gusti*, editată sub egida Institutului de Sociologie al Academiei Române și înscrisă în programul de cercetare *Enciclopedia Școlii Sociologice de la București*, apărută la Editura Academiei Române în 2019, care relevă complexitatea vieții, activității și operei fondatorului Școlii Sociologice de la București.

Reluând constatarea anterioară privind complexitatea subiectelor referitoare la comunismul și postcomunismul românesc, încheiem prin a afirma că, prin materialele cuprinse în prezentul număr al *Revistei Române de Sociologie*, încercăm să oferim câteva chei de înțelegere asupra acestora, din trei perspective – a memoriei, a restituirii istorice și a muzealizării – prin abordări critice, multi și interdisciplinare, dinspre studii de sociologie, antropologie istorică, istorie comparată, istorie orală etc.

BIBLIOGRAFIE

1. Abraham, F. (2013). *Provocări epistemologice ale totalitarismului. O metodologie a studiului regimurilor comuniste*. București: Editura Muzeului Național al Literaturii Române.
2. Abraham, F. (2016). „Rolul Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului în istoriografia română”. *Lumea românească acum*, serie nouă, nr 1, octombrie–decembrie 2016.
3. Antonovici, V., Dobre, C.-F. (2016). *Deportați în Bărăgan. Amintiri din Siberia românească*. Oradea: Ratio et Revelatio.
4. Assmann, J. (2011). *Cultural Memory and Early Civilization. Writing, Remembrance and Political Imagination*. New York: Cambridge University Press.
5. Assmann, J. (2010). *La mémoire culturelle. Écriture, souvenir et imaginaire politique dans les civilisations antiques*. Paris: Aubier.
6. Bădescu, I., Ungheanu, M. (2000). *Enciclopedia valorilor reprimare. Războiul împotriva culturii române (1944–1999), vol. I–II*. București: Editura Pro-Humanitate.
7. Bădică, S. (2010) “The black hole paradigm. Exhibiting Communism in Post-Communist Romania.” *History of Communism in Europe*, ed. Institute for the Investigation of Communist Crimes and the Memory of the Romanian Exile, 1. Bucharest: Zeta Books.
8. Bernea, H. & Nicolau, I. (1998). «L’installation. Exposer des objets au Musée du Paysan Roumain». *Martor: the Romanian peasant Museum Anthropology Review*, 3.
9. Bernea, H. (1993). „Câteva gânduri despre cantități, mentalitate și încrucișare”, Mapa CRUCEA, Muzeul Țăranului Român.
10. Błaive, M., Gerbel, C., Lindenberger, T. (eds.) (2011). *Clashes in European Memory: The Case of Communist Repression and the Holocaust*. Innsbruck- Wien-Bozen: Studien Verlag.
11. Budeancă, C. (2020a). „Cercetarea și memorializarea comunismului românesc”, în Corobca L. (coord.), *Panorama comunismului în România*. Iași: Editura Polirom.
12. Budeancă, C. (2020b). „Eșecul unei idei: Muzeul Comunismului în România”, în Báthory D., Bosomitu S., Budeancă C. (coord.), *România de la comunism la postcomunism. Criză, transformare, demoațizare, Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc*. Vol. XIV–XV, 2019–2020. Iași: Editura Polirom.
13. Budeancă, C. (coord.) (2017). *Vieți în umbra trecutului. Supraviețuirea și integrarea socioprofesională a familiilor foștilor deținuți politici în comunism. Mărturii și documente. I*. Iași: Editura Polirom.
14. Ciuceanu, R. (1993). „Un proiect realizat: Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului”, în *Arhivele Totalitarismului*, an I, nr. 1.
15. Conway, B. (2010). New Direction in the Sociology of Collective Memory and Commemoration. *Sociology Compass* 7: 4: p. 442–445.
16. Dobre, C.-F. (2013). Teaching Communism at the Museum: A Comparative Study of Museums Dedicated to Communism in Eastern and Central Europe. *Edukacja Humanistyczna*. Nr 2 (29), p. 95–106.
17. Dobre, C.-F., Antonovici, V. (2016). Introducere. *Prezentul comunismului: memorie culturală și abordări istoriografice*. Oradea: Ratio et Revelatio.

18. Droit, E. (2007). „Le Goulag contre la Shoah. Mémoires officielles et cultures mémorielles dans l'Europe élargie”. *Vingtième Siècle Revue d'histoire*, 94: p. 101–120.
19. Erll, A., Nünning, A. (eds.) (2010). *A Companion to Cultural Memory Studies*. Berlin, New York: de Gruyter.
20. Halbwachs, M. (1997). *La mémoire collective*. Paris: Albin Michel.
21. Hameline, D. (1971). *Du savoir et des hommes. Contribution à l'analyse de l'intention d'instruire*. Gauthier-Villars.
22. Hameline, D. (2017). *Préludes pour une pédagogie majeure. Écrits sur l'école (1974–2009)*. ESF.
23. Hirsch, M. (2008). The Generation of Postmemory. *Poetics Today* 1 (29): 10.
24. Jedlicki, J. (1999). *Historical Memory as a Source of Conflicts in Eastern Europe. Communist and Post-Communist Studies*. 8 (32): p. 225–232.
25. Ioan, A. (2013). *Arhitectura memoriei. Noua frontieră a spațiului sacru*. București: Editura Igloo.
26. Judt, T. (2005). *Postwar: A History of Europe since 1945*. London: Penguin Press.
27. Kalniete, S. (2004). *Old Europe, New Europe: Speech at the Opening of the Leipzig Book Fair*. online la kalniete.lv/2018.05/22
28. Marineasa, V., Vighi, D. (2017). *Rusalii 51. Fragmente din deportarea în Bărăgan*. Timișoara: Miron.
29. Mark, J. (2010). *The Unfinished Revolution: making Sense of the Communist Past in Central-Eastern Europe*. New Heaven and London: Yale University Press.
30. Miller, A., Lipman, M. (eds.) (2012). *The Convulsions of Historical Politics*. Budapest – New York: CEU Press.
31. Mink, G., Neumayer, L. (2007). *L'Europe et ses passes douloureux*. Paris: La Découverte.
32. Müller, M. G. (2010). “Where and When Was (East) Central Europe?”. In Arnason P. J., Doyle, N. (eds.), *Domains and Divisions of European History*. Liverpool: Liverpool University Press.
33. Müller, J.W. 2012 [2010]. On ‘European Memory’: Some Conceptual and Normative Remarks. In Malgorzata Pakier and Bo Stråth (eds.), *European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. New York–Oxford: Berghahn Books: p. 25–37.
34. Mureșan, A. (2020, iulie), *Cum ne amintim ce-am trăit*, Best of: memorialistica literară românească. *Dilema Veche*, nr. 847.
35. Namer, G. (2000). *Halbwachs et la Mémoire Sociale*. Paris: L'Harmattan.
36. Nora, P. (1978). „Mémoire collective”, în J. Le Goff (ed.), *La nouvelle histoire*, Paris, Retz.
37. Olick, J.K. & Robbins, J. (1998). Social Memory Studies: From „Collective memory” to the Historical Sociology of Mnemonic Practices, *Annual Review of Sociology* 24: p.105–140.
38. Olick, J.K. (1999). Collective Memory: The Two Cultures. *Sociological Theory* 17: 3: p. 333–348.
39. Olick, J.K. (2008). ‘Collective Memory’: A Memoire and Prospect. *Memory Studies* 1 (1): p. 23–29.
40. Olick, J.K. et al. (eds.) (2011). *The Collective Memory Reader*. Oxford: Oxford University Press.
41. Oprea, M. (2002). *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente, 1949–1989*. Iași: Editura Polirom.
42. Oprea, M. (2004). *Moștenitorii Securității*. București: Editura Humanitas.
43. Oprea, M. (2005). *Rolul și evoluția Securității*. Iași: Editura Polirom.
44. Oprea, I. (2000). *Transmuseographia*, București: Editura Oscar Print.
45. Petrov, Ghe. (2024). Crimele Securității. Execuția lui Andrei Meșter din Sălciua, jud. Alba. Cercetări de arheologie judiciară. *Memoria – revista gândirii arestate*, 126, 1/2024.
46. Petrov, Ghe (2023a), Crimele Securității. Execuția lui Iosif Orșa din Glodghilești, jud. Hunedoara. Cercetări de arheologie judiciară. *Memoria – revista gândirii arestate*, 125, 4/2023.
47. Petrov, Ghe (2023b), Inventarul cercetărilor de arheologie judiciară privind crimele regimului comunist din România (2006–2022). *Memoria – revista gândirii arestate*, 122, 1/2023.
48. Petrov, Ghe (2023c), Mormântul Haiducilor lui Dabija din Apuseni. Cercetări de arheologie judiciară. *Memoria – revista gândirii arestate*, 123, 2/2023.

49. Pillat, M. (2022). *Bunicul meu fără mormânt. Gheorghe Em Filipescu*. București: Editura Humanitas.
50. Radstone, Susannah; Schwarz, Bill (eds.). 2010. *Memory: Histories, Theories, Debates*. New York: Fordham University Press.
51. Scârnci, F., Ungureanu, S. (2002), *Vieți paralele în secolul XX. Istorie orală și memorie recentă în Țara Bârsei*. Brașov: Phoenix.
52. Sznajder, N. & Levy, D. (2006). *The Holocaust and Memory in the Global Age*. Philadelphia: Temple University Press.
53. Todorova, M. (2010). *Remembering Communism: Genres of Representation*. New York: Social Science Research Council.
54. Todorova, M., Gille, Z. (eds.). (2010). *Post-Communist Nostalgia*. New York: Berghahn Books.
55. Vultur, S. (1997). *Istorie trăită, istorie povestită. Deportarea în Bărăgan 1951–1956*. Timișoara: Editura Amarcord.
56. Wawrzyniak, J. & M. Pakier (2013). “Memory Studies in Eastern Europe: Key Issues and Future Perspectives”. *Polish Sociological Review*, no. 183: 257–79. <http://www.jstor.org/stable/41969495>.
57. Zombory, M. (2017). The birth of the memory of Communism: memorial museums in Europe. *Nationalities Papers*, vol. 45, no 6, pp. 1028–1046.

DREPTUL LA MEMORIE – CERINȚĂ FUNDAMENTALĂ

IOAN OPRIȘ*

ABSTRACT

RIGHT TO MEMORY – A FUNDAMENTAL REQUIREMENT

The international political changes of 1989 radically altered the universal political architecture and geography. Romania was included in this huge, revolutionary wave – with numerous political, economic, social and cultural consequences –, making painful sacrifices on the difficult road to democracy. A long transition characterizes the society and confronts all its citizens with shortages, difficulties and losses: many critics, numerous also, protestors, but also nostalgic, express themselves publicly demanding energetic, protective, radical measures on account of the negative effects of the socialist time.

During a long historical period, Romania has known great sacrifices, from which lessons should be learned, and the generation suffering from the oppression of the socialist period cannot and must not pass over them.

However, the sufferings, injustices and pain of the victims of the socialist era are not easy to seize with the means of historical memory institutions. Traces, samples and evidence are not characterized by sensational, spectacular and exceptional. Pain, injustice, oppression and prohibitions are difficult to understand for those born in freedom and exempt from the effects of dictatorship. The empathy of these free generations for what their predecessors suffered long ago exists and manifests itself, but it is limited, as not even the imagination supports it. So, the museums of pain must bring such proofs and arguments as to convince, correct and stop in the future any temptation towards absolutism and dictatorship.

Historical memory is, of course, difficult to seize in convincing forms. We are often willing to forget evil, to minimize it when it is not directly regarding ourselves.

Deprivations and difficulties are too easily forgotten. In order not to forget, commitment is required. It is what the Institute for the Investigation of the Crimes of Communism and the Memory of the Romanian Exile (IICCMER) undertook to do despite many difficulties, obtuseness and opposition.

A determined assumption, as progress in the restitution of recent history results from the ten national meetings under the IICCMER logo – “The Memory Network”.

* Historian, National Center for Research and Documentation in Museology „Radu Florescu”, Bucharest, e-mail address: *ioanopris42@gmail.com*.

The achievements confirm with undeniable arguments the need for knowledge and understanding of the mistakes, slippages and deviations on account of human rights, oppression and dictatorship in the socialist era. Through the institutions of memory, the young generation is supported to correctly judge and evaluate the avatars of the past and to persevere, through their own forces, to build a society based on freedom, justice and equality.

Keywords: memory, restitution, advocacy, oppression, museologisation.

INTRODUCERE

Când Vergo (1989, pp. 41–59) scria despre existența obiectelor inexpressive, numite inspirat taciturne și reticente și despre tensiunile pe care acestea le puteau crea în texturile expoziționale, nu avea cum să le inventarieze în categoria mărturiilor agresiunii și violenței – numită de noi „patrimoniul durerii”. De abia în fostele țări comuniste muzeele vor conta pe ele pentru abordarea istoriei recente și crearea de narative expoziționale.

De atunci începând, în muzeografie și-a făcut loc și se afirmă cu tărie tema recuperării și asumării – sub multiple fațete – a perioadei postbelice, cu lucrări, unele magistrale, de restituție, înregistrate de la Moscova la Berlin, de la Riga la Tirana, la Budapesta, Praga, la Varșovia, Sofia, Belgrad, București, dar și în China, Coreea și Vietnam. Așa au apărut – sub denumiri diferite și direct asumate, chiar rezultate în urma unor decizii politice – muzeele comunismului; nevoia acestora este irepresivă, decisă de o cerință largă, pe seama cunoașterii unui scurt fragment de istorie, încă extrem de dureros pentru o parte a societății omenesti, clar imperios necesare pentru a înțelege care au fost practicile dictatoriale și cum au fost ele ocultate de propaganda regimului. Veacul al XX-lea apare astfel ca cel mai expresiv timp istoric, în care mișcări ideologice ca fascismul și comunismul au implicat și au dominat destinele a milioane de oameni. Mai ales noile generații pun presiune prin cerința lor de a ști, a înțelege și a distinge între adevăr și fals, de a putea explica lumea în care le este dat să trăiască. Și în România tema muzeelor expres dedicate comunismului a impus nu doar obsedante abordări, strict teoretice, ci și eforturi consistente pentru a pune în practică ideile și temele, muzeologizând subiectul. Debutul l-a făcut Fundația Academia Civică, la Sighetu Marmăției, prin Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței, beneficiind de suport guvernamental, de sprijinul Consiliului Europei și de o largă susținere din partea urmașilor celor decimați în teribila închisoare (Rusan, 2003). Răspunzând unei cerințe publice, recuperatoare, Memorialul a făcut servicii de pionierat de o incomensurabilă valoare (Rusan, 2007; Ionescu, 2014).¹

¹ Reamintim și expresiva expoziție *Ciuma. Instalație politică. 1997*. (Muzeul Național al Țăranului Român, organizator dr. Irina Nicolau și Carmen Huluiță) care a dat semnalul unei abordări tranșante a subiectului.

Un alt demers constant la cercetarea competentă și foarte clar direcționată îl impune Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române, căruia i se datorează elaborarea de lucrări științifice de largă autoritate, ca și a unor expoziții documentare bine făcute (Roske, 2011, 2013, 2014). I s-a adăugat, cu o sporită insistență în 2015, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (IICCMER). Promotor pragmatic al conceptelor reflectării muzeale – prin polifonii de mărturii materiale și imateriale aparținând mai multor „voci”: supraviețuitori, specialiști, curatori, autori ori realizatori de expoziții și produse memorialistice, IICCMER a lansat subiectul unui Muzeu al Comunismului în România spre dezbateră publică (Budeancă, 2020, pp. 493–511). Un subiect, așadar, de larg interes, cu o mare deschidere spre muzeificarea „memoriei fierbinți” care marchează societatea postdecembristă românească² (22 Plus, 2015). Și care, odată abordat, a oferit multiple direcții de reflectare muzeistică a unei realități cu nenumărate înfățișări și expresii. Experiențe din afara României au fost prezentate în 2015 la prima ediție a workshop-ului „Rețeaua Memoriei” (care a avut titlul *Pledoarie pentru un Muzeu al crimelor comunismului în România*) organizat de IICCMER: Lech Dymarski din Poznan, *De la Muzeul Partidului Muncitoresc la Muzeul Independenței*; Hubertus Knabe, de la Berlin-Hohenschönhausen Memorial Centre, *Sfaturi pentru colegii români*; dr. Gunars Nagels, *Muzeul Ocupației Letoniei 1940–1991*; dr. Tone Kregar, de la Muzeul de istorie recentă Celje, Slovenia, *Colecțiile muzeale, între ideologie și reflecție*; dr. Sheila Watson, Universitatea din Leicester, *Muzeele și istoriile problematice*; dr. Nicolas Dörr, Fundația pentru Analiza Dictaturii Partidului Socialist Unit din Germania, *Concilierea cu trecutul comunist în Germania* (22 Plus, 2015). Toți participanții au oferit câteva modele interesante de conceptualizare muzeală a trecutului recent, fiind utile demersului inițiat de IICCMER, în sensul cunoașterii modalităților de reflectare a acestuia în alte țări europene. Prezentările au și stimulat dezbaterile, oferind experiențe și proiecte românești de la Timișoara, Pitești, Botoșani, Oradea, Făgăraș, Aiud, Târgu Ocna, Gherla, Galați, Jilava, prezentate în stadii diferite de realizare de către inițiatorii sau susținătorii lor și prin prisma cărora s-au structurat idei benefice finalizării acestora, după cum reiese din comentariile sintetice avansate de dr. Irina Hasnaș-Hubbard (Hasnaș, 2015, p. 2). Acestor proiecte, inițiatorilor lor și celor ce le implementează le datorează în bună măsură comunitățile și țara progresul notabil făcut în direcția reevaluării și iluminării unor fapte, personalități și evenimente de neuitat. În temeinice investigații arhivistice și de istorie orală s-au concretizat lucrări care fac lumină asupra unor cazuri, stabilesc cronologii și evaluează situații concludente. Pe lângă restituirile făcute, bibliografia colectată aduce plus valoare acestor laborioase demersuri (Szabo, Rado, 2016; Pușcaș, 2017).

² Prima ediție a workshop-ului *Pledoarie pentru un Muzeu al crimelor comunismului în România* (18–30 mai 2015) a beneficiat de o sintetică prezentare în *Dreptul la Memorie. Pledoarie pentru Muzeul Crimelor Comunismului în România (MCCR)*, în „22 Plus”, anul XXII, nr. 358, 30 iunie 2015.

Au apărut firesc, concurențe în mediul privat, unele bine dotate și organizate, altele lipsite de argumentele necesare recunoașterii –, nu se discută rațiunea înființării lor, ci modalitățile în care au fost decise, unele lipsite de condiții elementare de funcționare conform legii (patrimoniu, spațiu, personal de specialitate ș.a.), care declasează și anulează în fapt legile domeniului. Paradoxul în cauză sporește dacă observăm realitatea: exemplul Muzeului Național de Istorie a României, instituție cu un patrimoniu excepțional, cu personal de specialitate calificat, cu spațiu, și care se rezumă – de mai bine de două decenii – la prezentarea tezaurului istoric și a copiei Columnei lui Traian, compensând absența unei expuneri absolut și imperios necesare pe seama istoriei României, printr-o suită de expoziții temporare la sediu și un grupaj de expoziții magistrale prezentate în străinătate³.

În mod surprinzător, înnoirea muzeelor – a celor mai recunoscute instituții de memorie culturală – exclude prezentarea parcursului și istoriei proprii. Cu greu găsim, și în puține locuri, trimiteri la acestea, ca și când am avea instituții noi și nu înnoite. Or, modernizarea se adăunează pe anterioritate, care are tot dreptul de a fi amintită, pentru a se sesiza progresul și a înțelege parcursul societal de la o etapă la alta, de la o generație „expirată” la alta energetică și capabilă de înnoire.

Dificultățile de abordare reies din limitele produse de stadiul cercetării perioadei comuniste, dar și de patrimoniul restrâns numeric și vizat să susțină expunerile muzeale, ca și handicapului datorat absenței unui Muzeu național de istorie, care (reevaluând și reflectând inclusiv istoria perioadei comuniste) să o fi integrat, la locul cuvenit, în istoria națională⁴. Pe de-o parte patrimoniul durerii este, în general, limitat, pe de alta nu prezintă excepționalități, fiind comun tuturor spațiilor concentraționare, și lipsit de calități estetice deosebite. Aceste aspecte se nuanțează oarecum când proiectele de muzeologizare se referă la restituiri personalizate, în care caz sporesc posibilitățile de a aureola personajele cu obiecte excepționale, având și conducând la un impact emoțional ridicat. Observăm însă cât de lent este procesul de „reabilitare” chiar și a celor plasați în cea mai înaltă poziție publică: I.I.C. Brătianu, Iuliu Maniu și suita de personalități de rang național asociate lor.

Propunând însă restituirile orientate cu precădere spre aspectele negative – crimele comunismului – s-a remarcat că se restrânge mult posibilitatea de a evalua etapele perioadei postbelice în ansamblul acesteia. Or, și în România diferențele care decurg din periodizarea ei (ca de exemplu 1945–1947, 1948–1956, 1957–1964, 1965–1977, 1978–1989) sunt esențiale și trebuie nuanțat reflectate, cu multă atenție și discernământ, pentru a nu reține unilateral și tendențios doar partea negativă. Regimul comunist adus și impus cu forța s-a manifestat în toate sectoarele vieții economice și sociale prin numeroase personalități și, mai ales, prin masele largi de

³ Nu discutăm aici importanța acestui demers – absolut necesar – ci absența deciziei politice de a finaliza expoziția de bază la sediu (care trebuia consolidat și restaurat) în temeiul unei viziuni moderne.

⁴ Această temă a reevaluării istoriei recente sub raport muzeal este încă incompletă și suferă de inconsistență în cele mai multe muzee de importanță națională, provinciale și județene. Compensator, o lungă serie de expoziții au preluat-o, adăugând fiecare extrem de complexe fațetări ale subiectului.

„oameni ai muncii”. Acestora li se datorează realizările (și acestea nu sunt deloc de neglijat ori de negat), în atâtea domenii, iar vârfurilor societății – tehnice, științifice, artistice, culturale, sportive –, cu performanțele lor recunoscute nu doar în plan intern, ci, mai ales, în afara țării, arată o puternică și valoroasă genă națională, creativă și conservatoare totodată. Nuanțele și onestitatea evaluării sunt, așadar, obligatorii, iar analiza pe seama politicului și a Puterii și a instrumentelor ei (cu deciziile lor restrictive, punitive și dictatoriale) nu poate și nu trebuie să excludă aspectele pozitive. Și în socialism, adaptarea la regimul politic a milioane de oameni trebuie recunoscută, în rândul acestora fiind numeroși adepți și beneficiari, profitori și privilegiați.

Așa s-ar cuveni să întâmpinăm și să încurajăm orice realizare care recuperează corect și argumentat viața și lucrările, toate, ale celor trăitori în epoca socialistă. Aceasta reprezintă în istoria României doar un segment, unul recent, ori greșeli, abateri, tratament nedrept, dictatură, suferință și victime se regăsesc pe tot parcursul istoriei naționale. Doar că pentru acele timpuri nu ni s-au păstrat decât simboluri ale unor eroi și nu urmași direcți care să ceară DREPTATEA. Doar istoria, lapidar și împăciuitoare, amintește de durerea generațiilor de năpăstuiți din timpul lui Doja, Horea, Tudor Vladimirescu, Bălcescu... Eroii acelor vremuri au și ei drept la memorie, dar nu mai sunt susținuți în acest sens.

Desigur că sentimentele grupurilor și indivizilor au diferit și atunci, la începuturile muzeografiei românești, n-au lipsit critici și evaluări negative, dar, în ansamblu, fondarea de muzee a răspuns așteptărilor, dând satisfacție și mulțumire beneficiarilor și creatorilor de acte muzeale⁵.

Acest sens al asumării lucide a perioadei extrem de scurtă dacă o privim din perspectiva istorică, dar cu multe consecințe negative pe seama generațiilor care au trăit-o activ – cu o complexitate de nuanțe și de etape – trebuie și poate să-i conducă pe tematicianul istoric, pe arhitect și muzeograf, obligați să distingă, în evoluție, dinamica societății și să numească factorii responsabili de deciziile greșite⁶. Orientate spre surprinderea – prin muzeologizare – a manifestărilor plurale, dezbaterile promovate de IICCMER prin Rețeaua Memoriei (inițiator dr. Cosmin Budeancă) au evidențiat inițiatorii unor proiecte îndrăznețe de restituiri istorice, instituind o valoroasă platformă de cunoaștere, relaționare și sprijin (Preda, p. 3). Le-au venit în sprijin realizările care marchează istoria, în aspectele ei traumatice, de la Sfântu Gheorghe (cu Casa memorială a victimelor dictaturii comuniste), dintr-un fost sediu al Securității⁷, inițiată de Filiala Covasna a Asociației Foștilor Deținuți Politici

⁵ Nu tratăm aici derapajele datorate ideologiei și presiunii Puterii, acestea nelipsind, iar, ca o consecință, considerate ca instrumente de propagandă, și muzeele au fost silite să servească Puterea.

⁶ Am abordat epoca și specificul acesteia din perspectiva opresiunii îngrădirii drepturilor fundamentale și derapajelor politico-economice în următoarele lucrări: Opreș (1996), Opreș (1998), Opreș (1999), Opreș (2001), Opreș (2004, 2006), Opreș (2004), Opreș (2008, 2018), Opreș (2016), Opreș (2021), Opreș (ed.) (2021).

⁷ Prezentată în cadrul celui de al doilea workshop IICCMER (29 octombrie – 1 noiembrie 2015).

din România – AFDPR, prin Török Jozsef, și expoziția „Calvarul bihorenilor în gulagul românesc”, înscrisă de Muzeul repressiunii și rezistenței în Bihor, organizată în spațiile cetății Oradea și prezentată de dr. Cristina Liana Pușcaș⁸.

În ambele situații s-au remarcat modalitățile de prezentare în spații speciale, cu valoare distinctă, subordonate temelor propuse de organizatori, argumentând astfel comentariile precis lămuritoare față de virtuțile locului datorate prof. Augustin Ioan (Ioan, 2013; Ioan, 2015, p. viii). La Oradea s-a beneficiat de o prezentare a Casei Terorii (Terror Háza) din Budapesta – făcută de dr. Békés Márton, director științific –, o expoziție de pionierat în restituirile dedicate opresiunii comuniste⁹.

În anul 2016 s-a remarcat în planul restituției istorice o lucrare pregătită îndelung: intrarea în circuit public a reședinței Ceaușescu (București, B-dul Primăverii nr. 50). Inaugurată în 5 iulie 2016, în „pălățelul” destinat șefului statului comunist român, expoziția a repus în circuitul public un spațiu memorial ilustrat prin mobilier, lucrări de artă plastică și decorativă și o bogată documentație istorică asupra familiei Ceaușescu. Înfruntând numeroase rezerve și reticențe subiective, dar răspunzând unui vizibil interes de reinterpretare și asimilare a trecutului recent, inițiatorul (Regia Autonomă „Administrația Patrimoniului Protocolului de Stat”) a organizat o largă consultare cu lideri ai instituțiilor de promovare a recuperării istoriei, ai mișcărilor civice, ai vieții academice, istorici și cercetători (sub coordonarea prof. univ. dr. Ioan Opriș), iar expoziția a fost inaugurată în prezența reprezentanților guvernului român.

De atunci, interesul pentru acest segment limitat de istorie recentă s-a consolidat, crescând în intensitate și dovedind astfel o nouă abordare, mai bine documentată, pe seama profilului și personalității fostului dictator comunist. Un exemplu îl reprezintă interesanta prezentare documentară – *Imposibila uitare. O istorie în imagini a epocii Nicolae Ceaușescu* – găzduită începând din 5 iulie 2016 în spațiul piscinei reședinței prezidențiale, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului (INST) evocând prin documente arhivistice și un posibil program de rememorare a epocii și de documentare lucidă asupra acesteia. Fondul documentar, îndeosebi cel fotografic, a permis reconstituiri corecte, veridice și demne de a pune subiectul în dezbateri publice, un început de comunicare-dialog fiind astfel anunțat.

Atelierul IV al „Rețelei Memoriei”, de la Râmnicu Sărat (27–30 octombrie 2016), a oferit posibilitatea dezbaterii temei *princeps* prin cunoașterea altor realizări:

⁸ Vizitată de participanții la al treilea workshop (17–20 martie 2016) și însoțită de pliantul cu același titlu, datorat dr. Cristina Liana Pușcaș. Includem aici remarca următoare: unele spații istorice, vechi, utilizate azi pentru reconstituirile abuzurilor, terorii și pedepselor din epoca zisă comunistă au avut funcții similare și înaintea acesteia. A revela asemenea aspecte (ex. La Alba Iulia pentru Horia, Cloșca și Crișan; la Sighet ori la Oradea ș.a. pentru lideri naționali etc.) completează istoria într-o perspectivă mai lungă și arată excesele Puterii asupra unor predecesori luptători pentru libertate și dreptate.

⁹ În cazul orădean, vezi sub titlul *Memorialul „Rezistenței și repressiunii în Bihor”*, în „Crișana”, an LXXI, seria a treia, nr. 7 617, sâmbătă, 19 martie 2016, p. 10, când s-a lansat și apelul public pentru direcționarea a 2% din impozitul anual spre respectiva lucrare.

(dr. Daniela Koleva, dr. Anna Luleva, dr. Nicolai Nenov, dr. Dilyana Ivanovna – Bulgaria) cu prezentarea memorializării trecutului recent în Bulgaria; a memorialelor din Berlin (Dalia Báthory și Irina Hasnaș-Hubbard), a proiectelor în curs Casa Memorială Iuliu Maniu (Bădăcin) prezentată de Pr. Cristian Borz; casa natală a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej (Bârlad) prezentată de dr. Liviu Țăranu; Casa memorială „I.D. Sârbu” (Petrila) prezentată de Ion Barbu; design expozițional prezentat de arh. Maria Tîlvescu și arh. Constantin Goagea; muzeificarea vieții cotidiene în comunism (Ion Barbu, Ovidiu Mihăiță, Constantin Iftime). S-a putut atunci concluziona – și datorită vizitării *Închisorii tăcerii*, alt monument al durerii ce urmează a fi muzeificat – asupra dificultății acordului între patrimoniul vizat și mesajul expozițional, a subtilităților de ordin optic, grafic și coloristic pentru stimularea interesului și s-a dezbătut – vizitând și muzeul orășenesc – rolul istoriei locale și a punctelor ei referențiale. Revelată, relația dintre produsul memorial și comunitate a condus la noi perspective de lucru: cum au văzut oamenii aceluși timp tragediile ce se petreceau lângă ei? Câte dintre acestea le erau cunoscute? Ce se poate face acum pentru cei tineri pentru a înțelege acel trecut?

Pledoaria pentru muzee ale comunismului în România s-a nuanțat apoi vizibil prin lucrările workshop-ului „Rețeaua Memoriei” V (Petroșani, 11–14 mai 2017), beneficiind de un neașteptat suport artistic oferit de graficianul Ion Barbu¹⁰. Într-o zonă eminentamente muncitorească, cu dizidențe și mișcări greviste, cu nostalgii pe seama mineritului și a statutului ocupațional, recepția critică a trecutului comunitar – dar și a prezentului – o fac Muzeul Instalatorului (Petroșani), Centrul POMPADOU și Mother’s Museum (Petrila), realizări importante reflectate atât printr-un valoros patrimoniu original, cât și prin instalații artistice și o textualizare subtilă, ironică și semnificativă. În conflict direct, Muzeul Mineritului (creația prof. Ion Poporogu, 1961) – cu un patrimoniu minier excepțional – aflat într-o fază expozițională depășită, degradat și tratat iresponsabil, care a beneficiat între timp de o modernizare. A se observa doar că muzeele de ocupații ca acesta – sau cel al Petrolului de la Ploiești (1961) – au fost realizate în socialism, ca expresii ale dezvoltării economice prin resurse naturale, deservite benefic pentru societate de un mare număr de muncitori, tehnicieni, ingineri. Dezbaterile de la Petroșani au avut din nou darul să revigoreze interesul pentru proiectele în curs (Bădăcin – Sălaj, Gherla – Cluj, Botoșani, Galați, Pitești, Hunedoara), fiind mai aplicate în cazul unor inițiative de memorializare (Muzeul consumatorului – Timișoara), și au beneficiat de ideile asupra artei de for public și a rolului acesteia în consemnarea istoriei (proiect DARE – Cosmin Năsui). Din nou, artistul angajat și puterea argumentelor sale de a pătrunde în conștiințe s-au relevat, subliniind un parteneriat de care trebuie să se țină seama.

¹⁰ Recent, Muzeul Poezie(i) din Iași – parte a Muzeului Național al Literaturii Române – Iași, și-a fundamentat expunerea pe inspiratele lucrări de grafică alegorică aparținând artistului (Dabija, 2023, pp. 177–204).

La Brașov, cel de al VI-lea workshop (19–22 octombrie 2017), a fost evident stimulat de conlucrarea binevenită dintre IICCMER, Fundația Konrad Adenauer și Muzeul Județean de Istorie. Pledoaria inițiată în cei patru ani s-a văzut mai bine aplicată în rememorarea a trei decenii de la Revolta muncitorimii brașovene – un puternic semnal, la timpul său, asupra căderii comunismului în România. În acest sens – ca și-n celelalte reuniuni – președintele Asociației Foștilor Deținuți Politici din România, Octav Bjoza, a prezidat cu concursul Asociației „15 Noiembrie” un ansamblu de lucrări evocatoare, înlesnite de vizitarea fostei uzine „Steagul Roșu” și de un marș public al membrilor „Rețelei Memoriei”. Între evenimente amintim: dezvelirea grupului sculptural mobil *Neliniștea unei mulțimi* (autor Aurel Vlad) și suita grafică aparținându-i lui Ion Barbu (dedicată scriitorului I.D. Sârbu), au dat un plus de dinamism reuniunii. Locul ales a îngăduit și o vizită la Muzeul Județean de Istorie, la expoziția *Am fost cetățeanul orașului Stalin* (proiect în colaborare cu Muzeul Național de Istorie al Albaniei) prezentată de managerul instituției, Nicolae Pepene. De asemenea, la sediul filialei Brașov a AFDPR, președintele AFDPR, domnul Octav Bjoza, a prezentat o expoziție documentară ale cărei obiecte colectate și expuse au o puternică calitate restitativă, emoționând prin semnificații, dar spațiul și forma expunerii rămân deziderate care trebuie rezolvate. Un plus informativ pentru participanți l-au adus prezentările dr. Lukasz Kaminsky (*Solidarity – genesis, history and remembrance*), av. Alexandru Postică (*Complexul muzeal în aer liber în memoria victimelor represiunilor politice – Mereni, Republica Moldova*), dr. Dorian Koci (*The Pavilion of Communist Persecution in the National Historical Museum of Albania*) și Michaela Šnopkova (*Our Entire Story – how we tell it in Estonia*). Prin intermediul experiențelor altora, comparând și judecând criteriile, abordările, demersul politic, științific și cultural, au fost câștigate importante reflecții pe seama celor ce se fac acum în România. Privite mai atent și critic, realizările arată un progres conceptual, nuanțări adecvate specificului temei și realităților. Ele subliniază valoarea lucrărilor de memorializare și tendința acestora de încadrare în fenomenul general societal, și nu doar de abordare simplistă a acestuia. Extensia tematică anunță de acum depășirea abordării strict personalizate – nu însă a biografiilor individuale legate direct de confruntările cu opresiunea și dictatura –, trecându-se la reflectările muzeale pe seama unor medii speciale (muzele universitare de la Cluj-Napoca, București, Iași, Galați), la prezentarea opozițiilor (în rândul clerului, militarilor, țăranilor, muncitorilor ș.a.), ca și a diferențierilor atitudinale, așa cum se reflectă ele în viața cotidiană, familiară, comunitară, școală etc. S-a învederat, cu prisosință și din nou, rolul istoriei orale (mărturii, evocări, memorii, filme, înregistrări), dar și absența muzeologizării critice a mecanismelor de putere și coerciție (de partid, de justiție, administrative, penitenciare, radio-televiziune – presă) care au introdus și vegheat – prin nomenclatură și responsabili – asupra întregului sistem.

Platforma propusă deja a avansat, identificându-se noi proiecte și noi abordări tematiche, ceea ce arată, din nou, polifonia reflectărilor¹¹. Pledoarii pentru redescoperirea multiplelor forme de exercitare a puterii, a presiunilor pe seama diverselor categorii sociale (ex. țărănime vs. colectivizare, asumat de Iulian Bulai în *Muzeul Colectivizării din România*, de la Tămășeni, Neamț – proiect evaluat din perspectivă strict personală) sau a valorii documentelor filmice aparținând cinecluburilor (proiectul Muzeul Cineastului Amator, Reșița, autor Andrei Bălbăraș) li s-au adăugat aspectele condiționale derivate din cerințele conservării științifice sau cele juridice (drept de reproducere, drept de autor, autorizarea ca muzeu/colecție publică). Adaug și un aspect strict moral – reacția la rău, la nedreptate, la opresiune, pe care generația tânără o exprimă în felurite modalități față de un trecut negru, greu de imaginat pentru cei născuți și crescuți în libertate. A face cât mai multe și mai convingătoare „oglinzi” retrovizoare și retrospective pe seama trecutului înseamnă și un sprijin, prin educație, al noilor generații. Rolul mass-media în a mări efectele expunerilor prin muzeotehnica de vârf s-a învederat ca esențial.

Șirului abordărilor restitutive pe seama istoriei culturale recente i s-a adăugat – inaugurată la 18 octombrie 2017 – Casa Românei (Târgoviște), spațiu rezidențial în care a debutat, în 1968, Festivalul național de romane „Crizantema de Aur”¹². Pornită din inițiativa cuplului Alina Mavrodin și Teodor Vasiliu, cu sprijinul direct al UNESCO, expunerea înscrie o recuperare asumată cu numeroase argumente, prin artefacte de o calitate și expresie evocatoare pe seama unei mișcări cultural-muzicale de amploare, care a prilejuit evoluții spectaculoase, prezențe vocale de cel mai înalt nivel, o reconsiderare binevenită a tradiției, dar și încadrarea în serviciile propagandei oficiale, cu toată suita de cedări pe seama Puterii. Recuperarea însă, asumarea distinct valorică a mișcării, rolul acesteia în contextul general al României socialiste, cu îndrăzneli și cedări, cu compromisurile inerente, era absolut necesară, iar prezentarea expozițională lasă loc evaluării corecte a unui fenomen cultural benefic pentru numeroși artiști, textieri, regizori, muzicieni, actori, interpreți și, bineînțeles pentru marele public. A nega sau a reține doar aspectele criticabile nu îngăduie nici o șansă stabilirii adevărului, or, la Casa Românei, acesta poate fi stabilit, așezând corect un produs muzeal la dispoziția oamenilor¹³.

¹¹ Vezi, ca exemplu, expoziția organizată de Muzeul Național „George Enescu”, *Muzicieni în arhiva CNSAS*, prezentată și la Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat” (9–12 august 2017), cuprinzând documente de urmărire și ilustrație, quasi-necunoscute, pe seama lui George Enescu, Mihail Jora, Constantin Silvestri, Paul Constantinescu, Mihail Andricu, George Georgescu, Alfred Alexandrescu, Mîndru Katz și Dinu Lipatti, abordate și interpretate de Ioana-Raluca Voicu-Arnăuțoiu. Interesul pentru asemenea lucrări a crescut vizibil prin programul muzical asociat expoziției, sub titlul *Istorie și muzică*, ilustrat de muzicienii Ioana-Voicu-Arnăuțoiu, Manuela Giosa, Corina Răducanu și Eugen Dumitrescu.

¹² Detalii în *Jurnal de Dâmbovița*, an XXIII, nr. 6 225, joi, 9 octombrie 2017, pp. 1–3, 12.

¹³ Amintesc doar că printre susținătorii festivalului „Crizantema de Aur” s-au aflat Victor Eftimiu, Ludovic Spiess, Vasile Donose, Adrian Iorgulescu, Tudor Gheorghe, iar între participanți au strălucit Ioana Radu, Gică Petrescu, Angela Moldovan, Emil Gavriș, Doina Drăghici, Angela Similea, Felicia Filip, David Ohanesian, Arta Florescu, Lucia Țibuleac, Nicolae Herlea, Dan Spătaru, Corina Chiriac, Gheorghe Turda, Voicu Enăchescu, Doina Badea ș.a.

Al VII-lea workshop din suita *Pledoarie pentru muzee ale comunismului în România* – „Rețeaua Memoriei” a adus în prim-plan *Memorialul Închisoarea Pitești* (19–22 aprilie 2018). Loc de măcinare sistematică a studențimii opozante comunizării printr-un proces sinistru intitulat „Reeducare”, închisoarea a intrat în circuit public prin eforturile Fundației „Memorialul Închisoarea Pitești” (condusă de Maria Axinte), cu sprijinul altor entități.

Inaugurarea noului așezământ memorial a împlinit un alt deziderat național recuperator¹⁴, contextualizând benefic dezbaterele asupra unor proiecte de larg interes: expoziția *Pașii României prin socialism și democrație* (Hunedoara, inițiator Romică Bârsan); *Pe urmele Rezistenței Anticomuniste din Munții României* (Asociația Turist Club Carpatic, reprezentată de Marius Tinel Cârciumar); *Muzeul Cărții și Exilului Românesc* (Craiova, proiect al Bibliotecii „Alexandru și Aristia Aman”, prezentat de Adela Calotă); *Despre comunism* (Muzeul Județean „Ștefan cel Mare” Vaslui, prezentat de Ioana Hurduc); *Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar comunist în R.S.S. Moldovenească, 1940–1941, 1944–1953* (prezentat de Ludmila Cojocaru)¹⁵; *Femeile din Rezistența Făgărașului* (inițiator Ioana Hașu-Georgiev); *Comunismul în Dobrogea* (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, inițiator Delia Cornea). Cum bine se observă, etapa revelează eforturi consistente și diverse, completând proiectele deja încheiate sau în stadiu avansat (Memorialul Gherla, reprezentat de pr. Grigorie Benea; Fortul 13 Jilava, reprezentat de Florin Nechifor; Casa Memorială Iuliu Maniu, Bădăcin, inițiator pr. Cristian Borz; Muzeul Vieții Cotidiene din Botoșani, inițiator Constantin Iftime), dar arătând și derivatele muzeale determinate de tematica generală (Muzeul județean de Istorie Brașov, manager Nicolae Pepene; Muzeul municipal Râmnic Sărat, manager Marius Nicolae; Muzeul Universității din București, coordonator conf. univ. dr. Florentina Nițu) și proiectele de benzi desenate cu generic incitant „Partidul te vrea tuns” (coordonator Bogdan Topîrceanu) respectiv „Brașov 1987. Doi ani prea devreme” (coordonator Mihai Grăjdeanu). Tot la clasa derivatelor au înscris noi proiecte dr. Cristina Pușcaș (Oradea) și Ion Barbu (Petroșani), iar o prezentare aparte – „House of European History” –, cu valoare orientativă, a aparținut dr. Simina Bădică. Stimulate de evenimentul central dedicat inaugurării Memorialului Pitești, dezbaterele au evidențiat o paletă mai largă de posibilități restitutive, justificând inițiative valoroase. De remarcat din nou implicarea instituțiilor de

¹⁴ Analiza pe larg, contextualizată, și prezentarea subiectului în Alin Mureșan (2017). *Pitești. Cronica unei sinucideri asistate*. Pitești: Editura Manuscris (ediția a treia).

¹⁵ Vezi magistralul proiect coordonat de Anatol Petrencu, concretizat în volume publicate sub egida Muzeului Național de Istorie a Moldovei: Postică E. (ed.) (2016). *Arhivele memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar comunist din Republica Socialistă Moldovenească, II (Cercetări realizate în localitățile din Sudul Republicii Moldova)*, tom II. Chișinău: Tipografia Balacron; Pădureac L. (2016), vol. III, tom I, *Cercetări realizate în localitățile din Nordul Republicii Moldova*. Chișinău: Tipografia Balacron, sub egida Universității de stat „Alec Russo”, Bălți.

memorie istorică – muzeele – în direcția recuperării segmentului istoriei României comuniste. În această direcție, noile evaluări ce se regăsesc în expunerile muzeale reorganizate recent și intrate în circuit public (ex. Suceava, Oradea) pot oferi un suport științific consolidat inițiatorilor de noi proiecte.

Stimulantă și cu rost de documentare serioasă s-a dovedit și vizita pe care participanții la reuniune au făcut-o la Conacul Brătianu (Florica, din 2020 devenit Muzeul Național Brătianu) și la Complexul Muzeal Golești.

Nu poate rămâne în afara discuțiilor viitoare tema muzeologizării epocii comuniste în alte spații locuite de români. Dacă pentru Republica Moldova se înregistrează un efort special de recuperare muzeografică stimulat de cele patru mari muzee naționale (de istorie, artă, etnografie și istorie naturală, respectiv al literaturii), la grupurile de români din Ungaria, Serbia, Bulgaria și Ucraina, demersul în cauză este încă într-o fază pregătitoare¹⁶.

Tematica respectivelor proiecte oferă o bogată documentație pentru recuperarea istoriei regionale basarabene. În sensul acesta, muzeografia Moldovei se reîntregește, potențând cu un capitol foarte important istoria secolului XX. Se obține deja un alt tablou restitativ, prin care sunt corelate eforturile culturale din perioade diferite: interbelic, postbelic și de după 1989, muzeele reflectând evoluția societății, tendințele de spargere a interdicțiilor ideologice și de reprezentare corectă a fenomenelor istorice. Simpla lectură comparată a lucrărilor: Gianina-Cristina Chirilă, *Istoria muzeelor din Moldova (până în anul 1945)*, Editura PIM, Iași, 2008 și Constantin Gh. Ciobanu, Mihai Ursu, *Muzeul Național de Etnografie și Istorie naturală. Evoluția în epoca modernă și contemporană*, Chișinău, 2019, constituie un bun prilej de constatare a demersului dificil și greoi, dar imposibil de oprit. Un vast domeniu al istoriei recente a intrat astfel cu tărie în atenția muzeografiei, îngreunat desigur în procesele refacerii de precaritatea mărturiilor, ca și de prejudecățile propriilor specialiști, dar determinat categoric în a reorienta muzeele spre abordări pătrunzătoare și îndrăznețe pe seama faptelor, evenimentelor, evoluției societății din perioade consecutive, caracterizate de efecte politice nedorite de oameni și care le-au marcat în chip tragic existența.

Refacerile expoziționale pornite deja asigură muzeografia de un șantier de lucru bogat în nuanțe, obligatoriu de evaluat și de prezentat generațiilor tinere prin greșeli, decizii politice negative, traumele și victimele Puterii, dar și pentru a oferi acestora teme educative pentru a conștientiza efectele nocive ale regimurilor totalitare ostile drepturilor fundamentale umane.

¹⁶ Vezi interesantul pliant de prezentare *Muzeul de istorie și etnografie al românilor din Transcarpatia* (Apșa de Jos, inaugurat la 27 septembrie 2014) cu sprijinul Ministerului Afacerilor Externe (Departamentul Politici pentru Relația cu Românii de Pretutindeni) și care îl are ca inițiator pe dr. Ion M. Botoș, iar ca expert pe cunoscutul etnograf dr. Mihai Dăncuș. Detalii privind grupul românilor din regiune, în gazeta regională social-politică din Transcarpatia, „Apșa”, ajunsă la numărul 109.

Întârzierile inadmisibile în muzeologizarea trecutului recent prin expuneri magistrale – criticabile atât pentru mai multe mari muzee de istorie (Timișoara, Drobeta-Turnu Severin, Cluj-Napoca, Iași ș.a.), dar mai ales pentru Muzeul Național de Istorie a României – arată pe de o parte dificultăți serioase de interpretare asumată și altele, decisive, de ordin economic, iar pe de altă parte neglijarea condamnabilă a interesului național. Absența unor asemenea lucrări – cu putere de model, și, totodată, de sprijin metodologic – îngreunează un proces pe care cerințele firești de redare corectă și-n cheie modernă a istoriei recente l-au impus. Compensațiile venite din zona instituțiilor de cercetare, a organizațiilor nonguvernamentale și a unor inițiative private apar astfel cu totul binevenite, indicând un fenomen de radicalizare așteptat. A aduce astfel la masa dezbaterilor inițiatori publici și privați, reprezentanți ai administrației, Bisericii, Academiei și ai media – cum în fapt a reușit IICCMER – înscris un succes și onorează. În vasta problematică a restituirilor pe seama istoriei, ritmurile se cuvin să fie impulsionate, iar asumarea acestora să prindă conturul unui Program național clar argumentat și sistematic susținut.

Al VIII-lea workshop *Pledoarie pentru muzee ale comunismului în România* – „Rețeaua Memoriei” (Șimleul Silvaniei – Bădăcin – Zalău – Cluj-Napoca, 24–28 octombrie 2018) a focalizat atenția participanților spre memorialistică. În principal, restituția istorică l-a avut în prim plan pe liderul transilvănean Iuliu Maniu și modalitățile muzeale propuse la Bădăcin (Mateescu, 2018, pp. 57–68). Eforturile de muzeologizare (constituire și recuperare patrimoniu, refacere casă, organizare colecție) aparțin pr. Cristian Borz. Au mai fost prezentate proiectele unui ansamblu memorial la Periprava (arh. Daniel Berindean), Casa Gheorghe Gheorghiu-Dej – Bârlad (Liviu Țăranu), Casa memorială „Márton Aron” – Sândominic (Lázár Csilla) (Virt, 2018), donația Iosif Uglar – Muzeul Județean Satu Mare (Claudiu Porumbăcean), colecția Muzeului Cineastului Amator (Andrei Bălbăraș), Memorialul Gherla (pr. Grigorie Benea), iar rezolvările restitutive de la Muzeul Universității București (Florentina Nițu), Memorialul Revoluției – Timișoara (Gino Rado), Muzeul Orașului Oradea (Cristina Pușcaș) și expoziția „Condiția Română” – Petrila (Ion Barbu) au introdus teme noi privind diversificarea mijloacelor de expunere, organizare expozițională, prezentare și promovare.

Un subiect aparținând viziunii expresive artistice l-a susținut din nou Cosmin Năsui, argumentând convingător nevoia de subliniere și de susținere prin intermediul artei de for public. Cele două muzee care au contribuit la reușita reuniunii – cel de istorie și artă din Zalău și cel de istorie al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca (prin Ana-Maria Stan), ca și Biblioteca Universitară „Lucian Blaga” (cu o expoziție conținând documente privitoare la Iuliu Maniu) – au înlesnit percepția corectă a relației necesare între funcțiile muzeale și demersul restituirii istorice propriu-zise. Reuniunea a întărit convingerea specializării demersului de grăbire a cercetării oneste și corecte a „epocii comuniste” și de muzeologizare în ritm alert a martorilor acesteia.

Mai recenta întrunire a „Rețelei Memoriei” (al IX-lea atelier, Craiova, 27–30 octombrie 2022) a revelat din plin nevoia de dialog și de colaborare. După o întrerupere dictată de agresiunea pandemică, prezentările Muzeului Național Brătianu (Mihai Alexandrescu) și Muzeului Cărții și Exilului Românesc (Silviu Gongonea, Lucian Bot, Maria Magdalena Cojocari și Mihaela Călinescu) și cele prezente pentru prima dată la întrunirile Rețelei: Muzeul Ororilor Comunismului în România (M.O.C.R.) (Alexandru Groza) și Muzeul Amintirilor din Comunism, Brașov (Alina Beteringhe), au pus în discuție o largă problematică, de politică culturală cu numeroase aspecte ce țin de patrimoniul real și virtual muzeificabil, dar și de prevederile precise ce decurg din legislație, norme procedurale și practici specifice muzeografiei. Discuțiile aplicate au revelat condiționările care se cer rezolvate pentru a asigura reușita proiectelor muzeale, îndeosebi celor datorate inițiativei politice. Încurajarea pe seama fondării unor noi muzee de istorie recentă prin angajarea de colaborări profesioniste și parteneriate cu instituții de specialitate s-a impus ca fiind de strictă necesitate. Astfel, M.O.C.R., proaspăt înființat, după primul an de activitate a stabilit colaborări cu membrii Rețelei pentru acțiuni viitoare. Gazda reuniunii, Muzeul Cărții și Exilului Românesc – cu un prim nucleu documentar amplasat într-o clădire monument istoric restaurată de arh. Iulian Cămui – aduce argumente pe seama cerințelor de patrimoniu specific (încă redus numeric), a unui spațiu cu dotările de conservare preventivă și încadrării corespunzătoare cu personal de specialitate.¹⁷

Aducerea în prim plan a inițiativei vechi și statornic urmărite a IICCMER pentru Memorialul „Închisoarea Tăcerii” de la Râmnicu Sărat a repus în valoare un alt proiect restant aflat în progres și angajat deja spre împlinire¹⁸.

Între inițiativele recente, de la Memorialul Închisoarea Pitești, Maria Axinte a prezentat „Muzeul comunismului pentru copii”, cu un program inedit de pedagogie muzeală, care anunță marile deschideri pe seama educației tinerei generații. Din aceeași categorie de proiecte noi și de memorizare fac parte și cele prezentate pentru eforturile educaționale asumate de Casa Memorială Iuliu Maniu (Bădăcin), Memorialul Gherla, Muzeul Județean Satu Mare, Societatea Culturală „Condiția Română” (Petrila), Memorialul Revoluției (Timișoara), Memorialul Colectivizării din România (Tămășeni), Casa natală Gheorghe Gheorghiu-Dej, Muzeul Județean de Istorie Zalău, Casa victimelor dictaturii comuniste (Sfântu Gheorghe, Covasna), Muzeul Universității din București. Un interes deosebit a întrunit și Complexul muzeal în aer liber în memoria victimelor represiunilor politice (Mereni, Republica Moldova)

¹⁷ Într-un oraș cu o veche tradiție muzeală și cu un mediu cultural superior, în care Muzeul Olteniei și Muzeul de Artă (recent amplificate, primul prin expoziția de bază, celălalt prin modernul Centru „Constantin Brâncuși”) oferă modelele de reformare înnoitoare, conlucrarea la noul muzeu – în primul pe seama exilului românesc – a învederat o decizie politică fundamentată pe realitate și o largă colaborare cu parteneri profesioniști, universități și instituții culturale.

¹⁸ Grupul responsabil a stabilizat proiectarea restaurării și amenajărilor expoziționale, iar prezentările, discuțiile și explicațiile în cadrul Universității de Vară de la Râmnicu Sărat (22–26 august 2022) dau asigurări serioase.

prezentat de Larisa Ciobanu și, îndeosebi, „Expedițiile memoriei” (dr. Octavian Țicu), acesta fiind responsabilul unor sistematice investigații pe seama deportării basarabenilor în Siberia. Din aceste ultime prezentări rezultă imperioasa nevoie de restituire și asumare, odată cu susținerea pragmatică a muzeelor durerii, ca expresie a lecțiilor istoriei pe seama dictaturii.

Ideea magistrală a parteneriatelor a apărut și la Craiova ca rețetă sigură a succesului. În această direcție și pledoaria pentru colaborarea cu instituții muzeale și unificarea în susținerea voluntariatului, posibile prin proiectul SOLIDEM (Solidaritate prin educație muzeală) finanțat de Uniunea Europeană¹⁹, au indicat noi soluții.

Cea de-a X-a reuniune a „Rețelei Memoriei” a încununat un demers consistent de stăruințe ale ICCMER, reunind la Timișoara (7–10 decembrie 2023) 29 instituții de stat și private din România și Republica Moldova.

Partenerii de organizare au fost Memorialul Revoluției (Timișoara) și Muzeul Ororilor Comunismului în România și s-a ales egida Centrului Cultural de Proiecte Timișoara, încadrând atelierul „Rețelei” între manifestările dedicate Capitalei Europene. Programul întâlnirii a cuprins prezentarea expoziției *Iuliu Maniu, povestea unui destin* (custozi Muzeul Județean Zalău și Casa Memorială Iuliu Maniu, Bădăcin) și a expoziției documentare de grup *Rețeaua Memoriei – Identități, itinerări și confluente muzeale* (curator Irina Hasnaș Hubbard); aceasta din urmă a prezentat o primă evaluare a eforturilor de constituire și prezentare a patrimoniului istoric de către membrii Rețelei, patrimoniu ce prezintă etapa regimului comunist din România și Republica Moldova, scopul declarat fiind restituirea și interpretarea, prin trasee de tip rețea, a mărturiilor specifice referitoare la istoria comunismului.

Reflectând o sinteză a lucrărilor inițiate de Rețeaua Memoriei, organizatorii au evaluat realist și pragmatic stadiul în care se găsesc proiectele, inițiativele și ofertele diferiților promotori oficiali angajați în acest deficitar, îndelung și complex program de prezentare a istoriei comunismului în România și Republica Moldova.

Ca etapă de parcurs, înregistrând progrese, dar și întârzieri și dificultăți, „Rețeaua Memoriei” a stabilit un grupaj de obiective – considerate esențiale – de ordin strategic și logistic, pentru susținerea procesului de conștientizare și conservare a memoriei istoriei recente a României.

Acesta cuprinde 14 puncte: pregătirea unui ghid de bune practici și a unui dicționar de termeni specifici; actualizarea site-ului Rețelei; organizarea unei expoziții anuale comune a membrilor Rețelei; decernarea unui premiu anual și a distincției Conservator al Memoriei; asocierea la procesul formativ de personal didactic și colaborarea cu Inspectoratele școlare județene; crearea și lansarea Muzeului virtual al Rețelei; crearea unui calendar anual comemorativ; specializarea unui grup de juriști în sprijinul Rețelei; încurajarea de proiecte comune ale membrilor rețelei și dezvoltarea legăturilor cu AFDPR-urile locale ș.a.

¹⁹ Exemplul Muzeului Național de Istorie a României este unul demn de urmat, la fel și HAE (The Heritage and Adult Education), susținut prin Programul Erasmus al Uniunii Europene.

Așa cum se poate observa, stadiul de maturizare și consolidare a „Rețelei Memoriei”, lărgirea și diversificarea formelor de colaborare au condus la elaborarea acestui grupaj tematic, orientativ și de mare preț. Aceștia i se pot desigur aduce nuanțări și completări, care să conducă la dezvoltarea Rețelei și a programelor acesteia. Evaluând proiecte noi – cele mai multe derivate ale unor lucrări deja lansate –, în cadrul dezbaterilor s-a detaliat tema centrată pe metodele medierii culturale privind valorificarea patrimoniului cultural specific perioadei comuniste. Aceștia i se asociază, firesc, subiectul muzeologizării categoriei de patrimoniu istoric recent virtual (deopotrivă material și imaterial), respectiv a reinterpretării celui deja integrat expozițional.

În toate ipostazele sale morfologice (istoric, etnografic, artistic, tehnic, științific), patrimoniul cultural creat în perioada comunistă pretinde a fi evaluat obiectiv și corect, ținând seama de condițiile specifice perioadei. Ideea centrală – cea a valorii rezultate de pe urma energiilor, talentului creativ, aspirațiilor și forței populare – reiese cu prisosință din evaluare, detașându-se de reacția instinctivă, de masă, la coerciție, nedreptate și dictatură.

Insistând pe conlucrarea cu muzeele și cea intermuzeală, cerințele de muzeologizare impun măsuri de salvare patrimonială în regim de urgență, ca și o conlucrare sistematică cu Arhivele.

Patrimoniul perioadei comuniste cuprinde, logic și obiectiv, deopotrivă realizări de mare valoare și semnificație, dar și probele care definesc regimul politic opresiv. Ele trebuie privite în context istoric, alăturate și evaluate, pe etape, și în relație cu lumea. În cazul României – ca și al Republicii Moldova – o evaluare fără nuanțe produce confuzii și interpretări greșite. Nu masele populare au impus regimul comunist, ci acesta a fost impus din afară, ele trebuind să se adapteze forței străine. În mod paradoxal, conservând și generând valori autentice, ele au rezistat, au generat dezvoltare și chiar performanțe.

Reconstituirea și reevaluarea perioadei comuniste – proces îndelung și generat din convingeri, probe, argumente și dovezi – are mare nevoie de modele, așa că „Rețeaua Memoriei” va primi mai mult sprijin direct și susținere când muzeele naționale și cele provinciale vor fi revizuit și finalizat expunerile, integrând segmentul comunist în istoria generală. Și când acestora li se vor adăuga muzeele din spațiile expresive, carcerale, cele ale instituțiilor de forță și celor de propagandă, ceea ce, desigur, cere timp, mijloace financiare, vizionarism istoric și voință politică fermă.

Muzeografia contemporană și-a lărgit mult formele de prezentare, s-a diversificat sub raport interpretativ patrimonial, și a dobândit un plus de valoare prin efortul de integrare în reflectarea obiectivă a istoriei. La acest demers, un aport consistent l-a adus și „Rețeaua Memoriei”.

Parțialitatea, subiectivitatea, limita de înțelegere afectează în mare măsură evaluările asupra istoriei recente. Atunci când asumăm subiecte legate de acest segment, adevărul se cere promovat cu insistență pentru a nu greși pe seama celor care au servit cu devoțiune și prin rezistență pasivă în perioade ostile multora. A

remarca și trata la suprafață, a interpreta – corect chiar – numai aspectele formale sau condiționale rezultate din dominația ideologică de moment, poate conduce la unilateralitate. Așa că atunci când asumăm subiecte „delicate” în mod obligatoriu s-ar cuveni tratate și formele de rezistență, care sunt, e drept, adeseori greu de identificat, la presiunea politică: una se dicta, alta se făcea și se afla în „spatele” unor expoziții (cu caracter omagial de exemplu) și, frecvent, mai mult, în ansamblul acțiunii muzeale, mult mai larg (presupunând cercetare, evidență, conservare etc.) (Moisa, 2013, pp. 465–477). Dacă forma expunerilor, de exemplu, s-a uniformizat – și în rețeaua națională acesta era rezultatul –, fiind caracterizată de repetabilitate și grav afectată de cultul personalității, nu obținem un tablou complet decât privind atent la cele ce se făceau în muzee prin lucrări de teren (arheologice și etnografice, dar și de științele naturii), prin dezvoltarea patrimonială (la toate profilurile), conservare și restaurare. Avem astfel abordate evaluările cu numeroase paradoxuri între dispozițiile politice – exprimate în expoziții de factură inferioară, și, mai ales în participarea la efortul educativ dictat în spirit comunist, și modalitățile muzeale specifice de asigurare a funcțiilor tradiționale.

O împlinire culturală de mare semnificație este atunci când scopul celor care au lucrat întru realizarea ei se întrevide prin chiar lucrarea făcută. Dificultatea de a reface o clădire, a o restaura și adecva unei folosințe muzeale, apoi de a instala în interiorul ei, asociate și corelate, piese cu valoare istorico-artistică și capacitate reprezentativă, nu cere pledoarie. O regăsim în mai toate monumentele istorice care au beneficiat de muzeologizare, evident în forme diferențiate și sub raportul dificultății de adaptare. Uneori – cazuri rare –, reușita este maximă: spațiu și artefacte, contextualizarea lor, dar și natura și proveniența acestora, se găsesc prinse într-un ansamblu de segmente, secțiuni și grupaje identificate după îndelungi căutări și înlesnite prin ecleraj, mobilier de prezentare, inovații în poziționare, descriere și identificare.

Societatea românească postdecembristă, în compunerea ei eterogenă, parcă respinge muzeologizarea rellelor epocii socialiste. Cei vârstnici, martorii direcți, mulți par a fi amnezici, amintindu-și doar cele bune și plăcute și nu răul. Doar un grup tot mai restrâns de „pătimiți” cere insistent și repetat să se producă mărturiile concrete prin expoziții și muzee ale închisorilor și penitenciarelor, să fie înfierate faptele abominabile în formele educației publice, să nu uităm cumva trecutul și să-l asumăm. Acești supraviețuitori și institutele special create – IICCMER, INST, Fundația Academia Civică, Memorialul de la Sighet și M.O.C.R. – sunt active în planul dezbaterii publice, dar eforturile lor nu sunt acoperite suficient cu resursele necesare și nici întâmpinate cu multă deschidere. Subiectul își arată complexitatea sa când, după reguli precise de muzeologizare (spațiu, patrimoniu obiectual, constituit în colecții, conservare, personal specializat, condiții de securitate) și conform normelor legale, se caută oficializarea pentru funcționarea normală ca muzeu.

Oricum, încurajarea inițiativelor de muzeologizare prin forme private cere să fie extinsă pentru a-i asocia unui efort necesar de recuperare istorică pe toți cei

interesați. Asumarea critică a perioadelor și etapelor astăzi condamnate și nu repudierea lor globală înseamnă maturizarea societății și capacitatea ei de a învăța din lecțiile trecutului.

Rosturile unei muzeografii de recuperare dominante în cazul României presupun reconectarea, și ea durabilă, cu tranziție și obstacole, neputințe, adversități, reconciliere, inclusiv limite financiare și incapacități profesionale, la regulile democratice. Dar o recuperare reală, vizibilă!

E de discutat ce teme se sugerează, ce se spune direct, unde se lasă loc completărilor fiecărui evaluator. Nu mai puțin, ce rol revine arhitectului (dominator, ca regulă, proclamat atoateștiutor prin aristocratismul și beneficiile profesionale), dar și cât poate spune și explica muzeograful – conservatorul și ce fel de patrimoniu deține și se expune în muzeu. Este important, de asemenea, să se știe cât de bine se cunosc tendințele spațiale muzeale din arhitecturile muzeale contemporane și cum se racordează acestea cu realitățile date. Astfel, între formă – funcție – rol – poziție și raport, dominantă este funcționalitatea formei, spațiile și subordonarea lor cerințelor vizualizării, protecției/conservării²⁰. Măria sa Obiectul deține însă poziția principală, iar obiectul poate fi chiar monumentul, clădirea, construcția muzeală.

Contextualizarea lor în display-ul expozițional, între componentele sale și echilibrul, integrarea în ansamblul rezultat, rămân obiective esențiale ale oricărui proiect muzeal.

Semnificația și autenticitatea – iată alte calități (pentru artefacte și prezentarea lor în ansambluri logic refăcute, dar ipotetice) care nu pot fi nicicum evaluate. Ce are semnificație în muzeografie? Când trebuie să vorbim de cotidian, normal, simplu, obișnuit, extraordinar etc. și cum se pot arăta și explica mecanismele: urii, fricii, bucuriei, plăcerii, mulțumirilor (profesionale, spirituale, fizice), stresului divers etc. sau ale tensiunilor sociale?

Împrumutul (total/partial, critic/necritic – vom alege ceea ce ni se potrivește) – al soluțiilor și rezolvărilor altora se recomandă, dar în formele sale potrivite.

Nu de puține ori muzeele demontează rolul esențial al diferențelor – studiate, documentate, sugerate, căutate.

Obiectul în sine joacă perfect, adesea, rol de finisare, comunicare și de amplasare în societate/comunitate ca rang/poziție/loc, de aceea muzeograful urmărește să-l poziționeze pentru a reda echilibrul prin selecție, între cantitate (mult) și calitate (semnificativ). Și mai ales, a exprima dinamica societală prin schimbare de ritm, de direcție, de tehnologie și de subiecte.

Așa că, în muzeografia opresiunii, atât de presantă, trebuie să „vezi” rolul arhitecturii (Ioan, 2013) în raport cu ce obiecte-simbol se expun, având în vedere mai ales puținătatea și raritatea lor, ceea ce se dovedește foarte dificil. În această înțelegere le vedea și Ion Simionescu încă din 1919: „Un obiect istoric dintr-un muzeu nu e interesant numai prin sine; el deșteaptă în minte o întregă stare de

²⁰ Vezi dezbaterile ideilor aplicate în *My modernism*, la Dorin Ștefan (Ștefan, 2015, pp. 90–93).

lucruri, din care numai o părticică, o fărâmatură, a ajuns până la noi. În jurul lui, oamenii care l-au purtat în mână se mișcă, se luptă, trăiesc; glasuri se aud în surdina” (Simionescu, 1919).

Șocul trecerii de la necunoscut la vizibil, de la ne semnificativ la important, de la anonim la recunoaștere publică este valabil pentru muzee și, mai ales, pentru cei care le întrețin și le împlinesc funcțiile vitale – cercetare, evidență, conservare-restaurare-protecție și punere în circuit larg a valorilor muzeale –, multă vreme necunoscute marelui public. Abia în ultimele trei-patru decenii anonimatul muzeal a ieșit învins, democratizarea accesului la muzeu impunând o mai largă deschidere a acestora. Aproape anonime vreme de multe decenii, muzeele își revin spectaculos și dobândesc poziții înalte în preferințele publicului.

Conștiința trează asupra nevoii de stimulare și întreținere a memoriei asociază inițiative, proiecte și programe care nu pot fi nici întârziate și nici numărate. Să reamintim că „pe brutalitate și pe nedreptate nu se poate crea nimic statornic” (Iorga, 1997, p. 17), spusele unui savant de valoare universală, căzut victimă a răului ce a dominat lumea. Or, chiar autorul lor a îndemnat să nu uităm, căci „faptele istorice care se întâmplă nu mor; se pare că s-a schimbat situația după câțeva vreme, dar trec anii și deodată cu alți oameni și în altă țară revine același sistem. De aceea faptele politice rele nu trebuie trecute cu ușurință, pentru că ele au o repercusiune de-a lungul vremurilor, o memorie care sare din țară în țară din generație în generație” (*Ibidem*, p. 168).

BIBLIOGRAFIE

1. 22 Plus, anul XXII, nr. 358, 30 iunie 2015.
2. Budeancă, C. (2020). Eșecul unei idei: Muzeul comunismului în România, Báthori D., Bosomitu Ș., Budeancă C. (coord.) *România de la comunism la postcomunism. Criză, transformare, democratizare. Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc*, vol. XIV–XV, 2019–2020. Iași: Editura Polirom.
3. Dabija N. (2023). Muzeul Poezie(i) din Iași. Natura ludică a poeziei în viziunea artistică a lui Ion Barbu, Gelan C., Pârvan-Rus L. (eds.), *Realism și alegorie în creația artistică. Studii și cercetări*. București: Editura UnArte.
4. Hasnaș I. (2015). Comunismul muzeificat, 22 Plus, anul XXII, nr. 358, 30 iunie 2015, p. II.
5. Ioan, A. (2013). *Arhitectura memoriei. Noua frontieră a spațiului sacru*. București: Editura Igloo.
6. Idem (2015). Memoriale, muzee, reprezentări ale comunismului, 22 Plus, an XXII, nr. 358, 30 iunie 2015, p. VIII.
7. Ionescu, M. (2014). *Detenția totală*. București: Fundația Academia Civică.
8. Iorga N. (1997). *Dezvoltarea imperialismului contemporan*. București: Editura Albatros, din celebrele *Lecții la Universitatea din București*, I–II, 1940 (ediție îngrijită, prefață și note de Andrei Pippidi).
9. Mateescu I. (2018). Iuliu Maniu, principal realizator al Marii Uniri, *Memoria - revista gândirii arestate*, nr. 102–103 (1–2/2018).
10. Moisa G. (2013). Istoria locală, o miniatură a istoriei naționale? Note pe marginea „tematicii cadru pentru muzeele județene de istorie” din 1985, Mihalache A., Cioflâncă A. (coord.), *Istoria recentă altfel. Perspective culturale*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

11. Opreș, I. (1996). *Alexandru Lapedatu în cultura românească*. București: Editura Științifică.
12. Idem (1998). *Anton Golopenția, un destin frânt*. Reșița: Editura Banatica.
13. Idem (1999). *Procesul ziaristilor naționaliști (22 mai – 4 iunie 1945)*. București: Editura Albatros.
14. Idem (2001). *Cercuri culturale dizidente*. București: Editura Univers Enciclopedic.
15. Idem (2004, 2006). *Istoricii și Securitatea*. București: Editura Enciclopedică, vol. I, 2004, vol. II, 2006.
16. Idem (2004). *Aurel Decei sau destinul disperării*. București: Editura Enciclopedică.
17. Idem (2008, 2018). *Vasile Stoica în serviciul României*. București: Editura Oscar Print.
18. Idem (2016). *Gemenii Lapedatu. Istorie și finanțe*. București: Editura Oscar Print.
19. Idem (2021). *Vasile Stoica. O emblemă națională în pușcărie*. Onești: Editura Magic Print.
20. Idem (ed.) (2021). *Gheorghe Tașcă. Un economist în misiune diplomatică la Berlin (1930–1932). Memorii și însemnări (1924–1949)*. București: Editura Vreamea.
21. Pușcaș, C.L. (2017), *Rezistența anticomunistă cu întrebări și răspunsuri*. București: Editura Eikon.
22. Preda, R. (2015). Ce nu trebuie să uităm?, *22 Plus*, anul XXII, nr. 358, 30 iunie 2015, p. III.
23. Roske, O. *România 1945–1989. Enciclopedia regimului comunist. Represiunea*, vol. I (2011), II (2013), III (2014). București: Academia Română. Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului.
24. Rusan, R. (2003). *Memoria închisorii Sighet*. București: Fundația Academia Civică, ediția a II-a, revăzută și adăugită.
25. Rusan, R. (2007), *Cronologia și geografia represiunii comuniste în România. Recensământul populației concentraționare (1945–1989)*. București; Fundația Academia Civică.
26. Simionescu, I. (1919), *Abecedarul Basarabiei, Calendarul Regina Maria pe 1918*. Iași: Tipografia Serviciului Geografic, 1918.
27. Szabo, L-V., Rado, G. (2016). *Revoluția de la Timișoara din decembrie 1989 pe înțelesul tuturor*. Timișoara: Editura Memorialul Revoluției din 1989.
28. Ștefan D. (2015). *My modernism (autodenunț)*. București: Editura Paideia.
29. Vergo, P. (ed.) (1989). *The Reticent Object, The New Museology*. London: Reaktion Books Ltd.
30. Virt L. (2018). *Episcopul Márton Aron*, Gorle, Bergamo: Editura Velar.

MUZEUL ORORILOR COMUNISMULUI ÎN ROMÂNIA:
DISCURS PUBLIC, MUZEOGRAFIE ȘI NARATIVE EXPOZIȚIONALE

IRINA HASNAȘ HUBBARD*,
ANGELICA HELENA MARINESCU**

ABSTRACT

MUSEUM OF COMMUNISM HORRORS IN ROMANIA:
PUBLIC DISCOURSE, MUSEOGRAPHY AND EXHIBITION NARRATIVES

The article starts from observations regarding the question of constituting a historical, historiographical, cultural memory of the Communist/totalitarian period in Romania and Eastern Europe, widely debated in the Romanian and international public space, and which led to reflections on the preservation, restoration, archiving, and documenting the recent past. In this sense, the article considers the establishment of the Museum of the Horrors of Communism in Romania (M.O.C.R.), a national museum belonging to the Ministry of Culture, and analyzes its presence and actions in the public space. M.O.C.R. assumes an active role, through numerous events, exhibitions and discussions, for the critical understanding of recent history, paying attention to the victims and witnesses of the Communist period, whose testimonies become heritage, as in a memorial-museum. The research highlights the orientation towards new museum strategies, the collaboration with other museum institutions, the way of approaching the relationship with the beneficiaries/public, the exhibition narratives chosen by this museum, which reintroduce into the social and educational body important historical discourses for understanding the often traumatic traces of the recent past, but also the possibilities of building a better future for current generations.

Keywords: memorial studies, museology, Communism, museum education, memorial museums.

* PhD, Museographer, Museum of Communism Horrors in Romania (M.O.C.R.), e-mail address: irina.muze2021@gmail.com.

** PhD, Scientific researcher, Institute of Sociology, Romanian Academy, e-mail address: a.h.marinescu@insoc.ro.

„**Revista română de sociologie**”, serie nouă, anul XXXV, nr. 3–4, p. 119–137, București, 2024
DOI: 10.59277/RJSoc.2024.3-4.02

Creative Commons License
Attribution-NoDerivs CC BY-ND

INTRODUCERE

Problematica restituirii și a constituirii unei memorii istorice, istoriografice și culturale a perioadei comunismului/totalitarismului în Europa de Est a fost dezbătută în spațiul public internațional și românesc, fiind de importanță majoră pentru cercetarea științifică, dar și pentru demersurile muzeografice. După căderea regimurilor comuniste, în Europa de Est și în România a existat o nevoie de restituire a trecutului recent, pornind de la memoria colectivă și individuală (Hartog, 2002), astfel că am asistat la un fenomen de „dezvelire” a propriei istorii: de studiere sau descoperire a modului în care a fost condusă viața cetățenilor de către puterea politică și de reinterpretare a istoriei pe multiple voci, de aici rezultând adesea discrepanțe între diferitele discursuri publice și acțiuni din cele mai diverse (Beldiman, 2015, Budeancă, 2017). În cei aproape 35 de ani care au trecut de la Revoluția Română din Decembrie 1989, am fost martorii unei fluctuații de atitudine și legi și amânări în legătură cu reparațiile morale și practice care privesc un însemnat segment de populație care a suferit abuzurile regimului comunist. Istoria și memoria regimului comunist au fost prezente în spațiul public sub diverse forme, de la uitare și nostalgie la victimizare și culpabilizare, parte a unui proces în desfășurare, „o anamneză publică quasi-eșuată și încă neasumată în societate” (Dobre și Antonovici, 2016, p. 3). Astfel, „dacă pentru persoanele care au experimentat comunismul, acesta rămâne un «mediu al memoriei» (*milieu de mémoire*), societatea românească post-comunistă a făcut din comunism un «loc al memoriei» (*lieu de mémoire*, în sensul dat de Pierre Nora), al cărui conținut este format din realități istorice combinate cu «amintiri individuale» (*ibid.*). Aceste discuții au alimentat reflecții și dezbateri privind păstrarea, restaurarea, patrimonializarea, arhivarea, restituirea trecutului recent – de exemplu, forme mai puțin cunoscute ale rezistenței anti-comuniste care trebuie documentate și aduse la cunoștința publicului, pentru a re-fonda, re-defini memoria și istoria, împotriva a ceea ce s-a constituit în falsificarea istoriei, înainte de 1989. Dezbateri mai recente abordează construirea unei istorii europene trans-naționale și elaborarea unor politici memoriale comune europene (*shared European memory*), în abordarea trecutului postbelic¹ cu posibilități de regândire a unei narative istorice europene referitoare la secolul XX (Müller, 2012), mai ales în ceea ce privește „experiența atrocităților sovietice și ale comunismului” (Judt, 2005, Sznajder și Levy, 2006).

¹ După începerea procesului de aderare a țărilor din Europa Centrală și de Est, Uniunea Europeană a devenit sensibilă la problematica memoriei și crimelor comunismului; în 2 aprilie 2009, Parlamentul European a adoptat Rezoluția privind Conștiința Europeană și Totalitarismul (*Resolution on European Conscience and Totalitarianism*, europarl.europa.eu/doceo/document/RC-6-2009-0165_EN), care condamnă fără echivoc crimele împotriva umanității și violările masive ale drepturilor omului de către regimurile comuniste totalitare și a propus stabilirea unei Platforme a Memoriei și Conștiinței Europene, *Platform of European Memory and Conscience*, memoryandconscience.eu; vezi și Dobre, 2013, Zombory, 2017.

Recuperarea memoriei perioadei comunismului, având în centru atenția acordată victimelor abuzurilor comise între anii 1945–1989, s-a realizat în România prin literatura memorialistică, într-o primă fază, dar și prin cercetări cu dimensiuni mai ales istorice, prin crearea de structuri instituționale (Abraham, 2013, pp. 150–52, Abraham, 2016), și prin demersuri de recuperare memorială-muzeală (Budeancă, 2020a, 2020b). Astfel, o „memorie colectivă” a comunismului este creată prin muzee și memoriale (Dobre, 2013, pp. 95–106), care pot juca un rol important în regăsirea/retrăirea sentimentului de apartenență la o comunitate (locală sau națională) (*ibid.*). Pornind de la o revizuire a perspectivelor critice privind recuperarea istoriei și memoriei perioadei comunismului în cadrul instituțional al muzeografiei/muzeologiei, a apariției memorialelor și a fenomenului de „intrare a comunismului în muzee”, articolul nostru investighează istoricul și problematica înființării unui muzeu critic al perioadei comuniste/totalitariste, precum și acțiunile în care se înscrie această nouă instituție, ca actor în spațiul public post-decembrist. Apărut pe scena culturală românească într-un *peisaj politic, social, cultural, memorial și muzeal* complex, Muzeul Ororilor Comunismului în România (M.O.C.R.), constituit din voință politică, are ca obiectiv prezentarea realităților vieții politice, social-economice și culturale din România în perioada 1945–1989, cu scopul informării corecte a beneficiarilor privind abuzurile, crimele, torturile asupra oponentilor regimului comunist, poziționându-se ca o instituție necesară pentru cunoașterea critică a perioadei totalitariste din România, în context european (cf. cu dispozițiile art. 2 ale Regulamentului de Organizare și Funcționare al M.O.C.R.). Aspirația acestei noi instituții de a se înscrie în direcțiile deschise de noua muzeologie se justifică prin definiția muzeelor-memoriale ca forme culturale „hibride” de comemorare, apărute ca răspuns la violențele și atrocitățile secolului XX, cu „intenția de a traduce suferința trecutului în angajament etic pentru crearea unui viitor mai bun prin educare” (Sodaro, 2018, p. 4). Această nouă orientare către trecut, care acordă o mai mare vizibilitate în spațiul public comemorărilor, este o lecție culturală de punere în evidență a valorilor democratice care sunt libertatea, drepturile omului, toleranța și pentru prevenirea altor atrocități în viitor. În acest cadru, muzeele sunt folosite adesea ca „mecanisme centrale de confruntare cu injustițiile trecutului” și arată dorința de a învăța din istorie (*ibid.*)

În analiza activității, comunicării și prezenței în spațiul public a Muzeului Ororilor Comunismului în România pornim de la perspectiva privind noul rol pe care muzeele îl au în cadrul societăților contemporane, care nu mai include politica sau ideologiile (Zipsane, 2005; Marinescu, 2015, pp. 39–48), ci se definește în conexiune cu patrimoniul cultural, educația civică și dezvoltarea socială și economică (Zbucnea, 2012, p. 9). Direcțiile de acțiune muzeografică și educativă pe care M.O.C.R. le propune și pune în practică privesc căutarea adevărului și a faptului istoric, dar și o prezență constantă în spațiul public, prin dezbateri, conferințe, dialoguri și expoziții. Cercetarea noastră explorează de asemeni modul în care M.O.C.R. materializează (Bouquet, 2012, p. 5) istoria unei perioade traumatice,

în expozițiile pe care le realizează, și maniera în care narativele expoziționale participă la democratizarea abordărilor muzeale și redefinirea comunicării cu publicul. Metodologia de cercetare include studierea documentelor de înființare a muzeului, la nivel politic și guvernamental, a documentației de comunicare inter-instituțională, a documentației interne privind acțiunile muzeului, și a parteneriatelor încheiate cu instituții, observația participativă la acțiunile muzeului și discuții cu echipa și beneficiarii muzeului (vizitatori, voluntari, studenți care aleg să facă practica în această instituție).

COMUNISMUL, DE LA UITARE LA RECUPERARE MEMORIALĂ ȘI MUZEOGRAFIE CRITICĂ

Pornim de la observația că, după căderea comunismului, muzeele din România au trecut, odată cu societatea și asemeni altor structuri instituționale, prin faze de transformare, ceea ce le-a făcut să-și revizuiască misiunea: să reinterpreteze obiectele din colecții, să caute noi metode de conservare și expunere, să se preocupe de starea clădirilor, să prindă din urmă evoluția în educația muzeală, dar și transformările din spațiul mediatic, și să se pregătească pentru deschidere către public. Deși, așa cum scrie prof. univ. Ioan Oprea, muzeografia din spațiul românesc aparține euromuzeografiei, contribuind la individualizarea tradițiilor europene (Oprea, 2000, p. 20), în perioada regimurilor comuniste muzeele de istorie au „produs «modele» muzeografice stereotipe, sovietice care au cuprins spații întinse. [...] Concepția materialismului istoric, care a guvernat asemenea muzee, a marcat puternic – adeseori în sens pozitiv – muzeografia multor țări, având rădăcinile adânc înfipte în teoria și practica culturală. În același timp nu trebuie ascunse consecințele negative – intoleranța ideologică, excesele exclusiviste de tipul filozofiei evoluționiste, dogmatizarea, cultul partinic și al unicei personalități, proslăvirea indecentă a «măreției» omului de tip nou etc.” (Oprea, 2000, pp. 11–12).

În timp ce, în contextul secolului al XIX-lea, instituția muzeală a susținut definirea identității naționale (Aronsson și Elgenius, 2015), în perioada socialistă muzeele au fost asociate cu propaganda și ideologia partidului unic (Bădică, 2011, pp. 712–731) și cultura de masă (Pickard, 2008, p. 220), astfel că schimbările politice de după 1989 au produs „un adevărat șoc și consecințe dramatice: a existat o reducere serioasă a interesului public față de produsele muzeale neatractive și lipsite de varietate (*ibid.*), dar și o scădere drastică a bugetului pentru achiziții de bunuri culturale. Am putea spune că, într-o primă fază, în România, după 1989, comunismul a ieșit din muzee, „aruncat în stradă”, multe din obiectele din expunerea perioadei comuniste au rămas în depozite – devenind colecție uitată sau anulată, în raport cu colecția conservată sau expusă publicului. Muzeele de istorie, realizate similar în concept și muzeotehnică pe tot parcursul anilor '60–'80, după 1990 și-au desfășurat expozițiile privitoare la secolul XX, au eliminat parte din bunurile și recuzita expusă; perioada 1945–1989, care nu fusese încă studiată, nu a mai intrat,

o vreme, pe lista pentru noi achiziții, tendința fiind să se „ascundă” trecutul recent cu care nu ne mândrim. Considerăm că a fost vorba mai degrabă de înlocuirea arhivării cu anihilarea, deși „o societate modernă trebuie să își ia în stăpânire trecutul, dincolo de bine și rău, altfel riscă să devină o societate bântuită” (Mihăilescu, 2011). De exemplu, una din primele acțiuni ale Muzeului Național de Istorie a României, după ianuarie 1990, a fost să închidă expoziția permanentă, devenită, mai ales după 1977, „expresia voinței politice a Partidului Comunist, ca urmare a unei mult mai insistente intruziuni ideologice în creația muzeografică” (mnir.ro). Abia în 2007, Muzeul Național de Istorie din București organizează expoziția „Epoca de aur. Între propagandă și realitate”, împreună cu Asociația Civic Media, Serviciul Român de Informații, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (civicmedia.ro).

Un alt exemplu este eliminarea colecțiilor Muzeului Partidului Comunist Român (fost Muzeu Lenin-Stalin, începând cu 1953), și (re)înființarea unui muzeu etnografic (inițial, Muzeul Etnografic, de Artă Națională, Artă Decorativă și Artă Industrială, înființat prin Decretul Regal nr. 2 777 din 13 iulie 1906), devenit acum Muzeul Național al Țăranului Român (Ploscariu, 2013, pp. 37–50). M.N.Ț.R. este primul muzeu de stat înființat după 1989, care a răsturnat valorile ideologiei și societății socialiste-comuniste printr-un demers cultural, artistic și civic totodată: dezvăluirea și aprecierea vieții țăranului român dinaintea procesului de ideologizare a sa. De remarcat că, în noul cadru oferit de M.N.Ț.R., s-a realizat prima expunere muzeală a comunismului, în sala *Ciuma*, alcătuită și din obiectele rămase din fostul Muzeul al Partidului:

„Act recuperator, desigur, căci Muzeul de la Șosea fusese construit cu acest scop înainte de a fi sechestrat de comuniști. Dar și declarație simbolică puternică prin desființarea și înlocuirea vitrinei identitare a Partidului și Omului Nou cu una spirituală a Omului Vechi și Bun și reșezarea identitară în continuarea idealizatei perioade interbelice.” (Mihăilescu, 2011)

Proiectele muzeale despre istoria recentă din România însoțesc proiectele țărilor europene care au cunoscut dictatura comunistă și influența sovietică: Muzeul Comunismului din Praga (*muzeumkomunismu.cz*), Muzeul Ocupației Letoniei (*okupacijasmuzejs.lv*), Casa Terorii din Budapesta (*www.terrorhaza.hu*), Gedenkstätte Hohenschönhausen din Berlin (*stiftung-hsh.de*) ș.a. Direcția de a integra comunismul în muzee, apărută la nivel internațional după studii de lungă durată, lucrul cu beneficiari/public, dezbateri între specialiști și supraviețuitori, și concurența între multiplele entități care se ocupă de istoria traumatică a acestei perioade trezește o reacție diferită în spațiul românesc: muzealizarea comunismului (în muzee de diferite profiluri, nu doar de istorie) pare a fi un concept care e invers proporțional cu necesitatea istorică de a analiza/condamna perioada totalitaristă – chiar dacă e dezaprobată ideologia comunismului și urmările ei, din convingere sau demagogic, sau dacă se justifică unele decizii sau realizări ale epocii, a le vedea expuse în muzee pare nelalocul lui. Pe de altă parte, după cum observă Radu Preda:

„la mijloc poate fi și impresia, fundamental greșită, că epoca istorică recentă din care am ieșit simbolic acum trei decenii este aproape, la îndemână, că o avem mereu accesibilă, că nu poate fi atât de repede uitată, că nu este, muzeal vorbind, atât de periclitată precum sunt vestigiile dacice, romane sau cele medievale. Or, ceea ce se petrece este mult mai grav și mai rapid, pe alocuri parțial sau chiar complet irecuperabil: dispar sau se distrug artefacte, clădiri, documente (de tot felul) și martori privilegiați ai perioadei dictaturii proletariului.” (Preda, 2021, pp. 37–38)

Este însă remarcabil că au existat inițiative de realizare a unor locuri ale memoriei, cum e *Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței* de la Sighetu Marmației, primul muzeu-memorial dedicat victimelor comunismului din România (1993), proiect al Fundației Academia Civică: „prin care adevărata anvergură a represiunii comuniste din România a fost dezvăluită nu doar publicului românesc, ci și celui internațional, [...] considerat de numeroși specialiști ca fiind cel mai grăitor și impresionant muzeu de acest gen din toată Europa” (Deletant, 2023; Ioniță, 2009). În noile direcții de recuperare memorială se regăsesc de asemeni situri originale/autentice (*original Ort*) cum e Piața Universității din București, spațiile de detenție încă active (Aiud, Gherla), muzee de istorie care includ istoria comunismului în firul cronologic (Muzeul de Istorie din Suceava, Craiova, Vaslui ș.a.), case/spații memoriale (Casa Iuliu Maniu, Bădăcin și Expoziția Corneliu Coposu, Bobota), spații în care s-a schimbat după 1989 centrul de putere (Palatul Parlamentului – fosta Casă a Poporului), situri dispărute (lagărele de muncă forțată de la Periprava sau din Balta Brăilei, satele deportaților în Bărăgan), spații memoriale adaptate și interpretate artistic în alt loc, în lipsa celui original distrus (Casa I.D. Sîrbu, Petrila), case memoriale (Casa Elisabetei Rizea, Nucșoara), foste penitenciare (Memorialul Pitești, Închisoarea Tăcerii de la Râmnicu Sărat), spații de detenție și anchete care și-au schimbat destinația (Blocul Crețulescu, București), vestigii (Fortul 13 Jilava²) – atâta timp cât vor fi păstrate ca „urme lăsate în urmă” (Ioan, 2013, p. 12), monumente-memoriale de for public (*Monumentul Revoluției*, Popești-Leordeni, *Aripi. Monumentul Luptei Anticomuniste*, București), sculpturi de for public (Iuliu Maniu, București, Șimleul Silvaniei ș.a.), troițe-monumente de for public (în cimitirul „Crucea de Sus” din Panciu, Vrancea ș.a.), spații spirituale/de pelerinaj (Mănăstirea Înălțarea Sfintei Cruci, Aiud), biserici active ce cinstesc martirii întru Hristos (Catedrala Greco-Catolică „Sf. Vasile cel Mare” București), centre educaționale-artistice (Muzeul Făgăraș), osuare (pe Râpa Robilor: Memorialul Aiud/Monumentul Calvarului Aiudului), cimitire desființate sau nestudiate încă (lângă fostele penitenciare), locuri ale crimelor identificate de echipe de arheologi (printre care și cea condusă de Gheorghe Petrov).

² Pe 28 iunie 2014, Ministerul Justiției și Ministerul Culturii au anunțat adoptarea Hotărârii de Guvern care transferă Fortul 13 din administrarea Penitenciarului Jilava în administrarea Consiliului Județean Ilfov, online: just.ro/adoptarea-hotararii-guvernului-privind-trecerea-fortului-13-jilava-din-administrarea-ministerului-justitiei-prin-administratia-nationala-a-penitenciarelor-penitenciarul-bucuresti-jilava-in-a/.

De asemeni, găsim o varietate de spații de informare și expunere a istoriei traumatice din comunism, inițiative private, care au reușit de-a lungul anilor să suplinească lipsa acțiunilor statului în acest sens și să lanseze semnale pertinente – comemorări, studii, expoziții etc. făcute cu trudă și pasiune, dintr-o motivație personală sau ca atitudine morală – de exemplu, *Ferestroika*, reconstituire a unui apartament din anii '80 (Historia.ro, 2018), sau *Undeva în Comunism/Muzeul Comunismului din București – Centrul Vechi* (undevaincomunism.com/ro).

În acest context, ideea înființării unui muzeu al comunismului în România, la București, nu e de dată recentă, fiind lansate în spațiul public mai multe proiecte, începând cu 1993, care susțineau înființarea unei instituții muzeale reprezentative a trecutului recent comunist. Cosmin Budeancă inventariază 11 proiecte, începând cu cel propus de Radu Ciuceanu, al unui *muzeu documentar al holocaustului bolșevic din România*, în cadrul Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului (Ciuceanu 1993, p. 10; Abraham, 2011), ulterior propus ca „Muzeu Național al Totalitarismului” (Adresa Nr. 517/5.09.2016, INST, Academia Română). Un muzeu al comunismului este propus de către Ministrul Culturii, în 2006, cu fonduri europene (*Acasă.ro. Știri*, 19.10.2006). În 2006, printre recomandările Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, publicat în Monitorul Oficial, partea a II-a, nr. 196, din 28 decembrie 2006 (juridice.ro) recomandă înființarea unui Muzeu al Dictaturii Comuniste din România (p. 637). Interesul pentru un muzeu al comunismului se regăsește și în sondajele realizate de I.I.C.C.M.E.R. în colaborare cu C.S.O.P (vezi Popescu, 2010). În 2011, este anunțată în media susținerea înființării prin H.G. a unui Muzeu al Dictaturii Comuniste (Neagu, 2011, Ursulean, 2011). Un proiect de lege a fost inițiat în 2012 (Plx. 250/2012), adoptat prin vot, în Senat, la 29 mai 2012, dar respins definitiv în 2013, de către Camera Deputaților (Propunere legislativă privind înființarea „Muzeului Comunismului”, L115/2012, Respins de Camera decizională). În 2013, un proiect semnat de 66 de senatori și deputați susține înființarea unui Muzeu al Dictaturii Comuniste, respins de Senat și de Camera Deputaților (Propunere legislativă pentru reîntrirea în administrația Statului a clădirii „Casa Radio” din Calea Plevnei, București, în vederea construirii unui complex muzeal și de săli de conferințe, cuprinzând inclusiv Muzeul Dictaturii Comuniste, L594/2013, Respins de ambele Camere; Propunere legislativă pentru reîntrirea în administrația Statului a clădirii „Casa Radio” din Calea Plevnei, București, în vederea construirii unui complex muzeal și de săli de conferințe, cuprinzând inclusiv Muzeul Dictaturii Comuniste, I-X nr. 687 / 2013). Nici alte propuneri legislative nu au găsit susținere guvernamentală (Budeancă, 2020).

În 2014, președintele din acea perioadă al Asociației Foștilor Deținuți Politici din România, declara, în cadrul seriei „Dreptul la memorie. Muzeul comunismului din România”, realizat de către Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (I.I.C.C.M.E.R.) împreună cu *Adevărul Live*:

„Am tot așteptat, s-au tot făcut chiar și proiecte, au fost numeroase idei, dar [...] este important acest muzeu [...] este important să-l facem atât timp cât nu-i făcut doar de scriitorii de istorie, ci-i bine ca la realizarea acestui muzeu să participe, cât mai suntem în viață, făuritorii de istorie. E foarte important.” (Vancu și Ungureanu, 2014)

IICCMER este una dintre principalele instituții publice care a susținut activ înființarea unui muzeu al comunismului, inclusiv prin organizarea de campanii media. În 2015, IICCMER a invitat la București mai multe instituții și personalități la Workshopul Internațional „Advocating for a Museum of Communism in Romania”, *Pledoarie pentru muzee ale comunismului în România* (18–21 mai) cu intenția de a trage un semnal de alarmă care să atenționeze autoritățile românești și opinia publică asupra absenței sau slabei influențe a acestor muzee în oferta culturală și necesitatea/insemnătatea lor în evoluția societății, dar și pentru a lansa o chemare la acțiune: cooperarea cu cei mai avansați în asemenea proiecte, planificarea pașilor în construirea muzeelor și proiecția în viitor a dezvoltării lor în contextul altor provocări și situații critice. Acesta a fost momentul în care a fost înființată „Rețeaua Memoriei”, plan mai vechi al istoricului Cosmin Budeancă, expert IICCMER (reteauamemoriei.ro).

„O astfel de instituție ar trebui (atunci când se va face) să îi vizeze ca public-țintă în special pe cei ce vor veni, pentru că, din păcate, într-un viitor nu foarte îndepărtat, numărul celor care au trăit acea perioadă va fi tot mai redus.” (Budeancă, 2020b, p. 510)

Media susține și este receptivă la propunerea înființării unui muzeu al comunismului, dacă luăm în considerare, de exemplu, seria de articole de pe platforma *Critic Atac* grupate sub tema „De ce un Muzeu al Comunismului?” din 2011 (Dosar realizat în colaborare cu Protokoll.ro, *CriticAtac*) sau campaniile IICCMER din 2014 împreună cu *Adevărul Live*, „Dreptul la memorie. Muzeul Comunismului din România” (Vancu & Ungureanu, 2014), sau cu Televiziunea Română, „După 25 de ani. Dreptul la memorie”, alte materiale de presă care reiau discuțiile privind înființarea unui muzeu dedicat represiunii comuniste (Tufan, 2019).

În 2015, în urma unui discurs de susținere a creării unei instituții muzeale dedicate perioadei comuniste/totalitariste, din partea Președintelui României (Iedu, 2014), 92 de deputați și senatori P.N.L. au propus Senatului un proiect de lege pentru înființarea „Muzeului Ororilor Comunismului” (P1-x nr. 582/2015, Propunere legislativă privind înființarea Muzeului Ororilor Comunismului în România, online) aprobat abia în 2019 (Lege nr. 157 din 25 iulie 2019, privind înființarea Muzeului Ororilor Comunismului în România, Emitent – Parlamentul României, Publicat în Monitorul Oficial nr. 625 din 26 iulie 2019).

MUZEUL ORORILOR COMUNISMULUI ÎN ROMÂNIA: CĂTRE UN MUZEU-MEMORIAL?

Conform titlaturii sale, adesea discutate și discutabile (vezi Nițulescu, 2015), M.O.C.R. își propune să devină un spațiu al memoriei victimelor represiunii comuniste și să păstreze vie amintirea suferinței lor prin două linii principale de acțiune: crearea unei baze patrimoniale și asigurarea de centre de documentare în parteneriat cu institutele de cercetare (mocr.ro). Prin demersul său muzeografic, M.O.C.R. își propune să contribuie la re-analizarea unor evenimente din trecutul recent al țării și a impactului acestora asupra diferitelor categorii sociale, profesionale etc. Perspectiva în care sunt înscrise programele M.O.C.R. este aceea conform căreia:

„Un muzeu critic al perioadei comuniste trebuie să fie permeabil, pentru că trecutul recent *se varsă* în prezent. Ar arăta ca «o casă deschisă», unde «gazdele» să primească persoane din generații diferite și cu orientări diferite (indiferent dacă au pactizat cu regimul sau nu, cu atât mai mult cu cât demersul unui individ a fost de multe ori neliniar), unde să se dezbată și să se expună problemele contemporane și legătura lor cu ansamblul de fenomene politice ale secolului anterior și să folosească noi paradigme ale societății globalizate și tehnologizate, respectiv limbajul tinerei generații”. (convorbire cu Alexandru Groza, manager interimar M.O.C.R.)

Iar Ministrul Culturii, în 2020, afirma că acest muzeu:

„va ajuta generațiile care au trăit în comunism să depășească trauma colectivă prin expresii culturale ce pot oferi sentimentul de rezoluție, fie mentală, fizică sau spirituală, față de existența cenușie, de lipsa libertății și a resurselor pentru un trai demn de dinainte de 1989”. (Anghel, 2020)

M.O.C.R. este instituție publică de cultură, de importanță națională, cu personalitate juridică, aflată în subordinea Ministerului Culturii, a cărei documentație de înființare este conformă Ordinului Ministrului Culturii nr. 2297/2006 pentru aprobarea Criteriilor de acordare a avizului prealabil în vederea înființării muzeelor și colecțiilor publice, cu modificările și completările ulterioare (planul de activități, planul expozițional și tematica expozițională). Muzeul este organizat și funcționează în conformitate cu legislația română în vigoare, respectiv cu respectarea prevederilor Legii nr. 157/2019 privind înființarea Muzeului Ororilor Comunismului în România, ale Legii muzeelor și colecțiilor publice nr. 311/2003, republicată, ale Ordonanței de Urgență a Guvernului nr. 189/2008 privind managementul instituțiilor de cultură, aprobată cu modificări și completări prin Legea nr. 269/2009, cu modificările și completările ulterioare, ale Legii nr. 182/2000 privind protejarea patrimoniului cultural național mobil, republicată, precum și ale Regulamentului de Organizare și Funcționare a Muzeului Ororilor Comunismului în România.

Imediat după înființarea Muzeului, Ministerul Culturii propune organizarea unui Comitet (grup de lucru) în vederea întocmirii documentației necesare funcționării propriu-zise a noii instituții de cultură (la prima ședință în data de 17.01.2019, cf. Adresei Nr. 7716/D.P.C./10.01.2020). Ministerul Culturii face, de asemenea, demersuri de obținere a unui sediu, singurul răspuns favorabil fiind cel din partea Bibliotecii Naționale a României (5.08.2020). M.O.C.R. încheie acorduri instituționale privind constituirea patrimoniului material și imaterial, dar și realizarea de proiecte, acțiuni, expoziții și cercetare în parteneriat cu Ministerul Afacerilor Interne, Arhivele Naționale, Facultatea de Istorie a Universității din București, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Muzeul Național al Țăranului Român, Asociația Foștilor Deținuți Politici din România, fundații, biblioteci, memoriale și muzee din țară (cf. Adrese de comunicare instituțională – Nr. 1489 510/25.08.2020, Nr. 2747/31.08.2020 etc.).

Începând cu anul 2021, M.O.C.R. s-a lansat în crearea de evenimente proprii și a fost inclus în agendele culturale ale altor instituții și personalități, și-a creat o identitate vizuală printr-un logo și un pachet grafic, a inițiat și menține pagina de Facebook și web-siteul mocr.ro, a conceput un catalog în care adună rapoartele de activitate, a tipărit materiale promoționale pentru expozițiile sale, inclusiv două albume de expoziții, primește anual studenții Facultății de Istorie din cadrul Universității din București în practica de specialitate, susține activități extrașcolare cu profesori de istorie și de artă și elevii lor, organizează tururi ghidate (*Victoria socialismului, Turul Revoluției Române la București*) în parteneriat cu Asociația București și sprijină acțiunile civice ale unor asociații non-guvernamentale etc. Echipa muzeului organizează și participă la conferințe științifice: primul eveniment a fost conferința „70 de ani de la deportările din Bărăgan”, în parteneriat cu Facultatea de Istorie a Universității din București. Dintre tipurile de activități enumerăm: lansări de carte (Jill Massino, *Ambiguous Transitions. Gender, the State, and Everyday Life in Socialist and Postsocialist Romania*, Berghahn Books, 2019, și Mihai I. Grăjdeanu, *Momente din istorie. Revolta anticomunistă de la Brașov. 15 noiembrie 1987, Roman grafic interactiv*, Editura Fundației Culturale Memoria, 2022); comemorări – Comemorarea lui Iuliu Maniu și Ion Mihalache (5 februarie 2022, la Muzeul Județean Buzău); aniversări – „Centenarul încoronării. România Regală și personalitatea lui Ion I.C. Brătianu (1914–1922)”, în parteneriat cu Biblioteca Națională a României (la Senatul României, 2022); panel-uri tematice – „Muzeificarea comunismului”, „Muzeul Comunismului în România – între nevoia istorică și datoria morală”, Conferința *Borders and Transfers* (15–17 iunie 2022, Timișoara); seri de film documentar – „În căutarea inginerului Dragomirescu”, realizat de Dragoș Zămosteanu, în parteneriat cu Cercul de Istorie Contemporană Românească, Fundația Culturală Memoria (23 noiembrie 2022, în spațiul Expozițional Permanent al Memorialului Sighet la București); proiecte de educație muzeală – dezbateri despre cartea „Bunicul meu fără mormânt. Gheorghe Ene Filipescu”,

cu Monica Pillat și Colegiul Național Gheorghe Lazăr (6 decembrie 2022, Fundația Academia Civică); proiecte de artă vizuală și performativă – „Celula creativă”, Asociația SEMN (octombrie 2021, la B.N.A.R.); proiecte de documentare – „Artiști în temnițele comuniste”, în parteneriat cu PostModernism Museum (în 2021); expoziție-spectacol de teatru „Eu nu am furat niciodată nimic” (la Muzeul Țăranului Român, 2022–2023), „Raport de activitate MOCR de la înființare până în prezent, 2021–2022”, redactat de Alexandru Groza, Manager interimar, Nr 734/13.12.2022). În 2024, muzeul a participat la comemorarea „Stop murder. In memoriam Liviu Corneliu Babeș” (Brașov) și la evenimentul aniversar Ziua Culturii Române „Neuitare. Memorie, identitate și celebrare a culturii naționale. Rolul memoriei în familiile Țipoia și Pillat” (București).

M.O.C.R. dorește să se înscrie, prin programul său de vizibilitate și acțiune muzeală, în categoria *muzeelor-memoriale* (Williams, 2007, Sodaro, 2018); e membru în rețelele naționale (Rețeaua muzeelor, Rețeaua memoriei); își caută apartenența la rețelele internaționale (siteofconscience.org) și diferite organizații (The International Committee of Memorial and Human Rights Museums, icmemo.mini.icom.museum). Ca urmare a acestor afiliere, M.O.C.R. a elaborat expoziția *Rețeaua Memoriei. Identități, itinerări și confluențe muzeale*, „o primă acțiune consolidată a Rețelei de a expune într-un mod colaborativ un narativ curatorial cu activitatea membrilor, incluzând și elemente de patrimoniu material” (Năsui, 2024). Muzeul dezvoltă arhive de istorie orală (de tipul *Berlinermauer Archiv*), interviuri cu foști deținuți politic sau urmașii lor, organizează programe de educație civică cu sprijinul organizațiilor nonguvernamentale sau al cadrelor didactice (de tipul acțiunilor Academiei Civice) – atelierele M.O.C.R. „Arhipelagului memoriei”, care implică organizarea de întâlniri între tineri și specialiști în domeniu: *În România Regală și după, Povestea unei sculpturi – Atelier de creație artistică cu sculptorul Andrei Bălan, Expedițiile Memoriei în Siberia și Kazahstan: O altă față a deportărilor sovietice*.

Dincolo de considerații de ordin muzeografic și pedagogic, M.O.C.R. urmărește să aplice metodologia de cercetare folosită până acum în instituțiile partenere, prin a aduce mai multe voci, din tabere diferite, care să se confrunte cu trecutul, pentru a face pace cu el (mocr.ro). Misiunea sa fost acceptată de specialiști care sunt interesați de cercetarea diferitelor aspecte legate de perioada totalitară în România, și care au devenit colaboratori și prieteni ai muzeului, dar și membri în consiliul științific: conf. univ. dr. Florentina Nițu, prof. univ. dr. Ioan Opreș, cercetător științific dr. Cristian Vasile.

M.O.C.R. își propune să câștige încrederea mai multor generații, pentru ca acestea să-și asume trecutul, ca abia după aceea să depășească vina și trauma, individuală și colectivă (McKenna-Cress & Kamien, 2013, p. 70). Muzeul caută permanent noi căi de comunicare cu publicul tânăr, a elaborat metodologii pentru a-i face interesați de comunitatea din care fac parte, a le crește empatia față de suferință, umilință, marginalizare și a-i face să dezbată despre consecințele intruziunii

politicului în viața personală, atât pentru oponenții regimului, cât și pentru populație în genere. Unul dintre studenții Facultății de Istorie a Universității din București explică alegerea de a face practică în cadrul M.O.C.R.:

„Cred că principalul motiv pentru care M.O.C.R. și-a găsit locul în lista mea de opțiuni pentru activitate practică este dorința de a afla mai multe despre efectul unui regim totalitar asupra individului în raport cu noua ordine socială. Caut să aflu cât de eficientă a fost schimbarea impusă de regim, dacă existau forme de deviere de la modelul comunist și cum supraviețuiau acestea. Vreau să aflu mai multe despre povestea celor ce fie s-au adaptat prea bine modelului totalitar, fie au fost copleșiți de acesta.” (student în cadrul Facultății de Istorie, Universitatea din București, anul 1)

Legătura cu platformele media, tradiționale sau noi, *offline* și *online*, se stabilește fie prin contracte de colaborare instituțională (Agerpres, Radio România Cultural, Fundația Culturală Magazin Istoric, Modernism.ro, Evenimentul Zilei, PressHub, Evenimentul Istoric, InfoFinanciar.ro), fie prin difuzarea de comunicate de presă, acordarea de interviuri, participarea la dezbateri și evenimente publice (vezi secțiunile *Revista Presei* și *Reportaje, interviuri, cronici*, pe site-ul mocr.ro). Comunicarea în spațiul online, care permite contactul cu un număr mare de utilizatori, se realizează prin dezvoltarea constantă a site-ului instituțional mocr.ro (de către Alexandra Dinu, studentă a Facultății de Istorie, Universitatea din București, colaborator M.O.C.R. marketing comunicare), dar și cu ajutorul conturilor M.O.C.R. din spațiul 2.0., platforme de media sociale, cum sunt Facebook (1.8k urmăritori, 1.4k aprecieri; date demografice: vârstă și gen: 53,5% – femei; 46,5% – bărbați; principalele orașe: București – 43,2%; Timișoara – 4,2%; Cluj-Napoca – 3%; Iași – 2,5%; Constanța – 1,8%; principalele țări: România – 89,4%; Marea Britanie – 1,6%; Germania – 1,3%; Moldova – 1,3%; Italia – 1,1%), Instagram, TikTok.

DEMOCRATIZARE MUZEALĂ, NOUA MUZEOLOGIE ȘI NARATIVE EXPOZIȚIONALE

Orientarea către noua muzeologie se datorează schimbării paradigmei de funcționare instituțională muzeală, la nivel internațional (Vergo, 1997): introducerea de noi categorii de patrimoniu, atenția îndreptată către contextul și povestea din jurul artefactelor, revizuirea conexiunii dintre muzeu și multiple categorii de public. Acest aspect este pus și în legătură cu procesul de *democratizare* a muzeelor, a modului în care colecțiile devin accesibile și atractive pentru public, în sensul de a le acorda putere (*empowering people*), de a-i face să exploreze și să afle despre colecții pornind de la propria cunoaștere (Bouquet, 2012, p. 5). Atenția asupra beneficiarilor muzeelor se reflectă de asemenea în asumarea conceptului de proiect muzeal participativ (*participatory museum*, vezi Hasnaș Hubbard și Jordan, 2018,

pp. 209–222), astfel M.O.C.R. caută să propună, ca instituție muzeală, implicarea beneficiarilor în crearea de conținut, aceștia devenind co-producători ai experienței (Simon, 2010). Dintre noile categorii de patrimoniu, care intră în muzeele de istorie și nu numai, fac parte și izvoarele scrise și nescrise ale istoriei (recente) traumatice: urmele suferințelor și abuzurilor comise în spații de detenție, de anchetă, de izolare, deportare, cămine pentru minori sau azilanți, azile psihiatrice, chiar și locuri de muncă, sau zone din viața socială aparent benigne. Astfel, martorii perioadei comuniste au devenit cea mai importantă (re)sursă, atât în calitate de public/beneficiar al muzeelor memoriale, cât și de sursă de patrimoniu material și imaterial (istorie orală, recuperare arhivistică). La nivel internațional, publicul muzeelor a trecut printr-un proces de recunoaștere a importanței sale în dinamica instituției muzeale (Zbucnea, 2008, p. 71), fiind denumit *participant* și nu *audiență* sau vizitator. O direcție notabilă a noii muzeologii este cea a introducerii de noi concepte, cum e cel de *storytelling* (recuperarea istoriei artefactelor, contextul în care acestea au apărut), care „transcende simpla prezentare a faptelor și cifrelor, țesând narative care stârnesc curiozitatea, trezesc imaginația, și cultivă o conexiune mai profundă cu moștenirea culturală” (Zeidan și ElHassan, 2024), aceasta oferind vizitatorului ocazia să reflecteze asupra a ceea ce vede sau aude.

Din cauza lipsei unui sediu adecvat expunerii muzeale, M.O.C.R., în parteneriat cu instituții din întreaga țară, propune expoziții itinerante. Echipa M.O.C.R. a concluzat, pentru realizarea proiectelor expoziționale, dar și a celor de educație, marketing, management al colecțiilor, cu istorici (Dumitru Lăcătușu, Cosmin Budeancă, Cristian Vasile), dar și cu designeri (Urbisson, Dan Ionescu), graficieni (Adina Anghel, Alexandra Poienari), un computational designer (Sebastian Comănescu), o echipă de artiști plastici conduși de Andrei Bălan sau performativi conduși de Radu Savin și comunicatori, în căutarea mijloacelor plastice și de exprimare textuală care să cuprindă în măsură potrivită conținutul istoric, ca „mod de a atinge trecutul” (Auslander, 2013, pp. 161–183).

O expoziție (și vizitarea acesteia), dincolo de a fi un construct simbolic, este o formă de mediere culturală, un *performance*, având capacitatea de a crea o relație simbolică, pedagogică și experiențială cu publicul (Lamizet, 1997, Davallon, 1999, Gellereau, 2005), dar și o formă teatrală, de punere în scenă a cunoașterii muzeale, a cărei narațiune face referire la evoluții istorice și a cărei estetică este una a înțelegerii (Kirschenblatt-Gimblett, 1998, p. 3). Echipa M.O.C.R. aplică, metodologic, o perspectivă de *interpretare* a istoriei (Handler & Saxton, 1988, p. 242), un punct de vedere printre multe altele, și nu pe cea de *explicare*, care consideră ca doar acele afirmații sunt acceptabile – schimbare fundamentală în atitudinea față de public, o recunoaștere că nu se livrează un adevăr absolut sau unic și o asumare a produsului respectiv prin autorat. Pornim în asumarea unei astfel de atitudini de la ceea ce Augustin Ioan numește *memorie controversată*, „interpretări diferite, dacă nu opuse, asupra comunismului, asupra personajelor și moștenirii acestuia, precum și asupra vestigiilor acestuia” (Ioan, 2013, p. 31).

Pentru expoziția *ROMLAG. 1945–1965*, muzeul a reunit mai multe surse biografice: arhive, martori, colecțiile altor muzee. A folosit ca bază patrimonială și de cercetare hărți inedite din arhiva C.N.S.A.S., sub formă de reproduceri, și și-a asumat restrângerea la cinci subteme ale represiunii în România: rezistența armată în munți, revolta țăranimii împotriva colectivizării, detenția politică, frontieriștii și deportarea în Bărăgan. Rezultatele cercetării cartografice au completat narațiunea expozițională cu fotografii și documente de arhivă, iar în unele expoziții și cu obiecte. Informația în limba română a fost oferită vizitatorului prin expunerea fizică de artefacte, iar cea în engleză a fost inclusă într-un video interactiv. Pentru acest proiect, echipa M.O.C.R. a introdus prima dată noile tehnologii media, convinsă fiind că estetica hărților și modul clasic de a naviga pe ele se pretează firesc și unui film, că acesta atrage și oferă șansa publicului să fie co-participativ. Cercetarea cartografică a fost decantată în mai multe etape, pentru a se ajunge la un text scurt, esențial și structurat unitar, etalarea expoziției nedepășind un spațiu de aprox. 30 m². O caracteristică a expozițiilor itinerante ale M.O.C.R. este invitația adresată muzeelor-gază de a participa cu artefacte și narative din colecțiile proprii. Astfel, la Muzeul Arta Lemnului (M.A.L.), ROMLAG a fost extins cu informații despre Rezistența Armată în Munții Bucovinei, iar M.A.L. a completat cu obiecte din colecția de lemn, țesături, port, uz casnic, arme etc., care reprezentau obiectele tradiționale ale localnicilor deveniți luptători în munți. Aceste obiecte din colecția etnografie au ieșit din categoria lor, muzeografii le-au interpretat ca fiind obiecte istorice, tipologia lor fiind regăsită în documentele și fotografiile de la C.N.S.A.S. și au oferit publicului o nouă poveste a lor, integrată în istoria traumatică a zonei Câmpulung Moldovenesc.

Una dintre cele mai complexe expoziții, *Seismograf '77*, s-a referit la ultima perioadă a regimului și la planurile lui Nicolae Ceaușescu după cutremurul din 4 martie 1977 și „replicile” care au urmat, sub forma revoltelor sociale. Momentele istorice sunt punctate pe un traseu dirijat de un „fir roșu” – o masă sinuoasă cu artefacte, texte, imagini și filme. Pe modulele verticale sunt expuse biografiile și „vocile” celor care au dus un război cu regimul comunist, dar și ale celor care au fost protejați de dictatură, actori principali sau secundari în aparatul de represiune al partidului. Designul expozițional indică publicului mai multe căi de acces la informație: primele care îl atrag sunt artefactele din categoria mijloacelor de comunicare din epocă (telefon, televizor, radio, mașină de scris), apoi parcursul cu informații scrise și audio-video și o interacțiune cu un tambur mecanic pentru vizualizat fotografii (pentru a oferi și dimensiune tactilă), și tablete cu fragmente de film. O piesă importantă este vocea dizidentului Gheorghe Ursu, transpusă digital, o mărturie istorică captată în anii '80 și păstrată miraculos până azi, în arhiva familiei. Includerea în conceptul curatorial a mărturiilor voluntarilor care au lucrat la proiect este o formă inovatoare de a reface legătura simbolică între prezent și trecut, între tinerii născuți în mileniul III și tinerii care au trăit revoluția.

Pentru expozițiile de artă, M.O.C.R. a colaborat cu artiști pasionați de istorie care au creat un discurs plastic (fotografie, colaj, sculptură, instalație sau *performance*) despre un episod istoric trăit sau povestit și a atras artiști pentru construirea unor spații imersive sau a unor reconstituiri sau creații digitale. Două dintre aceste expoziții au fost *Fracturi ideologice* (2021), a artistului Andrei Pandeale, care a expus instantanee fotografice cu locuri și oameni (dispăruți) ai anilor '70 și '80, și *dadaimportexport//Presa.Protocol.Propagandă*, expoziție de colaje-manifest transmise prin poștă în epoca cenzurii comuniste, a artistului Ion Isailă (2023). Autorii expozițiilor au trecut granița dintre cercetarea artistică și cercetarea științifică, și-au asumat interpretarea personală asupra istoriei și prin ei muzeul a atins și dezbătut multiple subiecte despre viața cetățenilor și ideologia politică într-un regim dictatorial. Muzeul a identificat spații geografice ca locuri ale memoriei (satele deportaților în Bărăgan) și a predat șansa de explorare a teritoriului nu unui istoric, ci unui artist, care prin fotosculptură a trasat topografia locului și ne-a oferit articulări de fragmente de teritorii care azi sunt cvasi invizibile (expoziția *Miopie istorică* de Sever Petrovici-Popescu). Instalația artistică *Golden Flat* a artistului Alexandru Potecă, un apartament din epoca ceaușistă, mobilat cu obiecte poleite cu auriu, este cesionată către M.O.C.R. și reprezintă o atracție pentru public, datorită principiului *hands-on*, care permite publicului să atingă și chiar să locuiască spațiul.

CONCLUZIE

Așa cum am arătat în cursul analizei din acest articol, Muzeul Ororilor Comunismului din România își asumă activ rolul de a educa generații diferite privitor la înțelegerea corectă a istoriei recente, prin numeroasele evenimente, expoziții, parteneriate, acordând atenție martorilor și victimelor perioadei comuniste și formelor de rezistență încă prea puțin cunoscute. Astfel, M.O.C.R. se constituie într-un spațiu în care vocea supraviețuitorilor devine patrimoniu, urmă a istoriei traumatice, pentru construirea unui viitor care să evite greșelile trecutului, asemeni muzeelor-memoriale. Pentru următoarea etapă, muzeul urmărește dezvoltarea tematicilor expoziționale, care să acopere toate dimensiunile istorice, sociale și culturale ale comunismului în România, identificarea de noi categorii de patrimoniu și atragerea unor categorii de public care nu s-au arătat până acum receptive la mesajul muzeului. M.O.C.R. solicită în continuare un spațiu muzeal dedicat, și în acest sens atragem atenția asupra faptului că, din cauza întârzierii constituirii unui muzeu critic al perioadei comuniste din România, bună parte din moștenirea materială și imaterială, care și-ar fi avut locul în acest muzeu, s-a pierdut iremediabil.

BIBLIOGRAFIE

1. Abraham, F. (2013). *Provocări epistemologice ale totalitarismului. O metodologie a studiului regimurilor comuniste*. București: Editura Muzeului Național al Literaturii Române.
2. Abraham, F. (2016). „Rolul Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului în istoriografia română”. În *Lumea românească acum*, serie nouă, nr 1, octombrie–decembrie 2016.

3. Auslander, M. (2013). Touching the Past: Materializing Time in Traumatic 'Living History' Reenactments. *Signs and Society*. 1 (1). pp. 161–83. The University of Chicago Press on behalf of the Semiosis Research Center a Hankuk University of Foreign Studies and Brandeis University.
4. Bădică, S. (2010). "The black hole paradigm. Exhibiting Communism in Post-Communist Romania". *History of Communism in Europe*. Ed. Institute for the Investigation of Communist Crimes and the Memory of the Romanian Exile. Bucharest: Zeta Books.
5. Bădică, S. (2011). National Museums in Romania. In: Aronsson, P. Elgenius, G. (ed.). *Building National Museums in Europe 1750–2010, Conference proceedings from EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen*, Bologna 28–30 April 2011. EuNaMus Report No. 1. Linköping Electronic Press. p. 712–31.
6. Beldiman, C. (coord.) (2015). „Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului – 20 de ani de activitate (1993–2013). Fenomenul totalitar: realități istorice și abordări istoriografice”, Conferința internațională aniversară a INST, București, 26–27 septembrie 2013, București, INST.
7. Berek, M. (2009). *Kollektives Gedächtnis und die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit: Eine Theorie der Erinnerungskulturen*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
8. Berger, P. L., Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Doubleday & Company.
9. Bernea, H. & I. Nicolau (1998). "L'installation. Exposer des objets au Musée du Paysan Roumain". *Martor: the Romanian Peasant Museum Anthropology Review*. 3 (1998).
10. Bouquet, M. (ed.) (2001). *Academic Anthropology and the Museum: Back to the Future*. Vol. 13. Library of Congress Cataloging-in-Publication.
11. Bouquet, M. (2012). *Museums. A Visual Anthropology*. London. New York: Berg.
12. Budeancă, C. (2020a). „Cercetarea și memorializarea comunismului românesc”, în Liliana Corobca (coord.), *Panorama comunismului în România*. Iași: Editura Polirom.
13. Budeancă, C. (2020b). „Eșecul unei idei: Muzeul Comunismului în România”, în D. Báthory, S. Bosomitu, C. Budeancă (coord.), *România de la comunism la postcomunism. Criză, transformare, democratizare. Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc*, vol. XIV–XV, 2019–2020. Iași: Editura Polirom.
14. Ciuceanu, R. (1993). Un proiect realizat: Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, în *Arhivele Totalitarismului*. An I, nr. 1.
15. Conway, B. (2010). New Direction in the Sociology of Collective Memory and Commemoration, *Sociology Compass*. No 7: 4. pp. 442–45.
16. Davallon, J. (1999). *L'exposition à L'œuvre. Stratégies de Communication et Médiation Symbolique*. Paris: L'Harmattan.
17. Dobre, C. F. (2013). Teaching Communism at the Museum: A Comparative Study of Museums Dedicated to Communim in Eastern and Central Europe. *Edukacja Humanistyczna*. Nr 2 (29), pp. 95–106.
18. Dobre, C.-F., Antonovici, V. (2016). Introducere, *Prezentul comunismului: memorie culturală și abordări istoriografice*. Oradea: Editura Ratio et Revelatio.
19. Erll, A. & Nünning, Ansgar (eds.) (2010). *A Companion to Cultural Memory Studies*. Berlin. New York: de Gruyter.
20. Gellereau, M. (2005). *La Mise en Scène de la Visite Guidée. Communication et Médiation*, Paris: L'Harmattan.
21. Halbwachs, M. (1950). *La mémoire collective*. Paris: Presses Universitaires de France. *The Collective Memory*. New York: Harper & Row, 1980.
22. Hartog, F. (2002). *Régimes d'historicité. Présentisme et expériences du temps*. Paris: Seuil.
23. Hasnaş Hubbard, I. & I. Jordan (2018). Elephants, Cuckoos, Horses and Me. A Different Exhibition About Toys, *Martor. The Museum of the Romanian Peasant Anthropology Journal/Revue d'Anthropologie du Musée du Paysan Roumain*. No 23 / 2018: pp. 209–222.
24. Hirsch, M. (2008). The Generation of Postmemory. *Poetics Today* 1 (29).

25. Ioan, A. (2013). *Arhitectura memoriei. Noua frontieră a spațiului sacru*. București: Editura Igloo.
26. Judt, T. (2005). *Postwar: A History of Europe since 1945*. London: Penguin Press.
27. Marinescu, A.H. (2015). The open-air museums: from mediation of national identity to entertainment. National Village Museum in Romania and Korean Folk Village in South Korea. *Romanian Journal of Sociological Studies*, New Series, No. 1. pp. 39–48, Romanian Academy Publishing House. Bucharest.
28. Müller, J.-W. (2010). On, European Memory?: Some Conceptual and Normative Remarks, in: Malgorzata Pakier and Bo Stráth (eds.), *European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. New York-Oxford: Berghahn Books: pp. 25–37, 2012.
29. McKenna Cress, P. & J.A. Kamien (2013). *Creating exhibitions. Collaboration in the Planning, Development and Design of Innovative Experiences*, Wiley.
30. Namer, G. (2000). *Halbwachs et la Mémoire Sociale*. Paris: L'Harmattan.
31. Nițulescu, Ș. V. (2015). «De la teroare la oroare», *Cultura. Săptămânal editat de Fundația Culturală Română*, Serie nouă, an II, Nr. 21(519), 04 iunie 2015.
32. Nora, P. (1978). „Mémoire collective”, in J. Le Goff (ed.). *La nouvelle histoire*. Paris: Retz.
33. Olick, J.K. & J. Robbins (1998). Social Memory Studies: From 'Collective Memory' to the Historical Sociology of Mnemonic Practices, *Annual Review of Sociology* 24: pp. 105–140.
34. Olick, J.K. (1999). Collective Memory: The Two Cultures, *Sociological Theory* 17: 3: p. 333–348.
35. Olick, J.K. (2008). Collective Memory: A Memoire and Prospect, *Memory Studies* 1 (1): pp. 23–29.
36. Olick, J.K. et al. (eds.) (2011). *The Collective Memory Reader*. Oxford: Oxford University Press.
37. Oprea, I. (2000), *Transmuzeografia*. București: Oscar Print.
38. Pickard, R. (2008). *Analysis and Reform of Cultural Heritage Policies in South East-Europe*. Strasbourg: Council of Europe.
39. Pillat, M. (2022). *Bunicul meu fără mormânt. Gheorghe Em Filipescu*. București: Humanitas.
40. Ploscariu, I.D. (2013). The struggle of the Fortingras and Horatio in Romania: Removal and recollection of the communist past in Romanian Museum, *Sprawy Narodowosciowe. Seria Nova*, No 42, pp. 37–50.
41. Preda, R. (2021). *Memoria ca proiect de țară. Jaloane social-teologice*. Iași: Doxologia.
42. Radstone, S. & B. Schwartz (eds.) (2010). *Memory: Histories, Theories, Debates*. New York: Fordham University Press.
43. Sznajder, N. & D. Levy (2002). *The Memory Unbound and the Formation of Cosmopolitan Memory*. European Journal of Social Theory 1 (5): pp. 87–106.
44. Sznajder, N. & D. Levy (2006). *The Holocaust and Memory in the Global Age*. Philadelphia: Temple University Press.
45. Sodaro, A. (2018). *Exhibiting Atrocity. Memorial Museums and the Politics of Past Violence*, New Brunswick, Camden, and Newark, New Jersey, and London: Rutgers University Press.
46. Simon, N. (2010). *The Participatory Museum*. Santa Cruz: Museum 2.0.
47. Vergo, P. (ed.) (1997). *The New Museology*. London: Reaktion Books.
48. Williams, P. (2007). *Memorial Museums. The Global Rush to Commemorate Atrocities*, Oxford, New York: Berg.
49. Zbucnea, A. (2008). *Marketingul în slujba patrimoniului cultural*. București: Editura Universitară.
50. Zeidan, J. & A. Elhassan (2024). Transformative Experience Through Storytelling, *Museum Next*.
51. Zombory, M. (2017). The birth of the memory of Communism: memorial museums in Europe, *Nationalities Papers*, Vol. 45, No 6, pp. 1 028–1 046.

ARTICOLE DIN MEDIA:

1. Abraham, F. (2011, 1 sept.). „Muzeul Comunismului sau Muzeul Dictaturilor? Critica tendințelor hegeemonice în interpretarea trecutului”, *Critic Atac*, online: criticatac.ro/muzeul-comunismului-sau-muzeul-dictaturilor-critica-tendintelor-hegeemonice-in-interpretarea-trecutului/

2. Anghel, G. (2020, 7 dec.). „Ministrul Culturii despre Muzeul Ororilor Comunismului: Va ajuta generațiile care au trăit în comunism să depășească trauma”, *Basilica.ro*, online: basilica.ro/ministrul-culturii-despre-muzeul-ororilor-comunismului-va-ajuta-generatiile-care-au-trait-in-comunism-sa-depaseasca-trauma/.
3. Iedu, L. (2014, 16 dec.). „Președintele ales Klaus Iohannis a pledat, marți, la Timișoara, pentru construirea unui „mare muzeu național al comunismului, care să inspire proiecte educaționale mari”, el susținând că „de prea multe ori” românii au arătat că nu au învățat nimic din istorie și au ignorat „lecțiile trecutului”, *Mediafax.ro*, online: <https://www.mediafax.ro/social/iohannis-voi-pleda-pentru-un-muzeu-al-comunismului-nu-mai-putem-ignora-lectiile-trecutului-13725047>.
4. Mihăilescu, V. (2011, 7 sept.). „Muzeul comunismului, dincolo de bine și rău”, *CriticAtac*, online: criticatac.ro/muzeul-comunismului-dincolo-de-bine-si-rau/.
5. Nășui, C. (2024, 6 apr.). „Despre istoria comunismului prin Rețeaua Memoriei. Identități, itinerări și confluente muzeale”, *Modernism.ro*, online: modernism.ro/2024/04/06/despre-istoria-comunismului-prin-reteaua-memoriei-identitati-itinerari-si-confluente-muzeale.
6. Neagu, A. (2011, 23 aug.). „Teodor Baconschi: Europa comemorează astăzi memoria victimelor stalinismului și nazismului, în timp ce pe la noi unii regretă defilările comuniste de pe 23 August”, *HotNews.ro*, online: hotnews.ro/teodor-baconschi-europa-comemoreaza-astazi-memoria-victimelor-stalinismului-si-nazismului-in-timp-ce-pe-la-noi-unii-regreta-defilarile-comuniste-de-pe-23-august-670138.
7. Popescu, A. (2010, 23 sept.). „Bogdan Cristian Iacob. Avem nevoie de o pedagogie a memoriei colective a trecutului comunist”, *Evenimentul Zilei*, online: evz.ro/bogdan-cristian-iacob-avem-nevoie-de-o-pedagogie-a-memoriei-colective-a-trecutului-comunist-90689.html.
8. Vancu, A. & L. Ungureanu (2014, 24 iul.). „VIDEO Două decenii de pușcărie pentru că și-au iubit țara. Poveștile adevăraților patrioți români”, *Adevărul Live*, online: adevarul.ro/stil-de-viata/cultura/video-doua-decenii-de-puscarie-pentru-ca-si-au-1552885.html.
9. Vancu, A. & L. Ungureanu (2014, 15 iul.). „VIDEO Campanie Adevărul și ICCMER: Un nou muzeu al comunismului în România? Atenție la exponate! Prind viață!”, *Adevărul.ro*, online: adevarul.ro/stil-de-viata/cultura/video-campanie-adevarul-si-iccmcr-un-nou-muzeu-1551009.html.
10. Tufan, M. (2019, 20 mar.). „Muzeul comunismului, un eșec în trei acte”, *Press One*, online: pressone.ro/muzeul-comunismului-un-esec-in-trei-acte.
11. Ursulean, V. (2011, 17 iul.). „Interviu. Cum va arata muzeul comunismului din România”, *România Liberă*, online: romanalibera.ro/special/interviu-cum-va-arata-muzeul-comunismului-din-romania-231482/.
12. „Epoca de aur – între propagandă și realitate”. Vineri 26 ianuarie ora 10:00. Muzeul Național de Istorie”, *Civic Media*, online: civicmedia.ro/epoca-de-aur-intre-propaganda-si-realitate-vineri-26-ianuarie-ora-1000-muzeul-national-de-istorie.
13. „Ironie a sorții. Casa Poporului va găzdui viitorul muzeu al comunismului”, *Știri acasa.ro*, online: stiri.acasa.ro/social-125/ironie-a-sortii-casa-poporului-va-gazdui-viitorul-muzeu-al-comunismului-90398.html.

DOCUMENTE LEGISLATIVE:

- Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, 2006, online: juridice.ro/wp-content/uploads/2013/12/RAPORT_FINAL_CPADCR.pdf.
- Rezoluția privind Conștiința Europeană și Totalitarismul (*Resolution on European Conscience and Totalitarianism*), Parlamentul European, 2 aprilie 2009, online: europarl.europa.eu/doceo/document/RC-6-2009-0165_EN.
- Lege privind înființarea Muzeului Comunismului, online: senat.ro/legis/PDF/2012/12L115FG.PDF.
- Propunere legislativă privind înființarea „Muzeului Comunismului”, L115 / 2012, Respins de Camera decizională, online: senat.ro/legis/lista.aspx?nr_cls=L115&an_cls=2012.
- Propunere legislativă pentru reintrarea în administrația Statului a clădirii „Casa Radio” din Calea Plevnei, București, în vederea construirii unui complex muzeal și de săli de conferințe,

cuprinzând inclusiv Muzeul Dictaturii Comuniste, L594/2013, Respins de ambele Camere, online: senat.ro/legis/lista.aspx?nr_cls=L594&an_cls=2013.

Propunere legislativă pentru reintrarea în administrația Statului a clădirii „Casa Radio” din Calea Plevnei, București, în vederea construirii unui complex muzeal și de săli de conferințe, cuprinzând inclusiv Muzeul Dictaturii Comuniste, l-x nr. 687 / 2013, online: cdep.ro/pls/proiecte/upl_pck2015.proiect?nr=687&an=2013.

Propunere legislativă privind înființarea Muzeului Ororilor Comunismului în România, Pl-x nr. 582 / 2015, online: cdep.ro/pls/proiecte/upl_pck2015.proiect?ipd=14719&tot=1.

Lege nr. 157 din 25 iulie 2019, privind înființarea Muzeului Ororilor Comunismului în România, Emitent – Parlamentul României, Publicată în *Monitorul Oficial* nr. 625 din 26 iulie 2019.

Aduoptarea Hotărârii Guvernului privind trecerea Fortului 13 Jilava din administrarea Ministerului Justiției prin Administrația Națională a Penitenciarelor – Penitenciarul București Jilava în administrarea Consiliului Județean Ilfov în vederea valorificării potențialului său istoric, social, cultural și artistic, online: just.ro/adoptarea-hotararii-guvernului-privind-trecerea-fortului-13-jilava-din-administrarea-ministerului-justitiei-prin-administratia-nationala-a-penitenciarelor-penitenciarul-bucuresti-jilava.

COMUNICARE INSTITUȚIONALĂ:

Adresa Nr. 517/5.09.2016, INST, Academia Română, către Parlamentul României, Camera Deputaților, Biroul Permanent, Nr. 1269 / 6.09.2016 cdep.ro/bperm/2016/F1514662973-scrisoare_617.pdf.

Adresa Nr. 7716 / D.P.C. / 10.01.2020, Ministerul Culturii, Director Direcția Patrimoniu Cultural, către Cabinet Ministru, Administrația Prezidențială, Camera Deputaților, Președintele Comisiei pentru cultură, arte, mijloace de informare în masă.

Adresa Nr. 1489510/25.08.2020, Ministerul Afacerilor Interne, Secretar General, Nesecret, București / Nr 2747/31.08.2020

Ministerul Culturii, Cabinet Ministru, Nr. 7507/11.12.2023, Nr. 13424/DRP/14.12.2023.

Raport de activitate M.O.C.R. de la înființare până în prezent, 2021–2022, redactat de Alexandru Groza, Manager interimar, Nr. 734/13.12.2022.

SITOGRAFIE:

icmemo.mini.icom.museum

memoryandconscience.eu

mnir50.mnir.ro

muzeumkomunismu.cz

okupacijasmuzejs.lv

siteofconscience.org

stiftung-hsh.de

„OCCIDENTUL IMAGINAR” ȘI ROMÂNIA SOCIALISTĂ ÎN ANII 1980:
O ANALIZĂ DIN PERSPECTIVA ISTORIEI ORALE

ALEXANDRA BARDAN*

ABSTRACT

THE “IMAGINARY WEST” AND SOCIALIST ROMANIA DURING THE 1980S:
AN ANALYSIS FROM THE PERSPECTIVE OF ORAL HISTORY

This study analyzes the phenomenon of the “Imaginary West” (Yurchak, 2006) in the context of Romania’s last decade of communism, using oral history interviews with 28 respondents from different generations. The results indicate a uniform perception of this socio-cultural construct and similar cultural experiences among respondents within the same age group. The main objective of the study was to identify the local representations inspired by the “Imaginary West.” The interviews revealed memories of an idealized and desired representation of the Western world, built in opposition to the negative discourse about the West promoted by the Communist regime. Respondents highlighted the state’s involvement in the informal economy, as well as a series of social and economic changes during late socialism linked to social stratification. The interviews also showed how certain cultural products, both Western and local, were sought after, as well as the development of individual strategies to achieve this goal. The “Imaginary West” acted as an ideological filter, polarizing cultural products and structuring consumers’ resistance to propaganda. Last, but not least, there is also nostalgia for pre-internet socialization, reflected in accounts and memories about the communist period.

Keywords: generations, memory, cultural industries, information shortage, alternative cultural practices.

INTRODUCERE

În 2019, am inițiat o serie de interviuri cu respondenți de diferite vârste, cu scopul de a documenta, prin intermediul istoriei orale, strategiile dezvoltate de aceștia în anii socialismului târziu pentru a compensa o formă particulară de penurie, respectiv un deficit de produse media, de informație și de divertisment.

* PhD, Senior Lecturer, Faculty of Journalism and Communication Sciences, University of Bucharest, e-mail address: alexandra.bardan@fjsc.ro.

„*Revista română de sociologie*”, serie nouă, anul XXXV, nr. 3–4, p. 139–160, București, 2024
DOI: 10.59277/RJSoc.2024.3-4.03

Creative Commons License
Attribution-NoDerivs CC BY-ND

Această penurie informațională era influențată de mai mulți factori: **a.** modelul socialist al politicilor culturale, bazat pe un concept pedagogic care susținea accesul maselor la operele consacrate ale culturii naționale și universale, în care profitul era secundar față de obiectivele ideologice și educaționale, și care nu încuraja producția de bunuri culturale supusă fluctuațiilor modelor comerciale (Kiriya, 2004); **b.** politica de austeritate adoptată de autorități pentru rambursarea datoriei externe, cu repercusiuni asupra finanțării industriilor culturale, și **c.** presiunile din sfera ideologică, prin cenzură și intensificarea cultului personalității dedicat cuplului Ceaușescu, determinând o extindere semnificativă a propagandei, în special în mass-media audiovizuale (Bardan, 2010). Privită dintr-o perspectivă internațională, era o penurie atipică pentru anii 1980, în care globalizarea fluxurilor informaționale anunța deja lumea interconectată a deceniului următor (Downing, 1996; Mattelart, 2009). În acest context, România socialistă manifesta simptomele unui regim politic dictatorial de tip stalinist, cu o autarhie și izolare culturale din ce în ce mai acute. Totuși, fenomenul rețelelor (in)formale de produse audiovizuale piratate a permis infiltrarea „culturii de masă și a produselor-fetiș ale societății de consum occidentale” în toate țările comuniste din blocul estic (Mattelart, 1997, p. 176), astfel că una dintre temele care m-au ghidat în alcătuirea proiectului de istorie orală a fost să investighez cum anume s-au petrecut aceste procese, la nivel local, în ultimul deceniu al perioadei comuniste.

Pentru studiul de față, am formulat o serie de întrebări preliminare care decurg din tema avansată de numărul special al *Revistei române de sociologie*, temă care își propune să exploreze perspectiva memoriei, restituirii istorice și muzealizării trecutului comunist pentru a înțelege mecanismele care au condus la configurarea unei situații aparent paradoxale în ultimele decenii (Tileagă, 2018): cu toate eforturile de documentare și educare, amintirile despre comunism par să se dilueze în rândul populației, alimentate uneori de nostalgie, iar distorsionarea memoriei poate crea o percepție falsă asupra trecutului. Nostalgia (post)comunistă poate lua multiple forme și este totodată un construct social, fiind, așa cum precizează Peter Berger și Thomas Luckmann (1991), configurat și interpretat în mod activ de către oameni în cadrul interacțiunilor sociale cotidiene, mediate prin limbaj, instituții și norme. Construcția nostalgiei (post)comuniste începe să fie analizată, notează Cristian Tileagă (2018, p. 63), sub aspectul înmulțirii surselor publice de memorie despre comunism, „care capătă semnificații și interpretări foarte diferite pentru diferite persoane, grupuri și comunități.” Din acest punct de vedere, proiectul de istorie orală inițiat în 2019 devine un exercițiu euristic util nu atât ca rezervă de informații despre strategiile și practicile culturale dezvoltate înainte de căderea comunismului, ci mai degrabă prin explorarea modului în care respondenții devin agenți mnemonici odată cu participarea în proiect.

Una dintre temele recurente care apare în discursul celor intervievați este relația cu Occidentul ca spațiu privilegiat de referință în raport cu izolarea resimțită în timpul perioadei comuniste și ca sursă de import pentru diverse produse și

artefacte culturale. Această temă, perpetuată în cadrul unui context cultural și social specific ca cel al anilor '80, deschide o dublă abordare: într-o primă fază este tema Occidentului privit din interiorul blocului comunist, care este în același timp și un construct sociocultural trans-regional analizat de Alexei Yurchak (2006) sub conceptul de „Occident imaginar”. Apoi, deconstrucția „Occidentului imaginar” din anii tranziției, odată cu deschiderea granițelor, migrație și cunoașterea ancorată în locuirea cotidiană din străinătate a fost însoțită de nostalgia pentru această imagine idealizată, nostalgie generată, notează Maya Nadkarni și Olga Shevchenko (2015, pp. 67–68), de „imposibilitatea de a re-experimenta fantezia Occidentului așa cum a fost acesta interpretat cândva.”

Studiul de față își propune astfel să exploreze modul în care respondenți din generații diferite au receptat și au contribuit la formarea percepției asupra „Occidentului imaginar” prin intermediul diverselor mijloace de comunicare disponibile în România deceniului nouă.

CADRUL TEORETIC ȘI ANALIZA LITERATURII DE SPECIALITATE

Elaborat de Alexei Yurchak în monografia *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation* (2005), conceptul de „Occident imaginar” se raportează la schimbările sociale și culturale din Uniunea Sovietică în perioada care precedă tranziția post-sovietică.

Yurchak explorează diversele moduri în care acest construct sociocultural s-a cristalizat în rândul tinerilor sovietici, prin idealizarea Occidentului ca un loc al libertății, prosperității și modernității, printr-un consum cultural specific, cu adoptarea și adaptarea stilului de viață, a limbajului și simbolurilor, a modei, a muzicii și a altor aspecte ale culturii occidentale, prin considerarea democrației și capitalismului ca soluții viabile pentru problemele și lipsurile cotidiene, prin schimbarea valorilor sociale în opoziție cu valorile colectiviste promovate de regimul comunist și, nu în ultimul rând, prin proiectarea unui viitor în conformitate cu imaginea lor despre Vest și idealurile occidentale. Din perspectiva lui Yurchak, „Occidentul imaginar” și practicile subsumate fenomenului nu ar trebui privite ca practici clandestine de opoziție (Yurchak, 2006, p. 156) și nu se referă în mod direct la disidență în sensul consacrat al termenului. În schimb, prin acțiuni cotidiene, împărtășite în mod curent și natural cu anturajul, modul în care tinerii sovietici au adoptat și au internalizat imagini, idei și idealuri occidentale poate fi interpretat ca o reacție socioculturală care conține unele elemente de opoziție și critică față de normele și valorile sistemului comunist privit din punctul de vedere al *establishment*-ului, grupul social dominant.

Cadrul analitic dezvoltat de Yurchak a fost preluat și adaptat în mediile academice din Est și din Vest, deopotrivă, compensând pentru anumite teme absente din cartea antropologului sovietic, în special pe linia istoriei consumului cultural, a mass-media și a practicilor dezvoltate de tineretul sovietic. O contribuție

relevantă în acest sens este studiul Julianei Fürst (2010), care a devansat fenomenul fascinației pentru Vest, corelându-l cu generația sovietică tânără de după război, care a ajuns la majorat în anii lui Stalin. Alte cercetări au aprofundat teme conexe, precum provocările pe care destalinizarea le-a adus mediului artistic (Bittner, 2008), instituțiilor culturii de masă și de divertisment (Tsipursky, 2016; White, 1990), sau felul în care identitățile (regionale, naționale) au fost modelate de consumul de produse culturale occidentale (Zhuk, 2010; Chernyshova, 2013).

La nivel local, cercetările care vizează spațiul românesc abordează indirect problematica „Occidentului imaginar”, iar una dintre teme se referă la subculturile de tineret ca loc privilegiat de cristalizare al acestui construct sociocultural. Andra-Octavia Drăghiciu (2015) identifică un consum cultural specific al produselor din străinătate, prin revistele de tineret, muzica și stilul vestimentar, și punctează două categorii de mediatori ai culturii de consum occidentale: tinerii maghiari și germani din Transilvania și turiștii est-germani, unguri și polonezi. Manuela Marin (2015, p. 278) explorează felul în care Securitatea a încadrat subculturile muzicale din România drept contracultură, plasând consumatorii de muzică occidentală „într-o marginalitate socială mai degrabă fabricată decât reală”. O altă temă în relație cu „Occidentul imaginar” este consumul media din epocă, analizat de Simona Rodat (2020) prin intermediul istoriilor de viață, cu ajutorul cărora autoarea urmărește transformări, continuități și inovații în practicile și artefactele culturii populare. Alți autori au documentat mijloacele de import, dinamica comerțului și rețelele informale care alimentau o piață alternativă de produse media occidentale, în principal înregistrările și multiplicarea de casete audio și vizionările video (Petrescu, 2020; Pârvulescu și Copilaș, 2013). La rândul meu (Bardan, 2022), am urmărit importul fenomenului breakdance în anii '80, care se înscrie în tiparele „Occidentului imaginar”, însă am identificat și o serie de produse locale, precum edițiile de *cover* ale unor piese străine, filme românești de divertisment de tip „Spaghetti Western” care descriu mai degrabă un proces de naturalizare, la nivel instituțional, a culturii pop occidentale. În fine, viața cotidiană din comunism, a tinerilor sau a celor mai puțin tineri, aduce în discuție modalitatea specifică prin care s-a configurat „Occidentul imaginar”, mai precis imitarea stilului de viață occidental printr-o sumă de practici simple de zi cu zi, cum ar fi decorarea casei, multiplicarea și ascultarea de muzică piratată pop / rock / jazz, vizionarea de filme disponibile prin rețele informale de casete video, urmărirea tendințelor din modă etc. Un grup aparte de texte despre viața cotidiană vine din volume colective cu interviuri de tip poveste de viață, ghidate fie de o perspectivă academică (Bardan, Momoc și Anghel, 2022; Preda și Antonovici, 2016; Muzeul Țăranului Român, 2003), fie publicistică (Mihăilescu, 2006; Pârvulescu I., 2015; Lungu & Gheorghică, 2014)¹.

¹ De menționat că alte surse care ating subiectul „Occidentului imaginar” sunt volumele autobiografice (Tănase, 2020) (Morar, 2020) (Nae, 2020), filmele de ficțiune (Mungiu, 2002) (Belc, 2022) sau docudramele (Höfer, Mărculescu, & Mungiu, 2009) (Călugăreanu, 2015).

Studiile de mai sus surprind în mod pertinent temele conexe ale „Occidentului imaginar” precum și practicile subsumate acestui fenomen trans-regional. Pe de altă parte, atunci când autorii apelează critic la monografia lui Alexei Yurchak pentru a fundamenta cadrul teoretic folosit în cercetarea spațiului socialist românesc, aceștia preiau conceptul în acoperirea și înțelegerea sa trans-regională, fără a examina resorturile interne ale cristalizării acestui construct sociocultural la nivel local. Folosirea istoriei orale și a poveștilor de viață pentru a explora cum anume respondenții români percep și își reprezintă fenomenul analizat inițial de Yurchak pentru spațiul sovietic poate completa și îmbogăți înțelegerea „Occidentului imaginar” în contextul specific al socialismului târziu din România.

MEMORIE, POVEȘTI DE VIAȚĂ ȘI SEMNIFICAȚII

Interviurile de istorie orală pot fi considerate printr-o dublă perspectivă: la un prim nivel, acestea sunt integrate în metodologia cercetării calitative specifică abordărilor sociologice, antropologice și etnografice; din acest punct de vedere, interviurile sunt înțelese ca surse de date obiective cu potențial pentru explicarea științifică a fenomenelor. Așa cum notează Michael Quinn Patton, o metodă calitativă este potrivită cu scopul studiului atunci când permite cercetătorului „să înțeleagă în mod inductiv și holistic experiența umană și semnificațiile construite în contexte specifice” (Patton, 1990, p. 169). Astfel, eșantionarea este o componentă majoră a analizei: spre deosebire de analizele cantitative, cercetarea calitativă examinează în profunzime eșantioane relativ mici, bazându-se pe o eșantionare sistematică pentru a alege cazurile bogate în informații, adică „cele din care putem învăța multe despre întrebările de importanță capitală pentru scopul cercetării” (*ibid.*, p. 169). În plus, scopul analizei este cel care va orienta toate mijloacele utilizate în cadrul investigației. Interesul meu se îndreaptă aici către perspectiva etno-sociologică și povestirea de viață, utilizând o formă specifică de interviu, respectiv interviul semi-directiv sau „narativ” (Bertaux, 1997). Asemănător conversației ca model de interacțiune, această tehnică de colectare a datelor se referă la descrierea sub formă narativă a unui fragment din experiența trăită și a contextului în care se încadrează aceasta; se pune accent pe povestirea practicilor, pe situații, dar și pe detalii, respectiv acele elemente factuale reținute ca fiind semnificative de către persoana interviuată.

Al doilea aspect se referă la abordarea recentă a istoriei orale, în care interviul capătă sens prin intermediul persoanelor interviuate, actori în reconstituirea unei memorii colective (Portelli, 1991) sau în care dinamica memoriei se desprinde din interacțiunea dintre interviuat și cercetător (Wright & McLeod, 2012). Urmând distincția făcută de Alessandro Portelli, se apreciază mai degrabă semnificația pe care respondenții o atribuie evenimentelor și mai puțin evenimentele în sine (Portelli, 1991). Conform lui Portelli, istoria orală cuprinde mai mult decât o înregistrare a faptelor relatate de respondenți. El identifică acele critici ale istoriei orale în raport cu noțiunile de realitate factuală, credibilitate și obiectivitate,

pentru cercetarea în științele sociale, și care s-ar impune fără deosebire și în istorie. Portelli insistă însă asupra unei re poziționări necesare, pentru a situa oralitatea, forma narativă, partea de subiectivitate și credibilitate a interviurilor nu ca limite, ci mai degrabă ca resurse. De fapt, Portelli contextualizează interviul ca metodă de colectare a datelor, deoarece nu privește doar transcrierea poveștilor înregistrate, ci și persoanele intervievate ca naratori, a căror apartenență la o comunitate specifică este, de asemenea, importantă. Nu este luat în considerare doar martorul ca sursă, ci și poziția acestuia ca narator, povestea pe care o spune, modul în care o spune, rezultatul final fiind în același timp un produs al naratorului și al cercetătorului. Pe aceeași direcție, Katie Wright și Julie McLeod (2012, p. 5) comentează dimensiunea socială a istoriei orale, punctând faptul că amintirile încadrează acele aspecte care „au o importanță culturală și subiectivă, atât în momentul evenimentului, cât și în momentul sau momentele în care sunt relatate ulterior.”

Când abordez, pe direcția sugerată de Portelli, istoria orală ca ansamblu de proiecții, percepții și reprezentări, voi apela la un alt reper teoretic, și anume conceptul de „cultura mnezică” dezvoltat de Herman Parret (2004), concept care descrie o formă de recuperare a trecutului. Luând în considerare modul în care se raportează societatea la trecut prin prisma tendinței actuale de a păstra cât mai multe elemente, adică o tendință accentuată către muzeificare, Parret propune o tipologie a culturilor memoriale care include: **a.** o „cultura indicială” care se referă la vestigiile analizate de arheologie și atestă civilizațiile trecute, **b.** o „cultură textuală” care adună toate „textele” (în sens larg) produse de creativitatea umană (artistice sau instrumentale) și care se găsește în biblioteci, arhive și muzee, și **c.** o „cultura mnezică” care privește amprentele mentale precum amintirile și relatările. Parret definește aceste urme ale trecutului drept o „memorie” colectivă și individuală, nescrisă, spontană și pragmatică (Parret, 2004, p. 38).

Privită într-un context mai larg, istoria orală se încadrează într-un sistem semantic care cuprinde, pe lângă mărturiile înregistrate și transcrierile interviurilor, un set comun de semnificații și amprente mentale proprii memoriei colective. Puse în relație cu studiul comunismului românesc, interviurile pot fi raportate și la alte contribuții despre perioadă care au același statut, provin din colecții de amintiri, interviuri și relatări din care putem identifica mai multe tipuri de culturi mnezice și tot atâtea tipuri de surse publice de memorie despre comunism (Tileagă, 2018), unde putem distinge: **a.** o tendință către denunțare, în special în contribuțiile apărute în anii care au urmat revoluției din 1989, proces care poate fi corelat cu recuperarea istorică specifică politicii de transparență (*glasnost*) a vieții publice din spațiul sovietic începând cu 1985; **b.** o înclinație către nostalgie, manifestată nu doar în amintirile fostelor cadre comuniste, ci și în unele sondaje care încadrează raportarea la trecut și cer un răspuns spontan; **c.** forme de agentivitate, identificate în subiecte precum mecanismele de supraviețuire, strategiile de rezistență cotidiană sau alte strategii similare; **d.** o recuperare estetică a perioadei, prin raportarea la cultura materială a socialismului târziu văzută ca retro sau *vintage*; **e.** comercializarea trecutului socialist și tacticile specifice de promovare ș.a.

Interviurile și transcrierile pe care le-am colectat începând cu 2019 se încadrează în primul rând în tipul de cultură mnezică construit pe forme de agentivitate, având în vedere că firul conducător al întrebărilor urmărea să documenteze strategiile și practicile culturale alternative ale respondenților. Din acest punct de vedere, un corpus de studiu cuprinzător ar aduna toate interviurile și transcrierile pe această temă, publicate și nepublicate. Primele sunt transcrieri cu caracter memorial sub formă de texte redactate, corectate, trecute printr-un proces editorial. În a doua categorie se încadrează transcrierile interviurilor narative utilizate în studiile care aparțin mediului academic și universitar. Aceste transcrieri se aseamănă, în multe privințe, cu documente inedite care, în majoritatea cazurilor, nu sunt destinate publicării. Dat fiind caracterul lor instrumental, aceste documente sunt construite și exploatate de către cercetător în funcție de cerințele temei abordate. Abordarea mărturiilor orale impune totuși o reconsiderare metodologică care privește constituirea corpului de studiu (Bardin, 2003). Pentru a valida criteriul de omogenitate al corpusului, e necesară selecția unor documente de același tip, adică transcrieri care au trecut sau nu printr-un proces editorial în vederea publicării. Pentru studiul de față, am operat acest decupaj metodologic și am reținut doar transcrierile brute din interviurile pe care le-am realizat începând cu 2019. Ulterior, în situația în care transcrierile vor fi editate și publicate în volum, corpusul de studiu poate fi lărgit cu ansamblul interviurilor publicate care configurează un tip de cultură mnezică despre forme de agentivitate. Procesul prin care interviurile devin publice și îi poziționează pe respondenți ca agenți mnemonici, contributory la o arhivă care conține amintiri despre comunism, poate avea astfel mai multe etape. Pentru acest articol, transcrierile interviurilor au fost editate prin selecționarea temelor relevante pentru întrebările de cercetare, așadar publicarea lor este parțială. Pe de altă parte, articolul semnalează existența unui corp consistent de documente memoriale realizat cu ajutorul respondenților.

În secțiunea următoare, detaliez instrumentarul de lucru elaborat pentru a examina cum anume este (încă) reprezentat „Occidentul imaginar” și cum s-a cristalizat și păstrat acest construct sociocultural în România, prin vocea unor generații diferite de respondenți care au experiența cotidianului comunist din anii 1980.

METODOLOGIE ȘI ÎNTREBĂRI DE CERCETARE

Metodologia acestui studiu a fost concepută pentru a identifica percepțiile despre „Occidentul imaginar” în rândul diferitelor generații de respondenți, prin intermediul unui eșantion selectiv care să acopere diversitatea experiențelor și perspectivelor.

Pentru configurarea eșantionului, am aplicat un criteriu de segmentare a vârstei pe perioade de câte cinci ani, cu scopul de a grupa și contextualiza stadiul de dezvoltare și experiențele individuale ale persoanelor intervievate. Astfel am corelat anul 1989 cu vârsta minimă pe care persoana intervievată o avea la acea

dată, stabilind această limită inferioară la vârsta de 10 ani, ca etapă de dezvoltare cognitivă adecvată pentru raportarea ulterioară a respondentului la memoria autobiografică. Grupurile de respondenți se prezintă după cum urmează: segmentul 10–15 ani a inclus 7 respondenți, reprezentând tranziția de la copilărie la adolescență în perioada analizată. În segmentul 16–20 ani, cu 5 respondenți, am explorat perspectivele adolescenților și tinerilor adulți din acea epocă, aducând în discuție influențele sociale și culturale la care au fost expuși. Segmentul 21–25 ani, cu 5 respondenți, a încadrat tinerii adulți în plină maturizare înainte și după 1989. De asemenea, am investigat segmentele 26–30 ani (3 respondenți), 31–35 ani (3 respondenți) și 36–40 ani (5 respondenți), pentru a înțelege modul în care experiențele vieții adulte au modelat percepțiile și perspectivele individuale. Această segmentare pe vârste permite o panoramă comprehensivă asupra modului în care este construit „Occidentul imaginar” în discursul respondenților de vârste și cu experiențe de viață diferite. În total, eșantionul de studiu cuprinde 28 de respondenți, dintre care 9 femei și 19 bărbați, proporție care nu reflectă o reprezentativitate statistică, selecția subiecților fiind realizată printr-o eșantionare de tip „bulgăre de zăpadă” (Patton, 1990, p. 176) pentru a obține biografii diverse și bogate în informații. În schimb, una dintre limitele eșantionului constă în faptul că marea majoritate a respondenților locuiau la oraș, ceea ce poate restrânge rezultatele la o perspectivă preponderent urbană. Ca acoperire geografică, experiențele relatate sunt din localitatea de domiciliu a respondenților, adică București, Ploiești, Arad, Zărnești (Brașov), Buzău, Urziceni, Satu Mare, Hunedoara, Craiova, Constanța, Făgăraș, și Chișinău, la care se adaugă orașele în care respondenții care erau copii la acel moment mergeau în vacanță și stăteau un timp mai îndelungat, respectiv Crevenicu (Teleorman), Cluj și Oradea, precum și locurile unde tinerii mergeau la facultate (Cluj, Iași) sau erau detașați cu serviciul după ce terminau facultatea (Rovinari, Iași).

Întâlnirile cu respondenții au fost stabilite în spații publice, iar în perioada pandemiei s-au desfășurat online (două cazuri). Fiecare întâlnire a debutat cu prezentarea protocolului de interviu, după care am cerut interlocutorului să furnizeze câteva detalii biografice, cu întrebări deschise și concepute pentru a defini în linii mari povestea de viață, iar apoi discuția a fost ghidată către întrebări referitoare la strategiile și practicile culturale alternative dezvoltate în anii '80. Acordul pentru înregistrare a fost însoțit în 21 de cazuri și de un acord pentru folosirea imaginii, interviul fiind și filmat. Ca durată, înregistrările au între 30 și 90 de minute, și au fost transcrise „verbatim curat” de autoare. Pentru citarea în text, am folosit formatare cu litere cursive și în paranteze un sistem de notare care descrie genul persoanei intervievate, urmat de vârsta în 1989 și de ordinea cronologică a interviului pentru vârste similare².

² Spre exemplu M17-1 se referă la un respondent masculin care în 1989 avea 17 ani, iar interviul cu această persoană a fost primul realizat din grupul de respondenți cu această vârstă.

Metoda de cercetare se bazează pe aplicarea analizei calitative de conținut asupra transcrierilor celor 28 de interviuri. În conformitate cu recomandările lui Laurence Bardin (2003), am definit obiectivele de cercetare, iar utilizarea analizei tematice a oferit un cadru robust pentru examinarea și interpretarea datelor. Procesul de analiză a implicat o abordare atentă a fiecărei transcrieri, cu scopul de a identifica și evidenția temele relevante și posibilele tipare emergente. Astfel, am putut să conturez o imagine comprehensivă și o înțelegere în profunzime a discursurilor și percepțiilor participanților.

Investigarea modului în care conceptul de „Occident imaginar” s-a cristalizat pentru diferite generații de respondenți din România socialistă în anii '80 a fost operaționalizată prin următoarele întrebări de cercetare:

Q1: Cum e numit și perceput „Occidentul imaginar”?

Q2: Cum sunt percepuți mediatorii „Occidentului imaginar”?

Q3: Cum sunt percepute produsele care mediau „Occidentul imaginar”?

REZULTATE ȘI DISCUȚII

Analiza calitativă a celor 28 de interviuri a dezvăluit o gamă diversă de perspective și experiențe, mergând de la hobby-uri și pasiuni din zona mass-media care după 1990 au devenit profesii în domeniul editorial și în radio (M31-1; M34-1; M20-1), până la atitudini rezervate, recunoscute chiar de respondenți ca o indiferență față de fenomenul practicilor culturale alternative care implicau produse occidentale, precum muzica și filmele la video (M18-1; F40-1). De asemenea, în cadrul unor atitudini active în raport cu practicile culturale alternative, am întâlnit și preferințe mai pronunțate pentru un anumit tip de conținut în defavoarea altuia, mai degrabă cinema și lecturi de specialitate și mai puțin muzica (M35-1), sau invers, o pasiune pentru muzică, dar nu și pentru filme (M20-1). Pe de altă parte, în afară de opțiunile exprimate în mod expres ca hobby, relatările respondenților au evidențiat o varietate de practici culturale alternative integrate în cotidian, fără însă ca acestea să apară ca fixații. În plus, preferințele evoluau odată cu vârsta, cu schimbarea mediului și a grupului de prieteni, în trecerea la liceu și la facultate sau la integrarea unui nou loc de muncă.

Având în vedere că ghidul de interviu avea o structură prestabilită și a fost aplicat unitar în toate interacțiunile cu interlocutorii, am identificat o serie de tipare discursive relevante pentru întrebările de cercetare pe care le reiau în cele ce urmează.

Q1: CUM E NUMIT ȘI PERCEPUT „OCCIDENTUL IMAGINAR”?

Chiar dacă discuțiile nu s-au axat explicit pe modul în care respondenții se raportau la „Occidentul imaginar”, unele referințe localizează acest spațiu ca fiind în „străinătate”, în „vest” sau în „occident”. Alte trimiteri recurente conțin cuvintele „afară” (cu variațiile „în afară”, „de afară”) și „dincolo”, și se corelează cu „zagranitsa”, concept avansat de Alexei Yurchak (2006, p. 159) pentru a descrie raportul

tinerilor sovietici cu lumea exterioară văzută ca „un loc imaginar care era simultan cunoscut și inaccesibil, tangibil și abstract, banal și exotic.”

În discursul respondenților români, „afară”, sau „dincolo” e locul de unde veneau produsele occidentale, unde se trăia altfel sau lucrurile se întâmplau diferit față de ceea ce se petrecea în țară. Era, de asemenea, spațiul unde nu ajungea toată lumea, ci doar aceia care călătoreau în interes de serviciu și „mai ieșeau în afară” (F13-1). O altă conexiune indirectă cu spațiul de dincolo era prin rudele care emigraseră și locuiau în străinătate. Fără să fie formulați explicit, termenii „afară” și „dincolo” se configurează în opoziție cu teritoriul țării perceput ca un spațiu închis, de unde plecările erau posibile sub forma unor evaziuni mediate de cărți, manuale de limbi străine, fotografii și filme. Acestea din urmă reprezentau și o sursă importantă „ca să vezi cumva trendul, curentul a ceea ce se întâmplă dincolo de granițe, dincolo de Cortina de Fier. De aia a și rămas un fel de legendă pentru generația mea ce se întâmplă în occident. Era Paradisul pierdut acolo. Acolo voiam toți” (M27-1). În afară de penuria informațională și dificultatea de a părăsi țara chiar și în scop turistic, aspirația către occident, tradusă prin intenția de evaziune, mai e corelată și cu austeritatea economică și crizele alimentare frecvente: „Fuga în străinătate, în vest era legată de o mâncare pe care mi-aș fi dorit să o am oricând la îndemână, nenorocitele astea de ouă (care nu se găseau), și dorința de a călători și de a citi cărți pe care nu le puteam citi. Deci nu știu dacă conștientizăm valorile democrației în sensul clar al libertății individului, al libertății de expresie” (M24-1). Mediarea vizuală prin filme și prin cataloage comerciale (Neckermann, Quelle) erau deopotrivă sursă de informații pentru modă, idei și obiceiuri de consum, dar și pentru decalajele la nivelul culturii materiale, care conturau lumea occidentală ca o realitate aparte: „Noi, cum să vă spun, ne uitam la stilul acela occidental, cu blugi, tot soiul de haine fistichii și noi eram în pantaloni tricotați. Cum să spun, era altă lume. Nu mai vorbesc de instrumentar, ca electrocasnice, chestii din astea, comparația era inimaginabilă, era altă lume” (M17-3). Un alt termen de comparație care a revenit în interviuri este cel de „SF”, respectiv *science-fiction* pentru produse care erau de neînchipuit, fie prin decalajul în raport cu normele sociale de la acel moment, fie prin aspect, design sau funcționalitate.

„Occidentul imaginar” mai e construit și în opoziție cu felul în care mass media comuniste asociau anumite zone geopolitice cu un „capitalism putred” (M34-1). Retorica oficială a fost consacrată, de altfel, în epocă, și sub formă editorială, în volume precum *Occident '80, Destinul dramatic al tinerei generații* (Nădășan, 1989, p. 5), o selecție de articole și studii traduse din presa occidentală referitoare la situația tineretului din vest confruntat cu multiple probleme, precum „destine ratate înainte de a începe, o lume în degringoladă, în care valorile se depreciază, iar omul se dezumanizează.” Nu în ultimul rând, trebuie menționată expresia „din exterior” care apărea în rapoartele Securității, internalizată de lucrătorii din domeniu, în mențiuni despre potențiali dușmani ai țării, sub figura unor „cercuri și organizații de factură naționalist-religioase” (ACNSAS, 1981) sau „organizații reacționare” (ACNSAS, 1988).

Q2: CUM SUNT PERCEPUȚI MEDIATORII „OCCIDENTULUI IMAGINAR”?

Din discursul respondenților se detașează două categorii principale de mediatori prin care produsele occidentale ajungeau în țară: prima categorie conturează o zonă non-comercială de import și distribuție prin schimburi și împrumuturi, iar a doua categorie e caracterizată de tranzacții comerciale realizate prin rețele de vânzare pe piața neagră, dar și prin închirieri și barter.

Din prima categorie se disting anumite categorii socioprofesionale care „aduceau lucruri” și apar ca mediatori constanți, rol determinat de mobilitatea internațională asociată activității în sectoare care necesită deplasări frecvente, și uneori de durată, în străinătate. Dintre lucrătorii care ajungeau des „dincolo” sau „afară” se disting, în principal, piloții și însoțitorii de bord care lucrau la TAROM („Taromiștii”), șoferii de TIR („Tiriștii”), marinarii („vaporenii”) și sportivii. În foarte puțin cazuri respondenții au menționat o legătură directă, de rudenie, cu un astfel de mediator, dar cercurile de proximitate funcționau la fel de bine. Relația de prietenie cu acești lucrători era percepută ca „o șansă”, iar pentru respondenții mai tineri conexiunea era transferată către prietenii și colegii ai căror părinți lucrau în aceste domenii. „Eu nu am avut (acces), dar am avut îndeajuns de mulți prieteni, cu părinți medici/piloți care aveau” (M24-1). O altă categorie importantă de mediatori non-comerciali e reprezentată de familie, prin rudele care locuiau în străinătate și care trimiteau frecvent pachete. Și în acest caz, produsele culturale occidentale, în special muzica, pătrundeau mai departe în țesătura socială configurată prin relații de prietenie, amiciție și colegialitate: „Circulau casete. Chestiile astea veneau în zona Aradului fie pe filieră maghiară, fie chiar pe filieră germană, mai veneau nemți și le aduceau rudelor și după aceea se înregistrau la câți doritori erau” (M17-3).

Interviurile au adus în prim-plan și perspectiva mediatorilor, laolaltă cu un aspect mai puțin discutat în relație cu contextul și evoluția societății românești din socialismul târziu. Pentru cei care aveau mai ușor acces la produse occidentale, acest lucru era perceput nu doar ca un privilegiu, ci și ca un indiciu despre un proces subtil de stratificare socială într-o societate socialistă care altminteri era promotoare a egalitarismului. Am identificat relatări despre această percepție la respondenți din toate grupele de vârstă, sensibili la modul în care erau percepuți de ceilalți. Mai mult, respondenții relatează cazuri în care cei care aveau un acces mai facil la produsele occidentale își asumau acest capital social și cultural și deveneau mediatori la rândul lor. „(...) eu am avut Pif, Hercule, mai târziu Bravo, adică lucruri care, mă rog, îmi dădeau un fel de superioritate în gașcă, eram gagica care are... chestii” (F13-1). „Aveam un văr la țară, care era singurul om pe care eu îl știam că are un casetofon (...). Oricum, nu cred că avea altcineva casetofon în sat. Văru-meu avea un statut special pentru că avea un casetofon.” (M13-1). „A fost așa, o perioadă... eram puțin peste medie datorită informațiilor. (...) Nu percepeam eu că sunt deasupra, ci vedeam atitudinea celor din jur, care ne admirau și ne rugau și ne căutau ca să aibă fel și fel de alte informații de la noi. Am devenit la un

moment dat o sursă, așa cum și noi apelam la alte surse” (F29-1). „Cei mai populari erau cei care aveau un magnetofon / casetofon mai performant. (...) (D)acă erai unul care avea o zestre de discuri, înregistrări de ultimă oră și mai aveai și un echipament bun, atunci erai invitat la toate ceaiurile din oraș” (M35-2). Diferențierea socială era dublată însă și de o ierarhizare a impactului pe care deținerea unui dispozitiv media putea să îl aibă în comunitate, cu efecte pozitive și negative, deopotrivă. Așa cum notează Douglas Boyd (1988, p. 18), pătrunderea videocasetofoanelor a fost mai dinamică în țările care controlau strict divertismentul și informațiile, motiv pentru care și valoarea aparatului a fost însoțită de un impact considerabil asupra obiceiurilor media, a vieții sociale și societății. „«Am video» era o declarație mult mai puternică decât «Am mașină, am rude în străinătate, am o super-vilă». Video tăia tot. Și automat, dacă avea video, aveai și prieteni foarte mulți, care evident doreau să vadă filme la video-ul tău. Nu era cu plată, era pur și simplu pe prietenie, pe grupe de amici.” (M35-1). Pe de altă parte, notează o respondentă referitor la o comunitate urbană redusă. „Exista și acest *bias*³, adică îi priveai cu o ușoară invidie pe cei care aveau video, dar în același timp îi și disprețuiai, pentru că ei erau și mânjiți într-un fel sau altul, de vreme ce aveau video. Probabil făcuseră un fel de compromis?” (F15-1).

În categoria mediatorilor din zona comercială figurează în mod surprinzător statul socialist, prin intermediul unor instituții de profil, pentru muzică și filme. Unități ale Cooperativei Radio-Progres furnizau servicii de înregistrare pentru muzică, dezvoltând activitatea pe baze antreprenoriale. De altfel, cooperăția meșteșugărească, care integra și alte sectoare de activitate, a devenit un actor esențial în peisajul economic auster al României deceniului nouă. În ciuda constrângerilor, cooperativa meșteșugărească a menținut un nivel minim de autonomie economică și s-a configurat sub modelul unui „sector capitalist” în piața bunurilor și serviciilor în anii socialismului târziu din România (Străuț, 2016). „Un Radio-Progres era pe Calea Plevnei, foarte aproape de liceu, mai era unul pe Smârdan, și la un moment dat au dispărut cataloagele, și erau doar casete gata imprimate de ei. (...) Oamenii ăia funcționau ca un centru de reparații. Și te puneau pe un soi de listă de așteptare, că s-au prins ei că pot câștiga din timp dacă mai mulți comandă aceeași casetă. Aveau un rack cu 5–6 deckuri, care înregistrau mai multe casete în același timp” (M20-1). În ceea ce privește filmele, funcționarea unor videoteci de stat a apărut ca o soluție la diminuarea bugetelor instituțiilor de spectacol în anul 1983: „De exemplu unele teatre își făcuseră chestia asta: într-o sală care nu era sala de teatru, pentru că pe vremea aia se redusese drastic bugetele tuturor instituțiilor de cultură, apăruse conceptul de auto-gospodărire, auto-finanțare. Și trebuiau să găsească metode de auto-finanțare. Unele teatre care aveau ateliere, confecționau sicrie, pe care le comercializau și în felul ăsta aveau un ban în plus. Și una din metode era cu aceste cinecluburi. Era o sală în care se puneau un televizor eventual cu un ecran ceva mai măricel, cu un aparat video și se dădeau filme comerciale, de obicei. De astea,

³ Engl. – părtinire, prejudecată.

Bruce Lee, Star Wars, care erau din cele cerute. Era o taxă de intrare ceva mai mare decât la un cinematograful obișnuit, dar nu excesivă. Astea funcționau semi-legal” (M35-2).

Studentii străini apar, de asemenea, ca mediatori, dar figurează mai degrabă în discursul respondenților care au trecut prin experiența facultății și a locuirii în campusurile studențești, devenite adevărate piețe informale: „În cămine, Regie vorbesc, dar cred că se întâmplă în toate căminele studențești, era o întreagă industrie din asta de făcut ciubucuri, adică era un fel de « mall Regia ». Acolo găseai blugi, cămăși, tricouri, pantofi de firmă pe care nu le găseai nicăieri în comerțul de stat” (M27-1). De altfel, economia informală a bunurilor de consum și a produselor culturale configura un spațiu extrem de fluid, cu limite incerte. Așa cum notează Małgorzata Irek (2018, p. 167), rețelele economice informale funcționau independent de granițe, erau animate de un flux constant de actori, nu erau conduse de un lider, iar stratificarea socială nu era relevantă având în vedere că rețelele se bazau pe interacțiuni tranzacționale din care fiecare participant avea de câștigat. Astfel, economia informală deschide un spațiu social eterogen și eclectic, care traversa o diversitate de medii, de la nomenclatură la zona interlopă. Răspunsurile respondenților au punctat deseori referințe la aceste medii, în care se puteau întâlni persoane cu nume fictive, precum „o cunoștință, un prieten căruia i se spunea conspirativ «domnul Kogălniceanu», nu știu nici în momentul de față cum îl chema, și care venea cu cărți și reviste din Franța. Omul avea un fel de bibliotecă, venea și le împrumuta oamenilor, contra unei taxe” (F13-1). Mai era „Liliacul” din Ploiești, care „înregistra muzică, primită prin piloți, sportivi. El se ocupa cu înregistrările, erau de bună calitate” (M15-1). Sau, „în față la Muzica⁴, în anumite zile veneau bișnițari care aduceau din Occident special un disc cu muzică nouă, inclusiv muzică rock aduceau, că din aia chiar că nu găseai (...). Cei de la Muzica, bișnițarii, erau lăsați în pace, probabil că lucrau pentru cineva. Aduceau în permanență, cam orice, dar nu simfonică” (M17-2). Aceștia, sau întreprinzători din alte zone, puteau să fie „un fel de mafie care aduceau discuri și vindeau” (M17-2). De asemenea, mai era un centru de înregistrări pe Splai, ușor în diagonală era o clădire în care „întrai pe acolo, pe la parter, și te duceai pe niște cotloane, și dădeai de un domn căruia i se spunea «Colonelul». «Colonelul» avea, cum să spun, o sală imensă unde avea benzi. Foarte, foarte multe benzi. (...) «Colonelul» cred că era colonel, că nu degeaba îi spuneau «Colonelul». (...) Și «Colonelul» trăgea casete de pe benzi. Și avea un catalog, erau foile țiplate, adică plastifiate, puse acolo frumos în catalog și te uitai. (...) Da, avea un facturier dintr-ăla și ne dădea chitanță. (...) Radio Progresul și «Colonelul» operau în niște magazine socialiste de stat. Nu erau în piață (la vedere), dar erau de stat” (M20-1). Sugerat sau explicit, apar astfel referințe la Securitate ca parte a rețelelor informale de produse audiovizuale, și nu numai: „În mod sigur (rețeaua video) era infiltrată și de oameni din Securitate sau

⁴ Magazinul specializat de pe Calea Victoriei nr. 41–43, București.

de colaboratori, pentru că era o activitate care producea niște bani și Securitatea nu lăsa să se producă bani fără să știe. Sigur aveau niște avantaje materiale” (M23-1).

Interviurile au conturat și o serie de spații și medii care au consacrat tranzacții informale de produse occidentale: campusurile studențești, prin prezența studenților străini care aduceau mărfuri din străinătate sau le cumpărau din Shop, magazine cu plata în valută. Talciocurile (Ócska piac sau „Piața Ocico” din Oradea și Timișoara) erau alimentate de cei care dețineau permisele de mic trafic pentru satele de frontieră, dar mai ales de autocarele cu turiști din țările socialiste învecinate (Iugoslavia, Ungaria, Polonia și Cehoslovacia). La Constanța era „piața Chilei, unde găseai tot ce voiai, în cartierul ăla care era foarte interesant. Veneau de pe vapoare, era o întreagă poveste în portul Constanța” (M27-1).

*Q3: CUM SUNT PERCEPUTE PRODUSELE CARE MEDIAU
„OCCIDENTULUI IMAGINAR”?*

Zona non-comercială de import alimenta ulterior o difuzare similară a produselor media, și nu numai, bazată pe relații de prietenie, amicitie, colegialitate și bună vecinătate, în care fiecare avea ceva de oferit, întărind sentimentul de comunitate. De altfel, aceste interacțiuni purtau „sentimentul partajării unui lucru deosebit” (M17-3), iar numeroși respondenți le-au asociat cu forme de socializare care nu-și mai găsesc echivalent în prezent, aspect regretat în anumite răspunsuri. Exemple au venit din toate grupurile de vârstă, semn că punerea în comun a produselor occidentale a jucat un rol important în construirea unei identități colective corelată, chiar și indirect, cu „Occidentul imaginat”, dar, în același timp au conturat și identități generaționale specifice. Diferențele erau date de tipurile de produse, adaptate vârstei, care devin astfel și markere generaționale puternice (Bolin, 2016): pentru copii, reviste cu benzi desenate (*Pif, Rahan*) și desenele animate difuzate de televiziunea bulgară (*Leka nosht detsa*), pentru adolescenți și tineri adulți, reviste (*Bravo*), muzică pop-rock și filme cu Bruce Lee, Rambo, Jackie Chan, dar și mărci de casete (JVC, Agfa, TDK), iar pentru adulți, reviste (*Paris Match*) și filme (*Iisus din Nazaret, Doctor Jivago, Nașul*). Catalogul comercial *Neckermann* a fost amintit de respondenți din toate grupurile de vârstă (în 10 interviuri) și apare ca un marker trans-generațional, aspect care poate fi pus în relație cu structura și conceptul catalogului în care apăreau produse pentru toate categoriile de consumatori. „Da, am avut și eu vreo patru *Neckermann*, le studiam ani de zile. Da, ne uitam întâi la jucării, apoi pe măsură ce creșteam ne uitam și la alte lucruri, electronice și altele” (M17-1).

Produsele occidentale distribuite prin rețelele informale, comerciale sau non-comerciale, aveau mai multe caracteristici comune: noutatea, raritatea și un preț piperat. O referință constantă pentru valoarea ridicată atribuită videocasetofoanelor este echivalarea cu prețul unei mașini, adică „60–70 000 lei, prețul unei Dacii. Mica publicitate, care era singura formă de comerț domestic, era plină de anunțuri de sisteme video. Deci video devenise o a doua existență” (M36-1). Noutatea era

percepută prin evoluția rapidă a tehnologiei, care a însemnat trecerea de la formatul analog la cel digital, respectiv de la benzi de magnetofon, la casetofon, apoi la CD pentru audio, și de la videocasetă la videodisc pentru formatul audio-video. În schimb, în ceea ce privește conținuturile audiovizuale, respectiv filmele pe videocasete, noutatea era relativă în raport cu filmele care nu fuseseră văzute fie din perspectiva vârstei, fie pentru că acestea nu fuseseră distribuite în rețeaua publică de cinematografe: „Am văzut multe filme bune, privind retrospectiv, nici nu-mi dau seama cum ajunseseră pe casete. (...) Înainte de '89 vedeam la întâmplare, venea cineva cu cinci casete, trei erau cu karate și eventual două mai bune. Sau era rețeta, un film și în continuare muzică. Erau multe filme bune, fără referințe (*Once Upon a Time in America*), vedeai că e bun, dar nu aveai informații. Am citit multe după (1990), și am aflat lucruri despre” (M17-2). Tot referitor la videocasetofoane, o serie de respondenți au identificat și o anumită „clandestinitate” a practicilor de consum, în special în perioada de debut, adică anii 1982–1983. Importul de muzică era sincronizat cu aparițiile din străinătate, pentru că informațiile circulau pe mai multe canale: radio Europa Liberă, revistele de tineret (*Bravo*, *Popcorn*), sau prin emisiunile muzicale înregistrate pe casete video (*Top of the Pops*, *Formel Eins*).

Interviurile au conturat însă strategii similare și pentru produsele media autohtone (cărți, reviste și ziare) căutate de public, mai greu de găsit din cauza tirajelor insuficiente⁵. Cărțile care intrau în circuitele informale ale economiei secundare reprezentau și un barometru neoficial al popularității unor autori și/sau titluri. În afară de volumele care „se vindeau pe sub mână” (M20-1) sau „la pachet” cu alte cărți nevandabile, am identificat și relatări despre romane care au circulat sub formă de foi copiate, bătute la mașină cu hârtie indigo sau xerografiate. Pentru reviste și ziare era nevoie de o relație la chioșc, pentru a afla când se livrează puținele exemplare din *Revista Cinema*, *Secolul XX* sau ziarul *Sportul*. În ceea ce privește muzica, o cerere mare exista pentru concertele Cenaclului Flacăra, la care „nu era ușor să găsești bilet” (F23-1), iar oferta de muzică pop și rock din „Programul 3” al radioului public a fost, de asemenea, citată. Un caz aparte e reprezentat de discurile formației Phoenix, care au fost editate clandestin începând cu 1987: „La un moment dat a venit un amic de-al meu care a zis «Băi, am toată discografia Phoenix». Phoenix fugiseră, erau legendă, existau pe benzi de magnetofon, casete, dar nu erau viniluri. «Și cât costă?» «1000 de lei». Erau 4 LP-uri, cu mape Electrecord, unul era cu coruri comuniste, unul era cu Maria Lătărețu, și erau de fapt Mugur de Fluier, Cantofabule. După ce m-am lăudat cu ele, toată lumea a picat în cap și nu le venea să creadă de ingeniozitate, pentru că cineva găsisse matricele și le scoatea cât putea să ardă, vinilurile astea, să le scoată pe piață. Nu în cantități

⁵ Un respondent cu experiență în domeniul editorial a semnalat faptul că în anii '80, deși tirajele au fost limitate, erau semnificativ mai mari decât cele din prezent. De exemplu, tirajul unei cărți de proză, pentru un autor care nu era debutant, era de 30 000 de exemplare, iar pentru un autor consacrat putea să ajungă și la o sută de mii de exemplare.

mari. Și am zis, mai vreau patru rânduri, pe care le-am dat” (M27-1). Pentru filme, respondenții din grupul de adulți au amintit de programul Cinematecii, la care cererea de bilete antrena cozi întinse uneori și pe timpul nopții, iar respondenții care au prins perioada studenției au menționat, pe lângă Cinematecă, serile de cultură cinematografică de la Preoteasa și din taberele studențești. Până la urmă, exemplele menționate de respondenți poartă în filigran câteva caracteristici comune: sunt bunuri culturale care, măcar parțial, nu erau impregnate de propagandă și de cultul personalității dedicat cuplului Ceaușescu. Din această perspectivă, interviurile au evidențiat strategii de consum media complementare, care vizau produsele industriilor culturale locale și occidentale, deopotrivă.

O altă particularitate a produselor care mediau „Occidentului imaginar” e dată de referința geografică a locului de unde erau acestea importate, situat uneori în țările blocului socialist, sau în Orient, în țările unde muncitori români ajungeau să lucreze prin contracte gestionate de ARCOM⁶. Mult mai accesibile erau însă produsele din țările învecinate, care conturează percepția existenței unui „Occident imaginar” plasat chiar în blocul socialist. De altfel, notează Liviu Chelcea (2002), și din perspectiva bunurilor de consum, „occidentul” era înainte de 1989 o categorie cognitivă mult mai largă, cuprinzând și produse din Turcia și țările arabe. Astfel, s-au conturat mai multe zone de interes în funcție de orașul de reședință al respondenților: Iugoslavia era o sursă apreciată de discuri cu muzică rock, rock progresiv, new wave, și programele de televiziune „Sârbi 1, Sârbi 2”, care difuzau de la „muzică, filme și tot felul de alte programe și știință” (F23-1), până la programele îndrăznețe de noapte, cu „femei dezbrăcate, filme de acțiune, muzici d-alea adevărate, genial, era SF. (...) Bulgarii erau super-cuminți din punctul ăsta de vedere, dar sârbi rupeau tot. Atunci (în 1987) am văzut prima dată sârbi” (M35-1). Bulgaria era, de asemenea, sursă pentru discuri cu licență „care se mai găseau din când în când la magazinul Muzica. Când veneau, dispăreau după o oră-două, ceea ce obliga să-ți faci un obicei.” (M35-2). Programul de televiziune era apreciat pentru desene animate, care pentru copii erau și semnalul să intre în casă de la joacă: „pe la 8 fără 12 minute, era un cor de strigăte, la care participam și eu – «Deschide televizorul că încep desenele animate»” (M10-1). Tot televiziunea bulgară difuza duminica o emisiune de divertisment filmată la Friedrichstadt-Palast din Berlin, cu „artiști occidentali din eșalonul 2 al showbiz-ului, Boney M, formații din Ungaria, Nana Mouskouri” (F13-1), iar artiștii pop locali, frații Arghirov, Vasili Naidenov erau apreciați de telespectatorii români din sud. O excursie făcută de un respondent în Polonia și Ungaria, în 1984, a reliefat contrastul puternic dintre oferta de muzică dintre cele două țări, respectiv România: „Frustrarea venea din faptul că vedeam în magazin Queen, Madonna, Deep Purple, Van Halen și la Praga, și la Budapesta. După mi-am dat seama căăștia sunt înaintea noastră cu mult. Inclusiv Bulgaria. La ruși, am luat Dire Straits, în Tbilisi. Frustrarea era că

⁶ Antrepriza Română de Construcții-Montaj.

uite, șiăștia sunt socialiști și la ei se poate. Ca să nu mai spun ce găseai la Belgrad. Sârbii scoteau cam tot” (M20-1).

Contrastul e menționat de respondenți și prin diferențele de calitate materială între produsele autohtone și cele din străinătate, care erau mai atractive nu doar prin conținut, ci și prin modalitatea de producție. Revistele erau diferite prin tipul de hârtie, prin punerea în pagină și felul în care era imprimate: „Noi eram obligați să ne abonăm la reviste de tip Cutezătorii, care erau vreo 5 lei. Ele aveau un tip de atractivitate vizuală, erau interesante cumva, dar eu știam că se poate și mai bine. Probabil prin comparație cu revistele străine” (F15-1). „Apărea Paris Match-ul, care nouă ni se părea ceva wow, avea hârtie lucioasă, avea poze și erau vedete de care noi auzisem” (F18-1). „Mai răsfoiam cu drag revistele Pif și Rahan, nu le găseam la chioșc (...). Simțeau că e altceva, e altă tipăritură, era și ceva umor, erau desenele altfel decât le vedeam în revista Cutezătorii și Arici Pogonici, ce alte reviste pentru copii mai erau” (M22-1). Echipamentele electronice audio-video au fost apreciate pentru aspect și funcționalitate, dar se întâmpla să aibă un design care să necesite explicații din partea unui specialist: „Îmi aduc aminte că atunci când a venit cutia cu video, eram fascinată, aveam senzația că era ca o navă spațială. Mă uitam și nu înțelegeam ce e cu acel video și cum funcționează. (...) Aveam o prietenă de cartier, vecină de bloc, cu un tată care știa foarte bine partea tehnică, și știu că l-am chemat ca să vină să ne explice” (F16-1).

O serie de mențiuni din grupul respondenților care erau copii sau adolescenți în anii '80 derivă din aspectul material al produselor cu o dimensiune senzorială pronunțată, funcționând ca o madlenă care declanșează amintiri sau emoții intense: „Clar se făcea (diferența), aproape că le simțeau mirosul... de vest, oricum avea un alt miros, și plasticul acelei casete TDK, când o desfăceai, era wow, era cu totul altceva. Nu mirosea a Guban” (M15-1). „Aveam și casete originale, de marcă (...). Știu că erau într-o țiplă așa, de plastic, frumos, când rupeam țipla eram, wow, fascinate, mirosea plasticul ăla, foarte interesant” (F16-1). „Ce-mi mai aduc aminte că avea un aer de Occident (...) erau celebrele Quelle și Neckermann. (...) Țin minte că mi-am petrecut cred că săptămâni întregi, luni, aveam deja trasee foarte precise, mă interesau niște lucruri, cum să spun, aproape până la excitare, era ceva fabulos, cum miroseau paginile, imaginile din interioarele alea, hainele, ceasurile, televizoarele...” (F15-1).

Raritatea produselor determina două procese majore în economia informală, prin transferul acestora din rețelele informale comerciale în cele non-comerciale: pe de o parte, prețul inițial se dilua până când produsul în sine devenea monedă de schimb, iar pe de altă parte distribuția în lanț antrena o deteriorare a obiectului. Revistele „plecau în turneu” (F18-1) și erau împrumutate, pe rând, de membrii grupului de prieteni, iar în timp „revistele astea arătau așa, foarte obosite” (F23-1). Cele mai deteriorate erau cataloagele comerciale, care se recuperau greu și reveneau cu foile rupte; paginile din secțiunea de modă feminină serveau ca reper pentru atelierile de croitorie, unde clientele cereau haine după aceste modele (F29-1). Atât benzile magnetice, cât și conținutul de pe casetele audio și video se degradau

pe măsură ce erau copiate de la o persoană la alta. Această practică poate da măsura răspândirii și ramificării rețelei informale de distribuție, prin corelarea gradului de degradare cu numărul de copii succesive. Am ca reper o lucrare video realizată de artiștii Michele Bressan și Larisa Sitar (2009), care ilustrează pierderea calității imaginii VHS de-a lungul a 20 de copii. Relatările respondenților descriu vizionarea unor casete VHS care estimez că ajunseseră, cel puțin, la a zecea generație de copii, în care imaginea devenea „alb-negru, cu diverse dungii orizontale” (F18-1), sau era „cu mulți purici și cu dăre de culoare” (M24-1), mai cu seamă că videocaseta pierdea din calitate „nu numai din cauza numărului de copieri, ci și din cauza numărului de rulări” (F18-1). Descrieri similare vizează și casetele audio copiate succesiv, care ajungeau „la cine știe a câta mână, de melodiile erau distorsionate pe ici pe colo, mai era caseta lipită cu scotch” (F18-1), sau chiar „era ceva incredibil, se auzea ceva, un fâșâit, un huruit, și se mai auzea pe undeva melodia, dar noi eram fericiți, dădeam din cap, acolo... ideea era că eram împreună și ascultam muzică și ne bucuram” (F16-1). Relatările respondenților valorizează consumul și partajarea produselor audiovizuale occidentale, indiferent de cât de deteriorată era calitatea imaginii și / sau a sunetului.

Observațiile de mai sus conduc către o altă caracteristică asociată cu produsele care mediau „Occidentului imaginar”, și anume practicile de consum. Răspunsurile respondenților configurează un consum repetitiv și neselectiv, corelat implicit cu contextul de penurie informațională din anii '80, resimțit prin prisma unei senzații fiziologice: „Foame de informație exista la toți” (M17-2), „Setea care era de a vedea orice, oricum, oricât... le consumam efectiv, nu era, nici nu aveai foarte mult timp să te gândești la subiectul unui film, că te uitai la altul. Aproape pe bandă rulată” (M23-1). „Dar setea de a vedea chestiile astea era mult mai mare decât pretențiile de high definition pe care le-am căpătat ulterior. Informația era foarte importantă, informația și mai ales senzația (lucru interzis) de eveniment, era un eveniment să vezi un film sau să asculți muzică” (M27-1). Depășirea penuriei informaționale prin utilizarea tehnologiei și prin diverse strategii (non)comerciale modelau totuși un tip specific de construct sociocultural. Consumul neselectiv, precum și lipsa unei evaluări critice a produselor industriilor culturale occidentale trebuie puse în relație cu reprezentările sociale pe care acestea le purtau. Imaginea „Occidentului imaginar” era mediată în principal de o cultură a divertismentului, vectorul unei reprezentări atractive a modului de viață occidental care contrasta cu reprezentările lumii oferite de regimul comunist (Mattelart, 1997).

ÎN LOC DE CONCLUZII

În acest studiu am filtrat, prin cadrul conceptual al „Occidentului imaginar” deschis de Alexei Yurchak (2006), un număr de 28 de interviuri de istorie orală cu respondenți din generații diferite, care au relatat strategiile dezvoltate pentru a depăși penuria informațională specifică cotidianului comunist din anii 1980. Un prim rezultat al analizei indică faptul că generațiile intervievate tind să perceapă în

mod unitar constructul sociocultural al „Occidentului imaginar”, iar respondenții din cadrul aceluiași grup de vârstă împărtășesc experiențe formative și practici culturale similare.

Obiectivul principal al studiului a fost identificarea reprezentărilor locale ale „Occidentului imaginar”. Interveniurile au conturat o reprezentare paradoxală și ficțională a lumii occidentale, idealizată și dorită, inaccesibilă și câteodată inimaginabilă prin lipsa reperelor și referințelor mediate de experiența traiului cotidian într-o țară vestică. Plasată într-o perspectivă temporală, imaginea pozitivă reflectată în amintirile respondenților se construiește în contradicție cu retorica negativă despre occident promovată în perioada comunistă de discursul oficial și de mass-media (Gabanyi, 2023), dar și de discursul ascuns al Securității. Lărgind perspectiva la nivel geografic, putem identifica un alt construct sociocultural din epocă, și anume reprezentarea dihotomică consacrată de Războiul Rece, care a alimentat, de ambele părți ale Cortinei de fier, categorii binare pentru a descrie realitatea politică și socioeconomică a Celuilalt (Yurchak, 2006).

Discursul respondenților a mai evidențiat o serie de trăsături locale specifice asociate cu „Occidentul imaginar”. Acesta integra două principii majore de funcționare, unul bazat pe tranzacții comerciale și profit, iar altul pe schimb, punere în comun și reciprocitate. În primul caz, un proces mai puțin cunoscut identificat de respondenți este participarea statului în economia informală alimentată de produsele care mediau „Occidentul imaginar” și care devin parte integrantă a consumului socialist. Așa cum notează Yurchak (2006, p. 6), este unul dintre paradoxurile interne ale vieții din socialism, când fenomene culturale permise, tolerate sau chiar susținute de autorități se dezvoltă în răspăr cu normele ideologice consacrate de partidul comunist, generând deseori practici sociale contradictorii. Problematika mediatorilor reliefează un alt proces discutat insuficient în literatura de specialitate, și anume tiparele mai puțin vizibile de schimbare economică și socială din timpul socialismului târziu, prin stratificarea socială percepută de respondenți din toate grupele de vârstă. Spațiul non-comercial de consum cultural era animat nu doar de un schimb dinamic de produse, ci și de multiple forme de socializare care variau în funcție de vârstă și de interese. Unele interviuri poartă o dimensiune implicită, expresia unei forme actuale de nostalgie în raport cu socializarea „de odinioară” descrisă de respondenți. Două aspecte din această formă specifică de nostalgie pot fi explorate ulterior: un prim aspect privește sentimentul de coeziune socială și ideea de „clandestinitate” a practicilor alternative, care ar putea fi percepute ca o formă de rezistență și care se subsumează unor tipuri de agentivitate. A doua observație e corelată cu schimbarea lentă, dar constantă, a percepțiilor care construiesc memoria publică a trecutului comunist, așa cum a fost analizată de Cristina Petrescu (2017) prin intermediul site-urilor web de amintiri despre trecut. Create la începutul noului mileniu de o generație care a mai prins comunismul, dar s-a maturizat în anii tranziției, site-urile web de amintiri punctează coincidența a două schimbări majore de paradigmă: căderea comunismului și trecerea către o altă ordine politică și economică, dar și apariția internetului, împreună cu o lume

interconectată digital, dar mai înstrăinată. La fel cum amintirile online reflectă nostalgia pentru o lume offline, interviurile trădează o melancolie pentru socializarea anterioară internetului.

Interviurile mai dau măsura valorii dobândite de produsele care mediau „Occidentul imaginar”: uzura prin copiere și folosire repetată și consumul neselectiv și în același timp necritic. La nivel micro-social, analiza a identificat strategii individuale în care consumatorii își asumă un rol activ pentru copierea, diseminarea și promovarea bunurilor culturale occidentale, dar rareori pentru producția unor bunuri noi, locale. La nivel macro-social, articularea acestor strategii sub umbrela conceptuală a „Occidentului imaginar” are un caracter reactiv și reprezintă un public care sancționează neajunsurile ofertei oficiale. Fiind un construct sociocultural bazat în principal pe o cultură de divertisment, „Occidentul imaginar” apare astfel ca un filtru ideologic care acționează pe mai multe niveluri: polariza produsele culturale în oferte concurente, structura rezistența consumatorilor în fața ideologiei care subîntindea produsele culturale locale și accentua eșecul segmentului de produse locale de propagandă.

BIBLIOGRAFIE

1. ACNSAS. (1981, august 27). Raport. *Fond Documentar: D013421*. Direcția Securității Statului.
2. ACNSAS. (1988, Martie 10). Raport. *Fond Documentar: D008853*. Direcția Securității Statului.
3. Bardan, A. (2010). *Les Industries Culturelles en Roumanie 1970–1989 – acteurs locaux, acteurs internationaux; L'émergence et l'enjeu d'un espace public alternatif de communication*. București: Editura Tritonic.
4. Bardan, A. (2022). Breakdancing and Pop Communism in Romania: Avatars of English Pop Culture during the 1980s. În A. Polatti, & R. Zaroni (Ed.), «Pop-» & «post-». *Contemporary Routes in English Culture* (pp. 311–334). Fano: Aras Edizioni.
5. Bardan, A., Momoc, A., & Anghel, G. (2022). *Mass media din comunism pe înțelesul tinerilor*. București: Tritonic.
6. Bardin, L. (2003). *L'analyse de contenu*. Paris: Presses Universitaires de France.
7. Belc, A. (Regizor). (2022). *Metronom* [Film].
8. Berger, P.L., & Luckmann, T. (1991). *The Social Construction of Reality*. London: Penguin Books.
9. Bertaux, D. (1997). *Les récits de vie. Perspective ethnosociologique*. Paris: Nathan.
10. Bittner, S.V. (2008). *The Many Lives of Khrushchev's Thaw: Experience and Memory in Moscow's Arbat*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
11. Bolin, G. (2016). *Media Generations: Experience, identity and mediated social change*. New York: Routledge.
12. Boyd, D. A. (1988). *Videocassette Recorders in the Third World*. New York: Longman.
13. Bressan, M., & Sitar, L. (Regizori). (2009). *Generation loss* [Film].
14. Călugăreanu, I. (Regizor). (2015). *Chuck Norris vs. Communism* [Film].
15. Chelcea, L. (2002). The Culture of Shortage during State-Socialism: Consumption Practices in a Romanian Village in the 1980s. *Cultural Studies*, 16(1), pp. 16–43.
16. Chernyshova, N. (2013). *Soviet Consumer Culture in the Brezhnev Era*. London: Routledge.
17. Downing, J. (1996). *Internationalizing Media Theory; Transition, Power, Culture*. New York; London: Sage.
18. Draghiciu, A.-O. (2015). „Gut gekämmt ist halb gestutzt”. *Jugendkulturen in der Sozialistischen Republik Rumänien, 1974–1989*. Budapest: Doktorschule der Andrassy Universität Budapest.

19. Fürst, J. (2010). *Stalin's Last Generation: Soviet Post-War Youth and the Emergence of Mature Socialism*. Oxford: Oxford University Press.
20. Gabanyi, A.U. (2023). Ceaușescu accentuează linia dogmatică, antioccidentală în politica culturală. În A.U. Gabanyi, *Ceaușescu și scriitorii. Analize politico-literare în timp real* (pp. 349–357). București: Litera.
21. Höfer, H., Mărculescu, R., & Mungiu, C. (Regizori). (2009). *Amintiri din epoca de aur* [Film].
22. Irek, M. (2018). *Travelling with the Argonauts: Informal Networks Seen without a Vertical Lens*. New York: Berghahn Books.
23. Kiriya, I. (2004). La production des biens culturels en URSS, une 'autre' industrie culturelle. Les enjeux de la transformation actuelle. *Les Enjeux de l'information et de la communication*, 1(1), p. 30–39.
24. Lungu, D., & Gheorghiuță, A. (2014). *Cărți, filme, muzici și alte distracții din comunism*. Iași: Editura Polirom.
25. Marin, M. (2015). Securitatea și panica morală: contraculturile muzicale ale tineretului în România comunistă a anilor 1980. În Ș. Bosomitu, & L. M. Jinga, *Marginalități, periferii și frontiere simbolice. Societatea comunistă și dilemele sale identitare* (pp. 277–301). Iași: Editura Polirom.
26. Mattelart, T. (1997). *Le cheval de Troie audiovisuel, Le rideau de fer à l'épreuve des radios et télévisions transfrontières*. Grenoble: PUG.
27. Mattelart, T. (2009). Audio-visual piracy: towards a study of the underground networks of cultural globalization. *Global Media and Communication*, 5(3), pp. 308–326.
28. Mihăilescu, C.-A. (2006). *Cum era? Cam așa... Amintiri din anii comunismului (românesc)*. București: Curtea Veche.
29. Morar, I.T. (2020). *Fake news în Epoca de Aur. Amintiri și povestiri cu cenzura comunistă*. Iași: Polirom.
30. Mungiu, C. (Regizor). (2002). *Occident* [Film].
31. Muzeul Țăranului Român. (2003). *Anii '80 și bucureștenii*. (I. Nicolau, Ed.) București: Editura Paideia.
32. Nădășan, R. (1989). *Occident '80. Destinul dramatic al tinerei generații*. București: Editura Politică.
33. Nadkarni, M., & Shevchenko, O. (2015). The Politics of Nostalgia in the Aftermath of Socialism's Collapse: A Case for Comparative Analysis. În O. Angé, & D. Berliner, *Anthropology and nostalgia* (pg. 91–95). New York: Berghahn Books.
34. Nae, C. (2020). *Faces & Books. Copil în rețeaua socialistă a anilor '80*. București: Total Publishing.
35. Parret, H. (2004). Vestige, archive et trace : Présences du temps passé. *Protée*, 32(2), pp. 37–46. Preluat în 5 decembrie 2023, de pe <http://id.erudit.org/iderudit/011171ar>
36. Pârvolescu, C., & Copilaș, E. (2013). Hollywood Peeks: The Rise and Fall of Videotheques in 1980s Romania. *East European Politics and Societies and Cultures*, 27(2), pp. 241–259.
37. Pârvolescu, I. (2015). *Și eu am trăit în comunism*. București: Humanitas.
38. Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
39. Petrescu, C. (2017). Nostalgia, Identity and Self-Irony in Remembering Communism. Dans L. Stan, & L. Turcescu, *Justice, Memory and Redress in Romania: New Insights* (pp. 192–213). Cambridge Scholars Publishing.
40. Petrescu, C. (2020). Muzica occidentală sub comunism. Rețele transnaționale, spații paralele și activități semiclandestine. În D. Petrescu, *Comunismul în România: memorie și istorie* (pp. 249–282). București: Editura Pro Universitaria.
41. Portelli, A. (1991). *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*. Albany: State University of New York Press.
42. Preda, S., & Antonovici, V. (2016). *Tot înainte! Amintiri din copilărie*. București: Editura Curtea Veche.
43. Rodat, S. (2020). Practices and Artefacts of Popular Culture in Communist Romania: an Analysis of Life Histories. *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, 57(1), pp. 101–124.

44. Străuț, D. (2016, iunie 6). Ce a fost ieri și ce e azi cooperăția. De la „sectorul capitalist” din comunism la „sectorul comunist” din capitalism. *Adevărul*. Preluat pe septembrie 9, 2023, de pe <https://adevarul.ro/economie/ce-a-fost-ieri-si-ce-e-azi-cooperatia-de-la-1712797.html>
45. Tănase, S. (2020). *Sunt un copil al Războiului Rece*. București: Editura Corint.
46. Tileagă, C. (2018). *Representing Communism After the Fall. Discourse, Memory, and Historical Redress*. London: Palgrave Macmillan.
47. Tsipursky, G. (2016). *Socialist Fun: Youth, Consumption, and State-Sponsored Popular Culture in the Soviet Union, 1945–1970*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
48. White, A. (1990). *De-Stalinization and the House of Culture: Declining State Control over Leisure in the USSR, Poland and Hungary, 1953–89*. London: Routledge.
49. Wright, K., & McLeod, J. (2012). Public Memories and Private Meanings: Representing the ‘Happy Childhood’ Narrative in Oral Histories of Adolescence and Schooling in Australia, 1930s–1950s. *Oral History Forum d’histoire orale*, 32, pp. 1–19. Preluat pe decembrie 12, 2023, de pe <https://www.oralhistoryforum.ca/index.php/ohf/article/view/424>
50. Yurchak, A. (2006). *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton: Princeton University Press.
51. Zhuk, S.I. (2010). *Rock and Roll in the Rocket City: The West, Identity, and Ideology in Soviet Dniepropetrovsk, 1960–1985*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

PETRE ȚUȚEA ȘI SECURITATEA – 1964–1989

VLAD MITRIC-CIUPE*

ABSTRACT

PETRE ȚUȚEA AND THE SECURITATE – 1964–1989

Our study focuses on the relationship between Petre Țuțea and the Communist Security Service after his release from prison in 1964. We aim to decipher the mechanisms and methods used by the oppressive institution against the man regarded by many as the “Socrates of the 20th century”. The identity of informers or agents, their biographies, or their backgrounds were not of particular interest to us, as we considered the topic of informers too broad and still too recent to address at this time. The communist regime relied on the Security Service to maintain control over the population, and in individual nonconformist cases, it aimed to subordinate or even eliminate the free spirit. Many were imprisoned or terrorized, and some were subjected to both treatments. Petre Țuțea, the main subject of our investigation, was affected by these tactics, being labeled as an “enemy of the people” even after serving his prison sentence. The study analyzes the impact of these actions on the individual and society in general, highlighting the more or less subtle methods used by the communist regime to maintain its power.

Keywords: Petre Țuțea, Securitate, Communism, informative action, archives.

INTRODUCERE

În acest studiu am dorit să prezentăm și să încercăm să înțelegem „relația” dintre Petre Țuțea și Securitate¹, după eliberarea sa din închisoare din 1964,

* Associate Researcher, Center for European History and Civilization, Romanian Academy, Iași Branch, e-mail address: vlad.mitric@adproiect.ro.

¹ Inițial Direcția Generală a Securității Poporului, ulterior Ministerul Securității Statului și Departamentul Securității Statului, s-a înființat în august 1948 înlocuind fosta Direcție Generală a Poliției de Siguranță. A fost unul din principalele instrumente ale regimului comunist de impunere a ideologiei, dispunând de un aparat propriu amplu, dar și de o rețea imensă de informatori. Pentru mai multe detalii, a se vedea Florica Dobre (coord.), *Securitatea. Structuri / Cadre, Obiective și Metode, Vol. I (1948–1967)*, Editura Enciclopedică, București, 2006, respectiv Florian Banu, Liviu Țăranu (coord.), *Securitatea 1948–1989, vol. I*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2016.

urmărind mecanismele și metodele desfășurate de instituția care își propunea să știe totul despre cetățenii României. În studiul de față refrăzăm: ne-au interesat mai puțin informatorii – fie ei benevoli, cointeresați ori constrânși –, agenții de influență sau ofițerii. Considerăm că tema „turnătorilor” este prea amplă și (încă, din punctul nostru de vedere) prea recentă pentru a o putea aborda acum, ținând cont și de modul simplist și simplificator în care a fost tratată – nu de puține ori – în anii scurși după 1990. La scară mare, regimul se baza (și) pe Securitate pentru a întreține dependența populației de puterea comunistă. La scară mică, în cazurile individuale care ieșeau din tipar, sistemul politic a vizat subordonarea și chiar eliminarea – civică ori chiar fizică, atunci când se impunea – spiritelor libere. Pe unii i-a aruncat în pușcării, pe alții i-a terorizat (în afara temnițelor) aproape în permanență². Foarte mulți (din păcate, un număr final încă necunoscut, estimat la minim 100 000³) au bifat ambele variante, intrând automat în colimatorul Securității după ieșirea din închisoare, strict în baza calității de fost condamnat sau internat politic. Aceasta a fost și situația lui Petre Țuțea, el fiind personajul central al scurtei noastre investigații.

După eliberarea din temnițe, marea majoritate a foștilor deținuți politici a împărțășit practic aceeași soartă, principalele probleme vizând asigurarea traiului imediat, dificultatea obținerii documentelor de identitate, neplăcerile – de multe ori insurmontabile – legate de spațiul locativ și alte chestiuni familiale. Reintegrarea profesională le era multă vreme blocată, serviciile de cadre ale instituțiilor la care se prezentau pentru angajare respingându-i din cauza celebrului „dosar”. Munca necalificată sau diferite posturi la instituții/întreprinderi unde nu existau servicii de cadre – ori acestea erau mai puțin înverșunate, datorită nevoii ridicate de „brațe de muncă” – au reprezentat multă vreme singurele posibilități pentru aceștia. Vor fi existat și excepții, care n-au făcut altceva decât să confirme regula. Lui Țuțea, însă, i s-a rezervat, practic, un mod de viață fără realizări pe măsura posibilităților sale. Nu a putut publica, decât cu foarte puține excepții și doar în primii ani, nu a avut

² Imensa majoritate a foștilor deținuți politici care și-au publicat amintirile după 1990 (dar și mai înainte, în cazul celor care au reușit la un moment dat să părăsească România) subliniază faptul că nu au fost lăsați în pace timp îndelungat după eliberare, fiind tracasați, presați să devină informatori, amenințați, chemați la Securitate, supravegheați informativ, filați etc. Mulți dintre aceștia au perceput situația drept o adevărată teroare la care au fost supuși și după și-au ispășit pedeapsa privativă de libertate.

³ Numărul victimelor regimului comunist din România nu este cunoscut. Nici cel al morților, nici cel al deținuților politici, nici cel al celor care au suferit alte forme de reprimare. Singurul document oficial de până acum al statului român specifică doar următoarele: „*cifra victimelor directe ale repressiunii comuniste se ridică la 2 milioane*. Dacă adăugăm victimele indirecte (membri de familie care au suferit discriminarea socială), atunci suma globală a celor reprimați crește semnificativ”. A se vedea Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport Final*, București, 2006, p. 215, document consultat online la www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/article/RAPORT%20FINAL_%20CADCR.pdf. Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc a înregistrat un total parțial de peste 76 000 de deținuți politici în cadrul proiectului Fișe Matricole Penale (<https://www.iccmer.ro/victime/fisele-matricole-penale/>).

voie să se exprime public în niciun fel, nu a putut face mai nimic prin care să-și asigure subzistența, neavând aproape niciun fel de venit mai mulți ani la rând.

Dosarul informativ al acestuia cuprinde 20 de volume – un material imens – indiciu al gradului de „periculozitate” pentru regim. Documentele se întind pe aproape 25 de ani, acțiunile tensionându-se în unele momente. Ne-am concentrat asupra elementelor importante pentru analiza noastră – note raport, planuri de măsuri, sinteze ale acțiunii, note de analiză, asupra modului și dispozitivului, încercând să separăm grâul de neghină. Asta pentru că avem de-a face și cu multă maculatură, atât din perspectiva relevanței informațiilor conținute, cât și a veridicității lor. În același timp, legitimitatea apelării aproape exclusiv la această sursă – documentele Securității – ridică unele probleme particulare, pe care am încercat să le explicăm pe scurt la final.

În octombrie 1964, la câteva luni după eliberarea lui Țuțea din închisoarea Aiud, direcția a III-a a Securității decidea trecerea lui în evidență, în cadrul așa-numitei „probleme legionare”⁴. Interesant este faptul că, după știința noastră, nu există documente care să probeze înregimentarea lui efectivă în Legiune (pentru că cele semnate de el în timpul unor anchete nu pot fi luate în calcul), categorică fiind însă simpatia lui pentru această mișcare, cu precădere în perioada lui Corneliu Codreanu⁵. Făcându-se trimitere la materialele de arhivă deținute, se punctează pe scurt două chestiuni. Pe de o parte, se amintește faptul că a fost simpatizant legionar din 1937, devenind șeful cuibului „Nae Ionescu” în 1940, unde ținea ședințele „conform instrucțiunilor din Cărticica șefului de cuib”⁶. Pe de altă parte, documentul precizează că a desfășurat activitate legionară împreună cu alții, „preconizând schimbarea regimului din țara noastră”, fiind condamnat în 1959 la 18 ani de muncă silnică pentru uneltire contra ordinii sociale⁷.

⁴ Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), fond Informativ, dosar 149 821, vol. 10, ff. 168–168v. Hotărâre de trecere în evidență din 12.10.1964.

⁵ Pentru a complica și mai mult lucrurile, cazul rămânând unul deschis din punctul nostru de vedere, amintind și că Țuțea nu a avut neplăceri majore după evenimentele din ianuarie 1941, păstrându-și funcțiile nu numai pe toată perioada Antonescu, ba chiar până în 1948. A fost însă și în acel interval atent supravegheat.

⁶ ACNSAS, fond Informativ, dosar 149 821, vol. 10, ff. 168–168v. Informațiile se bazează pe o declarație a lui Țuțea din timpul anchetei prin care trecuse în 1948, ocazie cu care mai afirmase că doar formal fusese șeful cuibului, real acesta fusese Traian Popescu, la domiciliul căruia se țineau și ședințele. Practic, Țuțea recunoaște participarea la câteva ședințe și cotizarea cu 20 de lei la finalul fiecăreia, plus o excursie în pădurea Băneasa, „unde s-au discutat diferite probleme cu caracter legionar și altele”. ACNSAS, fond Penal, dosar 63 378, vol. 2, ff. 193–197, declarație din 15.09.1948.

⁷ *Ibidem*. În realitate, chiar și în condițiile cunoscute ale anchetelor din anii 1950, Țuțea nu recunoscuse nimic altceva decât aderarea la Mișcarea Legionară în 1940, funcția de șef de cuib și numele persoanelor pe care le-a condus cu această ocazie, insistând asupra faptului că nu a mai dus nici un fel de activitate după evenimentele din ianuarie 1941. Recunoaște că s-a mai întâlnit cu unii dintre ei, atât în timpul primei detenții, cât și după prima eliberare, dar respinge categoric celelalte acuzații, cum că ar fi stabilit legături subversive sau că ar fi constituit o grupare contrarevoluționară care să fi avut drept scop răsturnarea regimului. ACNSAS, fond Penal, dosar 13238, vol. 1, ff. 284–286. Proces verbal de interogatoriu din 15.07.1959.

Deși aparent, vreme de câțiva ani, Țuțea nu a prezentat un interes particular pentru Securitate, în martie 1968 se întocmea un referat cu propuneri de avertizare a acestuia⁸. De menționat faptul că, în acea perioadă, Securitatea se concentra asupra prevenției, în mod particular atunci când faptele – comise cu adevărat ori mult exagerate – nu erau de natură să atragă o răspundere penală, dar făptuitorii trebuiau reprimăți într-un fel, fiind socotiți dușmani ai regimului⁹. Documentul citat amintește trecutul politic și concentraționar al acestuia, insistând asupra faptului că, după grațiere, a avut o evoluție contradictorie. Nu a acceptat să intre în câmpul muncii, autocaracterizându-se drept „inadaptabil la situația politică și economică actuală”, în același timp însă, în alte ocazii, arătându-se entuziasmat de evoluția politico-economică a țării¹⁰. Referatul conchide că nu se impune audierea vreunui martor, deoarece „poziția dușmănoasă” a lui Țuțea a fost semnalată de mai mulți informatori¹¹. A fost astfel invitat într-unul dintre sediile instituției, ofițerii susținând că sunt în posesia unor date verificate conform cărora cel chemat să dea socoteală, ar fi abordat în diferite discuții și ocazii anumite teme care întrețin o atmosferă nelocală regimului, făcându-se purtătorul unor idei reacționare. Răspunsul sub semnătură al lui Țuțea a fost ferm: „nu recunoaște cele imputate”¹².

Cunoaștem astăzi ce urmărea, totuși, Securitatea prin aplicarea acestei metode: „Când este vorba de elemente cu concepții ostile și mentalități înapoiate, măsura avertizării individuale este de a le determina să reflecteze și să-și controleze mai mult conduita în societate, să-și frâneze pornirile și intențiile de a comite fapte antisociale, în deplină cunoștință de cauză asupra modului în care statul va acționa

⁸ ACNSAS, fond Informativ, dosar 149 821, vol. 10, ff. 3–5. Referat cu propuneri de avertizare din 23.03.1968. Superiorul care a aprobat menționează: „Țuțea Petre este un element oscilant, palavragiu, lipsit total de caracter și are atitudine dușmănoasă în mod frecvent. De acord cu propunerea de a fi avertizat, însă să fie chemat la organul de anchetă”.

⁹ În 1968, gen.-mr. Constantin Stoica, vicepreședinte al Consiliului Securității Statului, afirma în cadrul unei ședințe a Direcției I: „Deși C.S.S. insistă să prevenim activitatea dușmănoasă, puține sunt cazurile de avertizare. Ce înseamnă a avertiza pe cineva? Înseamnă că, atunci când avem o informație despre o persoană că ar avea o anumită activitate, îl chemăm la Securitate și îi spunem, având bineînțeles grijă să nu deconspirăm sursa, îi spunem că fapta sa se încadrează în faptele nelegale și noi îi atragem atenția că dacă va continua atunci va trage consecințele legii. Să îl punem să dea scris că a fost la Securitate, că se lasă de asemenea activitate. Noi, totuși, îl vom lucra în continuare”. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8852, vol. 19, f. 264, apud. Liviu Pleșa (2017, p. 167).

¹⁰ ACNSAS, fond Informativ, dosar 14 9821, vol. 10, ff. 3–5.

¹¹ *Ibidem*. Deși se face trimitere la respectivele note informative, cu dată și nume, ele nu s-au identificat în dosar. Între altele, Țuțea ar fi fost critic la adresa Academiei RSR, care i-ar fi respins lucrarea *Autohtonizarea revoluției proletare*, etichetând decidenții drept „falși intelectuali [...] care au intrat acum 20 de ani pe lângă comuniști și din pricina incapacității lor nu lasă nici pe alții să se ridice”.

¹² ACNSAS, fond Informativ, dosar 14 9821, vol. 10, ff. 6–6v. Proces-verbal întocmit la UM 0224 București, din 30.03.1968. Între altele, documentul afirmă și că „Țuțea Petre n-a recunoscut nimic, așa cum de altfel a ținut să menționeze și în scris”. O astfel de declarație nu s-a identificat în dosar.

față de eventualele lor fapte infracționale”¹³. Vom vedea pe mai departe dacă Securitatea și-a atins (sau nu) scopul în cazul lui Țuțea.

După o pauză de mai bine de un an, urmărirea informativă pare să se polarizeze din nou în jurul lui Țuțea, pe finalul lui noiembrie și începutul lui decembrie 1969. Se trece chiar la acțiuni de filaj, supraveghindu-i-se lui „Țone”¹⁴ – numele de cod dat obiectivului – toate mișcările zilnice, în intervalul orar 7–23¹⁵. Interesant este faptul că rapoartele care ar fi trebuit să conțină concluzii și – eventual – măsuri nu au fost identificate în dosarul din arhiva CNSAS. Aparent fără nicio legătură cu vreun moment anume, doi ofițeri întocmesc în 1970 două note în care descriu contactarea lui Petre Țuțea, fără să explice motivele care au stat la baza inițiativei. Din prima aflăm că urmăritul a scris un studiu intitulat „Filosofia Nuanțelor”, rămas nepublicat pentru că nu era „pe linie”. Întrebat dacă întreține legături cu străinătatea, Țuțea afirma că nu o face, însă atunci când pleacă un cunoscut în exterior, el își „expune poziția”, anume că este adeptul tovarășului Secretar General al PCR, făcând o largă și amănunțită motivare a acestei atitudini. Țuțea îi cunoscuse în străinătate pe Mircea Eliade, Emil Cioran și Pamfil Șeicaru, cu care face schimb de salutări prin intermediul unor cetățeni români care pleacă peste graniță. Cu tinerii scriitori din RSR nu întreține relații apropiate și nu îi influențează în nici un fel, ba chiar îi temperează și îi sfătuiește să fie mai ponderați, în unele ocazii¹⁶.

Cea de-a doua notă reflectă poziții similare desprinse din discuțiile avute, Țuțea declarându-se admirator al lui Ceaușescu, filochinez, naționalist convins și „împotriva nemților care ling tălpile rușilor”. Atingându-se problema foștilor legionari ieșiți din pușcării, afirmă că nu-și alege oamenii cu care vorbește, socotind – în același timp – că odată cu dispariția partidelor, nu mai există decât națiunea română – integratoare și de comuniști, legionarii fiind la acel moment, spunea el, „cei mai înfocați susținători ai politicii duse de tovarășul Secretar General”. Nota concluzionează că aspectele rezultate din discuție confirmă în parte materialul informativ obținut în ultima perioadă¹⁷.

Opinăm că, alături de supravegherea informativă prin intermediul colaboratorilor – amintind încă o dată că respectivele note nu se regăsesc în dosarele studiate,

¹³ Lt.-col. Geagă Ion, „Considerații privind esența și regimul juridic al avertizărilor”, în *Securitatea*, nr. 3 / 1970, p. 79, apud Liviu Pleșa (2017, p. 168).

¹⁴ Ulterior i se va spune „Economistul”.

¹⁵ ACNSAS, fond Informativ, dosar 149 821, vol. 10, ff. 125–140. Notele descriu o activitate comună și banală: traseele cele mai dese și mijloacele de transport în comun folosite; cumpărături; mese la restaurant – cel mai frecventat fiind „Union”, alături de „Cireșica” și alte braserii sau lactobaruri – vizită la frizerie; alte adrese particulare sau publice la care se deplasa, precum și descrierea sumară a persoanelor cu care intra în contact, unele fiind deja în atenția sau în legătura Securității, făcându-se trimitere la numele conspirative ale acestora.

¹⁶ *Idem*, vol. 12, ff. 268–268v. Notă-raport din 6.03.1970.

¹⁷ *Ibidem*, ff. 267–267v. Notă-raport din 20.08.1970. Materialul informativ la care se face referire nu s-a identificat în dosar.

Securitatea a inițiat aceste contacte pentru verificarea informațiilor, dar și pentru influențarea lui Țuțea și conștientizarea de către acesta a atenției ce i se acorda, urmărindu-se măcar temperarea, dacă nu chiar timorarea lui. Semnalăm și că, după știința noastră – precum în alte cazuri relativ similare – efectele erau doar unele de moment. Chiar dacă frica încă persista – în special în primii ani de după eliberare, ori în relație cu grijile zilnice, situația familială ori locativă și așa mai departe – nu puține au fost victimele care au înțeles rapid că regimul nu mai aplica măsurile represive din anii 1948–1964 (indiferent de motiv), prin urmare nu se mai ajungea la condamnări penale pentru „fapte” care, mai înainte, categoric ar fi dus la pierderea libertății. Asta nu înseamnă însă că Securitatea se purta (chiar) cu mânuși. Nu se mai ajungea la proces, dar tocmai acest fapt probează eficacitatea reprimării.

Demersuri similare au loc și în anul următor, atunci când discuțiile relevă faptul că Țuțea este preocupat de studiile sale filosofice, duce o viață retrasă tocmai pentru că studiază¹⁸, intenționează să meargă în RFG cu două obiective, solicitarea de sprijin pentru industrializarea României, pe de o parte, dar și promovarea imaginii și personalității lui Ceaușescu, pe de altă parte¹⁹. Remarcăm astfel cum, într-un stil particular – așa cum a făcut-o și în Aiud, în ultimii ani de dinaintea eliberării – lauda regimul și liderul suprem, ca mai apoi să critice și să facă efectiv praf întreg sistemul, după cum vom putea vedea în cele ce urmează.

În vara lui 1971 se întocmește primul plan de măsuri în dosarul de urmărire informativă²⁰. Pornindu-se de la constatarea că Țuțea menține legături cu legionarii din țară, că este în atenția legionarilor din străinătate, scrie lucrări de sertar și abordează probleme cu caracter idealist în discuțiile cu tinerii scriitori din anturajul său, se propune o serie de acțiuni „în scopul documentării și curmării activității sale dușmănoase”²¹. Între acestea regăsim dirijarea rețelei informative²², controlul corespondenței pentru șase luni, continuarea contactărilor directe – „în vederea prevenirii influenței sale în rândul tineretului”, precum și colaborarea cu ofițerul care deservea informativ Uniunea Scriitorilor, „pentru a vedea posibilitățile existente și

¹⁸ Asta susțineau ofițerii de Securitate. În realitate, Țuțea a fost împins pe acest drum al claustrării în libertate.

¹⁹ ACNSAS, fond Informativ, dosar 149 821, vol. 10, ff. 265–265v. Referat din 23.03.1971.

²⁰ Primul în condițiile în care nu am identificat vreunul întocmit anterior, dar se prea poate să fi existat.

²¹ ACNSAS, fond Informativ, dosar 149 821, vol. 12, ff. 263–264v. Plan de măsuri din 29.07.1971.

²² Între altele, informatorul „Crăiniceanu” (aflat în legătură cu Lt. col. Spiridon) avea sarcina de a stabili natura relațiilor dintre Țuțea și unii scriitori, precum și să descopere conținutul textelor de sertar; „Dobrogeanu” (aflat în legătură cu Maiorul Stanciu Constantin) trebuia să stabilească anturajul și relațiile cu persoane din străinătate; „Vlăsceanu” urma să identifice scriitorii apropiați și să detalieze atitudinea față de evenimentele interne și internaționale; „Radu Dan” și „Olteanu Gheorghe” (afilați în legătură cu Cpt. Mitrea I.) analizau relațiile cu legionarii din străinătate; „Nica Ion” (aflat în legătură cu Cpt. Gheorghe Gheorghe) documenta anturajul din rândul scriitorilor. Se mai face o afirmație interesantă, plină de sensuri: „Deoarece Țuțea Petre este cunoscut de mulți informatori ai organelor noastre, se va face o selecție, iar cei cu posibilități vor fi instruiți în consecință”.

cooperarea pentru documentarea activității”²³. Nu cunoaștem consecințele deciziilor Securității și nici rezultatele muncii specifice din acel moment, de vreme ce încă o perioadă de mai bine de un an de zile nu este acoperită documentar în fondul de arhivă studiat.

Abia în octombrie anul următor descoperim câteva note ce reflectă un filaj de câteva zile²⁴, care punctează în general cam aceleași banalități ca și mai înainte (lucruri absolut mărunte din punctul nostru de vedere), de data aceasta, însă, verificându-se (cel puțin) câteva personaje cu care intrase în contact Țuțea²⁵. O sinteză a activității lui din zilele respective subliniază că a contactat persoane cunoscute (de Securitate) din filajul anterior, dar și unele noi – notându-se pas cu pas aceste întâlniri, faptul că frecventează hotelul „Athénée Palace”, restaurantele Uniunii Scriitorilor și „Union”, unde poartă discuții în special cu tineri²⁶. La scurtă vreme se propune destrămarea anturajului, pe motiv că „propagă concepții filosofice reacționare și denigrează politica economică actuală”²⁷. Astfel, se recomandă discuții cu mai multe persoane din apropiere, încercarea de a le convinge să se desolidarizeze de concepțiile lui și chiar să-l respingă pe viitor „pentru a-l demasca ei înșiși și astfel să-l izoleze”, urmărindu-se recrutarea unora dintre acestea²⁸.

La scurtă vreme, acțiunea Securității producea deja primele efecte. Au fost invitate la sediu mai multe persoane, unele chiar de două-trei ori, redactându-se cu această ocazie informări, declarații și chiar note informative, realizându-se și două recrutări²⁹. S-a constatat că Țuțea nu se manifestă deschis ca un dușman al regimului, dar influențează tinerii în mod indirect. Acesta afirma că unii conducători ai

²³ ACNSAS, fond Informativ, dosar 149 821, vol. 12, ff. 263–264v. Plan de măsuri din 29.07.1971.

²⁴ *Idem*, vol. 10, ff. 103–119. Note de filaj din zilele de 12, 14, 19, 21 și 24 octombrie 1972.

²⁵ *Ibidem*, ff. 120–122. Adresă a Direcției a IX-a către Inspectoratul Municipiului București (IMB) al MAI – Securitate din 31.10.1972. Între persoanele identificate erau: Ghinea Simion (legătura „Țiriac”, scriitor pensionar, fost deținut politic); Nistor Constantin (legătura „Tipu”, pensionar); Pucă Florin (legătura „Țircovnicu”, fotograf); Pica Teodor (legătura „Țintoiu”, scriitor) și alții.

²⁶ *Ibidem*, ff. 98–102. Adresă a Direcției a IX-a către IMB al MAI – Securitate din 11.12.1972.

²⁷ *Idem*, vol. 11, ff. 1–6. Referat din 22.12.1972.

²⁸ *Ibidem*. În anturajul lui Țuțea fuseseră identificați: Paul Corneliu Chitic (n. 1944, scriitor); Ștefănescu Cristian (n. 1944, student la Conservator); Tarabac Pantelie (Pan Izverna, n. 1937, medic); Pica Teodor (n. 1928, scriitor); Neagu Mihai Nicolae (n. 1946, medic); Aurel Dragoș Munteanu (n. 1942, redactor la *Scânteia*, membru PCR); Radu Constantin (n. 1941, absolvent filologie); Boeru Adrian (n. 1946, student la Institutul de Artă Teatrală și Cinematografie); Papuc Ion (n. 1943, redactor la Uniunea Scriitorilor). Documentul mai face o trimitere interesantă: „Cu ocazia aceluiași discuții, Țuțea Petre a relatat câteva aspecte din perioada sa de detenție, arătând că un colonel, șeful penitenciarului Aiud, i-a cerut să scrie articole denigratoare la adresa unor fruntași legionari și țărăniști, lucru pe care l-a refuzat categoric, aducându-le cu această ocazie elogii pentru curajul, demnitatea și integritatea de care au dat dovadă în activitatea lor”. Țuțea s-ar fi referit în mod particular la Mircea Eliade, Emil Cioran și Eugen Ionesco.

²⁹ *Ibidem*, ff. 7–11. Referat din 3.06.1973.

partidelor istorice au jucat un rol pozitiv în istoria României, menționa valoarea și realizările din Apus ale unor legionari, sugerând astfel că intelectualii din Occident au alte posibilități de dezvoltare, în vreme ce ofițerii responsabili de caz apreciau drept pozitive rezultatele obținute în cadrul acțiunii lor. Astfel, marea majoritate a celor contactați l-au evitat pe Țuțea ulterior, n-au mai frecventat braseriile și restaurantele respective, obiectivul însuși manifestând neliniște și teamă. Conștientizând intervenția Securității, a început să se comporte într-un mod mult mai controlat³⁰. În final, se propune continuarea măsurilor de natură a-i „zdruncina încrederea că nu i se poate întâmpla nimic”, insistându-se asupra necesității de a se accentua și de a se continua izolarea personajului principal³¹.

Într-adevăr, scopurile Securității par să fi fost atinse măcar pe moment, un nou filaj de la începutul lui ianuarie 1974 constatând că Țuțea nu-și mai petrece timpul prin localuri, este plecat de acasă aproape toată ziua, timp în care vizitează vechi și noi adrese particulare, precum și instituții de cultură³². Chestiunea este întărită chiar de un informator: „Petre Țuțea vine foarte rar pe la Union și atunci când face acest lucru stă puțin. Nu mai are verva din trecut și nici nu mai are cine să-l asculte, deoarece admiratorii săi nu-și mai fac veacul pe acolo. Se plânge că este suferind și că locuiește în condiții mizerabile”³³.

Nemaiputându-și întâlni tinerii prieteni și cunoscuți în oraș, Țuțea îi vizitează la domiciliu, chestiune remarcată și de Securitate³⁴, reorientându-se – în același timp – și către persoane mai în vârstă, unii foști legionari, pe care, de asemenea, îi caută acasă³⁵. Bazându-se pe mijloace speciale (probabil interceptări telefonice), dar și pe afirmațiile unor informatori, organele descoperă comentarii care denotă așa-numite concepții legionare și anticomuniste, dar și o atitudine socotită dușmănoasă față de unele evenimente interne și internaționale³⁶. Drept exemplu în acest sens, documentele oferă un fragment de dialog unde Țuțea, referindu-se la recent apăruta lucrare a lui Soljenițin, afirmă: „Lumea se așteaptă de la mine să concep o operă substanțială filosofică. Socotesc însă că ar fi de datoria mea să spun ceea ce am

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Idem*, vol. 10, ff. 84–89. Sintează privind filajul din intervalul 10–15 ianuarie 1974, din 24.01.1974.

³³ *Idem*, vol. 12, ff. 226–227. Raport informativ din 1.02.1974.

³⁴ *Ibidem*, vol. 11, ff. 12–15. Notă-sintează din 15.03.1974.

³⁵ *Ibidem*. Documentul îi menționează pe Mazilu Sandu, Potea Ion, Lazăr Nicolae, Nestor Constantin și Ghinea Simion.

³⁶ *Ibidem*. Înregistrat ambiental la domiciliul lui Sandu Mazilu, cu referire la evenimentele din China, Țuțea a afirmat: „Aici s-a întâmplat ce a spus fiica lui Stalin, adică nu numai comunismul trebuie stârpit, această uzină de fabricat criminali și nu numai social democrația, socialismul moderat, care trebuie stârpit, ci orice fel de democrație întâlnești, stârpește-o, fiindcă orice fel de democrație, chiar burgheză, este o rădăcină a comunismului”. Într-o altă ocazie, în același context, definește legionarul drept „un cavaler dezgustat de raționalismul lumii moderne, care a făcut din european o pâstaie uscată de fasole și creând un dezgust”.

văzut și trăit la Canal³⁷. Despre perioada aceea din viața a foarte mulți dintre adevărații români aproape că nu se mai vorbește astăzi. Dar acolo au fost omorâți oameni. Unii chiar cu acte și judecați în regulă. De ce să se laude Soljenițin cu lagărele lui, când la noi s-au petrecut lucruri și mai grozave?”³⁸. Pentru prima dată în cei aproape 10 ani de supraveghere informativă, verificare și atenționare, încercări de a destrăma anturajul, Securitatea conchide într-un final că Țuțea prezintă un pericol social, din cauza legăturilor pe care le realizează și întreține, dar mai ales prin ideile pe care le răspândește³⁹.

Cu atât mai mult cu cât informatorii începuseră să intre în detaliile discuțiilor cu Țuțea, documentându-se în acest fel o anumită strategie a lui de disimulare a unor idei, pe care le strecura în puținele texte care i se mai publicau, pe care le considera, totuși, mărunte. Altfel, scria pentru posteritate, cu gândul că odată și odată vor fi tipărite și atunci „o să le pară rău ăstora că nu m-au lăsat să mă afirm ca gânditor român”⁴⁰. Ținându-se cont de situația operativă existentă, se propun noi măsuri⁴¹, între care: identificarea tuturor persoanelor cu care intră în contact și documentarea manifestărilor considerate ostile; verificarea ipotezei că ar redacta amintiri din detenție sau alte lucrări cu „potențial dușmănos”; instalarea de tehnică operativă la domiciliul său și al altora; dirijarea mai țintită a informatorilor; filaj regulat; realizarea de percheziții secrete; chemarea periodică la Securitate, concomitent cu atenționarea celor cu care se află în legătură și, în caz oportun, luarea de măsuri penale⁴².

O analiză a acțiunii s-a realizat în august 1975⁴³. Cu această ocazie se remarcă, în primul rând, că Petre Țuțea are în continuare manifestări anticomuniste, „situându-se pe poziție dușmănoasă”, chestiuni semnalate și verificate pe mai multe linii informative. După o enumerare a persoanelor față de care a avut astfel de atitudini, se afirmă că „se situează pe poziție legionară”, diminuând – în diferite discuții – crimele comise de legionari, acuzându-i și pe comuniști de crime, ba chiar insistând că unele filme sau cărți recent apărute nu respectă adevărul istoric⁴⁴.

³⁷ În ședința Biroului Politic al Partidului Comunist din 24 mai 1949 se adopta proiectul de hotărâre privind începerea lucrărilor de construire a Canalului Dunăre-Marea Neagră. Zeci de colonii și lagăre de muncă forțată au marcat traseul acestuia între Cernavodă și mare, până în vara lui 1953. Numărul deținuților care au muncit la Canal în condiții foarte grele este apreciat la câteva zeci de mii, numărul morților este necunoscut. Pentru detalii suplimentare, a se vedea Alexandru Muraru (coord.), *Dicționarul penitenciarelor din România comunistă*, editura Polirom, Iași, 2008, pp. 199–252.

³⁸ ACNSAS, fond Informativ, dosar 149 821, vol. 11, ff. 12–15. Notă-sinteză din 15.03.1974.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, vol. 12, ff. 219–221. Notă informativă din 20.03.1974.

⁴¹ *Ibidem*, ff. 16–19. Notă de măsuri din 15.03.1974.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, ff. 34–36v. Notă de stadiu din 28.08.1975.

⁴⁴ Se amintesc filmul „Actorul și sălbaticii” (1975, regia Manole Marcus) și volumul *Delirul* (1975, autor Marin Preda). Referindu-se la cel din urmă, Țuțea ar fi spus că: „...atacă o mișcare ce nu se poate apăra și i-aș răspunde, dar acest lucru nu este posibil din cauza cenzurii”.

În același timp, fiind informate în acest sens, organele au intrat în posesia⁴⁵ primei părți din lucrarea intitulată „Despre bătrânețe”, pe care o considerau antimarxistă. Pare-se că Țuțea era conștient încă de atunci că nu va (mai) fi publicat, mulțumindu-se să distribuie copii ale textelor între cunoscuți⁴⁶. În ceea ce privește atitudinea politică a celui urmărit, relevant și foarte clar este un anumit pasaj, pe care-l reproducem aici: „Din exploatarea măsurilor speciale existente la domiciliul său, rezultă poziția dușmănoasă prezentă, pe care obiectivul o are față de orânduirea socialistă din țara noastră și în general față de comunism. Astfel, el consideră Marxism-Leninismul un «cancer mintal, care nu are niciun adevăr», iar despre conducătorii comuniști afirmă că «sunt neputincioși și nebuni, care n-au o conștiință teoretică și organizatorică». [...] «Tu nu înțelegi că un popor, ca să trăiască, trebuie să fie format din oameni cu proprietate, cu inițiativă și liberi? Că dacă nu sunt liberi, oamenii mor de foame. Ce stat? Tu nu vezi? Eu merg în tot orașul și unde statul pune mâna pe tot, acolo apare mizeria»⁴⁷. Nota mai precizează și relațiile pe care Țuțea a continuat să le cultive⁴⁸, cele mai vechi pe care le-a păstrat⁴⁹, intensificându-și preocupările de a intra în legătură cu „elemente legionare din emigrație”⁵⁰, fără să se precizeze cum, cărora le-ar fi solicitat să-i trimită cărți, valută pentru a-și cumpăra o garsonieră⁵¹ și stofă pentru costum. Avându-se în vedere trecutul lui Țuțea și atitudinea prezentă, se propun noi și noi măsuri pentru documentarea cazului, urmând a se decide cum și în ce fel va fi curmată „activitatea lui ostilă”.

Principalele aspecte avute în vedere erau modul în care continua să exercite o influență – considerată negativă – asupra tinerilor, controlul și prevenirea difuzării scrierilor sale – în țară sau în străinătate, documentarea legăturilor cu foști legionari din România sau exil, precum și stabilirea persoanelor față de care se manifestă

⁴⁵ Documentul nu precizează în ce mod.

⁴⁶ Un informator redă spusele lui Țuțea: „Dacă nu mă mai publică nimeni acum, nu mai scriu pe ocolite și cu menajamente, ci direct și cu curaj. Eu scriu, le bat la mașină și vi le voi împărți vouă. Odată și odată tot se vor publica”.

⁴⁷ ACNSAS, fond Informativ, dosar 149 821, vol. 11, ff. 34–36v. Notă de stadiu din 28.08.1975.

⁴⁸ Între alții: Boeru Adrian (29 ani), Radu Constantin (34 ani), Aurel Dragoș Munteanu (33 ani), Papuc Ion (33 ani) – „toți semnalăți cu manifestări dușmănoase”, despre care se afirmă că au făcut parte din anturajul destrămat în 1973. Remarcăm contradicția, fără alte comentarii. O nuanță există totuși, se spune că relațiile cu aceștia nu au mai avut un caracter organizat, fiind în majoritatea timpului ocazionale.

⁴⁹ Între alții: Ghinea Simion, Mazilu Sandu, Lazăr Nicolae, Vancea Petre, Nistor Constantin („elemente cu poziție suspectă”). Nu se cunosc discuțiile dintre Țuțea și aceștia, cu excepția cazului Mazilu Sandu, la domiciliul căruia era instalată tehnică de interceptare.

⁵⁰ Între aceștia: Emil Cioran, Mircea Eliade, Vintilă Horia, Dr. Ion Sindeanu, Georgel Demetrescu, Pr. Vasile Boldeanu, M. Uscătescu.

⁵¹ Stătea cu chirie în acea garsonieră de lângă Cișmigiu și i-a scris la un moment dat lui Cioran, propunându-i să o cumpere, să fie practic chiriașul lui, nu al statului, chestiune care nu s-a materializat. Mai târziu a achiziționat-o Viorel Țuțea, nepotul lui de frate.

ostil⁵². Un element de noutate este dat de propunerea „stabilirii temeiniciei legalității pensiei pe care obiectivul o primește din partea Uniunii Scriitorilor”⁵³. Între notele informative din perioadă, una în mod particular subliniază aspecte relevante. „[...] În altă ordine de idei, întrebat fiind Giosanu pe cine a mai văzut din foștii legionari, cunoștințe comune, acesta a spus că l-a mai întâlnit pe Petrache Țuțea, care s-a senilizat de-a binelea și de care, pe cât poate se ferește, fiindcă de câte ori îl vede pe Giosanu începe să-i povestească despre fapte și evenimente politice, cu care ocazie înjură în gura mare pe ruși și P.C.R., încât toți trecătorii întorc capul și nu e chip să scapi cu una cu două de Țuțea [...]”⁵⁴.

La distanță de câteva luni, o notă de lucru precizează stadiul acțiunii⁵⁵. Aflăm astfel că Petre Țuțea – care „la locul de detenție a avut o poziție fanatică și a fost refractar față de activitatea cultural-educativă”⁵⁶ (din Aiud, 1961–1964, n.n.) – are aceeași atitudine anticomunistă, cu toate că a fost avertizat în mai multe rânduri, încercându-se anterior și destrămarea anturajului său. Avându-se în vedere situația operativă, se propune urmărirea în continuare, interesând atingerea unui număr de obiective⁵⁷, folosindu-se aceleași mijloace și metode ca și mai înainte, lărgindu-se însă rețeaua de informatori, punându-se accentul pe o mai bună dirijare a acestora. Dovada faptului că interesul pentru Țuțea crescuse și acțiunea căpăta o și mai mare amploare este și atenția specială acordată celor din apropiere. Aceștia trebuiau delimitați, audiați, selectați, influențați, luați în studiu pentru recrutare și, mai apoi, dirijați împotriva lui Petre Țuțea⁵⁸.

În aceeași perioadă, Securitatea a intrat în posesia unor manuscrise ale celui urmărit, fără ca documentele de arhivă să menționeze modul exact – dacă au fost extrase în urma unor percheziții secrete sau au fost predate de colaboratori.

⁵² ACNSAS, fond Informativ, dosar 149 821, vol. 11, ff. 32–33v. Plan de măsuri din 28.08.1975. În acest sens urmau să fie folosiți informatorii „Inginerul”, „Fănică”, „Brezoi”, „David” și „Darius”, continuându-se exploatarea tehnicii instalate la domiciliile lui Țuțea și Sandu Mazilu, filajul periodic și interceptarea corespondenței, perchezițiile secrete, încadrarea informativă a persoanelor apropiate, între care: Ghinea Simion, Mazilu Sandu, Lazăr Nicolae, Dimov Leonid, Ion Coja și Florian Pucă.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Idem*, vol. 12, ff. 183–183v. Notă informativă din 21.01.1975, semnată de informatorul „I. Barbu”. Un locotenent de Securitate, care semnează indescifrabil, face următoarea remarcă pe manșeta stângă a documentului: „Problemele semnalate de informator se verifică. Țuțea este într-adevăr un element dușmănos, iar atitudinea lui Giosanu corespunde cu cea cunoscută”.

⁵⁵ *Idem*, vol. 11, ff. 56–60. Notă de măsuri din 22.03.1976.

⁵⁶ Eufemism folosit de regim, în realitate acțiune de reeducare nonviolentă a deținuților politici (în special legionari), desfășurată la penitenciarul Aiud între 1959 și 1964.

⁵⁷ Stabilirea caracterului legăturilor lui Țuțea cu alți legionari și rolul pe care-l joacă fiecare în răspândirea concepțiilor considerate dușmănoase; elucidarea împrejurărilor și căilor prin care a intrat în contact cu legionari din străinătate și scopul real al acestor legături; identificarea motivelor „reale” care stau la baza influențării „dușmănoase” a tinerilor (inclusiv dacă inițiativa îi aparține, sau o face la indicația altor legionari); stabilirea conținutului scrierilor pe care eventual le are la domiciliu sau le distribuie în cercul de prieteni.

⁵⁸ ACNSAS, fond Informativ, dosar 149821, vol. 11, ff. 56–60. Notă de măsuri din 22.03.1976.

După analiza lor, se afirmă că nu ridică reale probleme ideologice, poate doar prin anumite concepții socotite idealiste. În cazul lucrării intitulată „Întâmplări obișnuite”, piesă de teatru în trei acte și prolog, se concluzionează că poate fi catalogată drept antimarxistă, din cauza unor „idei care susțin în mod tendențios anumite teze”⁵⁹. În aprilie 1977, alături de alte lucrări, de la domiciliu este ridicat însuși autorul, care semnează la sediul Securității următoarea declarație:

„Subsemnatul Țuța Petre [...], declar următoarele:

Am făcut parte din organizația legionară «Garda de Fier» din anul 1940 și am deținut funcția de șef al cuibului «Nae Ionescu», care cuprindea un număr de 13 persoane, al căror nume nu mi-l mai amintesc. După 23 august 1944, am lucrat timp de 4 ani, până în 1948, în cadrul Ministerului Economiei Naționale, în funcția de referent.

În anul 1948 am fost arestat și internat în lagărul de la Ocnele Mari, de unde am fost pus în libertate în anul 1953. Nu cunosc care au fost motivele acestei internări în lagăr, bănuind doar faptul că am fost de dreapta până în 1944. Între 1953–1956 am fost liber și m-am întreținut din vânzări de cărți și fiind ajutat de familie. În anul 1956 am fost arestat, judecat și condamnat la 18 ani M.S. Motivul acestei condamnări: mi s-a spus că sunt ostil U.R.S.S. și că am fost contrarevoluționar, motive cu care nu sunt nici acum de acord. Am fost pus în libertate în anul 1964, eliberându-mă din penitenciarul Aiud.

De atunci și până în prezent am locuit în București și m-am întreținut din pensie, mai întâi având un ajutor social, apoi o pensie de 453 lei și, în sfârșit, cam din anul 1966, primind pensie de la «Fondul Literar» în completarea pensiei de fost salariat, ajungând în prezent la un venit lunar de 1800 lei. În legătură cu lucrările personale și cărțile găsite și ridicate cu ocazia percheziției din 12 aprilie 1977, dau următoarele lămuriri:

Manuscrisele mele, atât cele scrise de mine, cât și cele multiplicare prin dactilografie sau xeroxare, nu conțin nimic ostil regimului politic din R.S.R. Ele au fost date de mine unor prieteni spre lectură, dar considerând că numele lor nu are nicio importanță pentru organele de securitate și dată fiind indiferența scrierilor respective, nu consider necesar să le dau. Lucrările dactilografiate au fost multiplicare la o cooperativă din Splaiul Unirii, în fața Tribunalului. Cele multiplicare prin xeroxare, mi le-a făcut un prieten, al cărui nume consider că nu prezintă importanță pentru organele de securitate și evit să-l dau. Aceeași persoană mi-a multiplicat în mai multe exemplare și cartea poștală primită de la fratele lui Emil Cioran din Franța, în care mi se transmiteau niște omagii din partea lui Emil Cioran. În legătură cu hârtia cu filigran folosită pentru multiplicarea unora din lucrările mele prin dactilografie, declar că aceasta mi-a fost dată tot de un prieten al cărui nume evit să-l dau.

⁵⁹ Idem, vol. 9, ff. 126–129. Note privind analiza lucrărilor *Întâmplări obișnuite*, *Bătrânețea*, *Aristotel și arta - reflecții estetice*, din 11.10.1976.

Menționez că o parte din exemplarele lucrărilor mele multiplicare prin dactilografare sau xeroxare le-am distrus, considerând că ele trebuie refăcute, pentru faptul că nu mai reprezintă punctul meu de vedere. Nu am la nimeni niciun exemplar din lucrările mele, persoanele care le-au citit au făcut acest lucru la mine acasă. De asemenea, am rupt exemplarul nr. 1 din lucrarea «Despre bătrânețe», pentru faptul că lucrasem mult pe el și era murdar. Menționez că, în legătură cu nota cuprinzând numele celor 32 de persoane, am întocmit-o în ideea ca atunci când voi termina lucrarea «Meditații asupra științei cu referire la biologia vârstelor» să le-o dau să o citească, pentru a se pronunța asupra ei. Aceste 32 de persoane sunt prieteni și cunoștințe ale mele. Lucrarea «[indescifrabil în text]» a lui Adrian Hossu, cuprinzând versuri ale acestuia, am primit-o din partea autorului la data de 25 iulie 1976 în București, la cafeneaua «Athénée Palace». Pe autor l-am cunoscut întâmplător, în urmă cu câțiva ani și el m-a apreciat pentru lucrările tipărite în «Familia». Aceasta îmi este declarația pe care o dau, susțin și semnez⁶⁰.

Momentul a fost succedat de o notă internă a Securității, care specifica necesitatea audierii tuturor persoanelor din anturajul său, urmând să se amplifice procesul de izolare a sa și de influențare a celorlalți⁶¹. Și, într-adevăr, un număr de nouă persoane oferă declarații în aceleași condiții oficiale, la sfârșitul lui aprilie și începutul lui mai 1977⁶². Nu cunoaștem sub ce formă și în ce context au fost redactate, cert este că toți recunosc relațiile cu Țuțea, oferă o serie de amănunte din discuții, unii confirmă atitudinile lui anticomuniste și prolegionare, parte din ei luându-și angajamentul de a rupe orice legătură cu acesta, unul afirmând chiar că Țuțea poate contribui în mod negativ la educarea tinerilor cu care intră în contact „în spirit anticomunist, pe linia fostei organizații legionare”⁶³. Un alt prieten de-al său spune, printre altele, doar că: „Nu era de acord cu felul în care legionarii erau criticați în presa, cinematografia și literatura din țara noastră, considerând că se exagerează unele lucruri și că ar fi trebuit să se spună și părțile pozitive ale organizației legionare”⁶⁴. De observat cum orice cuvânt – cu o oarecare nuanță pozitivă la adresa legionarilor – era interpretat drept legionar.

Pentru anii următori, din punctul de vedere al Securității, părea că nu s-a schimbat absolut nimic. Lui Țuțea i se făceau aceleași caracterizări, relația cu informatori era din ce în ce mai extinsă, similar și filajul sau interceptarea convorbirilor și a corespondenței. În ceea ce privește acest ultim capitol, interesantă este înscrierea lui Țuțea în Comité des Intellectuels pour l'Europe des Libertés –

⁶⁰ *Ibidem*, ff. 139–140. Declarație redactată olograf, cel mai probabil de către un ofițer de Securitate, semnată de Petre Țuțea la 12.04.1977.

⁶¹ *Ibidem*, ff. 138–138v. Notă din 14.04.1977.

⁶² Este vorba despre Ion Chelcea, Radu Constantin, Gheorghe Gabriel, Adrian Boeru, Radu Paul, Simion Ghinea, Constantin Mihăilescu și Lazăr Niculae. Dosarul conține și o copie a unei declarații semnate Aurel Cioran (fratele lui Emil Cioran), din păcate complet indescifrabilă.

⁶³ ACNSAS, fond Informativ, dosar 149821, vol. 9, ff. 160–161. Declarația lui Simion Ghinea, din 25.04.1977.

⁶⁴ *Ibidem*, ff. 162–162v. Declarația lui Constantin Mihăilescu, din 28.04.1977.

CIEL, despre care Securitatea a aflat intrând în posesia confirmării primite în toamna lui 1978. Organizația, prin secretarul ei general, îl asigura pe Țuțea de protecție, asistență și sprijin în orice situație în care drepturile sale – la liberă exprimare, circulație etc. – ar fi limitate sau violate⁶⁵. Informatorii care roiau în jurul lui, în special cei care-l vizitau acasă, căutau în permanență – după cum fuseră instruiți – să-l atragă pe fostul deținut în diverse discuții referitoare la politica internă, la diferite evenimente internaționale, să-l provoace în a-și devoala obiectivele studiilor și textelor sale⁶⁶. Analizându-le, se poate remarca cu ușurință apetitul lui Țuțea pentru propriile creații – pe care le justifica și argumenta, dar și unele rezerve în a comenta prea mult politică, spunând, nu de puține ori, că nu îl interesează⁶⁷.

În 1980, se considera că izolarea lui Țuțea a reușit⁶⁸, acesta fiind evitat de majoritatea persoanelor care făcuseră parte din anturajul său, cu câteva excepții⁶⁹. La câteva luni distanță, se menționează⁷⁰ că mai întreține relații cu aproximativ 20 de persoane⁷¹, fără să renunțe la concepțiile așa-zise legionare, evocă elogios figuri ale culturii românești din străinătate⁷², continuă redactarea mai multor lucrări⁷³. Măsurile propuse erau aceleași, insistându-se asupra necesității intensificării eforturilor. De remarcat interesul pentru Marcel Petrișor⁷⁴, care urma să fie chemat în mod repetat la Securitate, urmărindu-se compromiterea relației pe care acesta o avea cu Țuțea⁷⁵.

Petrișor avea să declare: „L-am cunoscut pe Țuțea Petre în penitenciarul Aiud, în anul 1964, nu știu pentru ce a fost închis, decât că fusese în guvernul antonescian înalt funcționar în Ministerul Economiei Naționale. L-am frecventat la

⁶⁵ *Ibidem*, f. 191. Scrisoare trimisă de CIEL către Petre Țuțea, datată 13.09.1978.

⁶⁶ *Ibidem*, ff. 63-63v. Notă informativă din 27.12.1978. Țuțea avea în lucru, la acel moment, manuscrisul intitulat *Prometheu*, care se dorea o continuare a unuia mai vechi, *Reflexii religioase asupra cunoașterii*. Citindu-i-se aproximativ 12–14 pagini, informatorul conchide că se afla în fața aceluiași tip de lucrări mistico-teologico-culturale.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Idem*, vol. 11, ff. 101–102v. Completare plan de măsuri din 24.07.1980.

⁶⁹ Între acestea: Marcel Petrișor, Petre Vancea și Ion Coja.

⁷⁰ ACNSAS, fond Informativ, dosar 149821, vol. 11, ff. 103–104. Notă de analiză din 14.02.1981.

⁷¹ Din care 12 „cu manifestări ostile față de regim”, trei „legionari” (Marcel Petrișor, Simion Ghinea și Nicolae Lupu), un „simpatizant legionar” (Petre Vancea), trei fără antecedente politice și restul neidentificați.

⁷² Sunt amintiți Emil Cioran, Mircea Eliade, Vintilă Horia, Georgel Demetrescu, George Uscătescu și Vasile Boldeanu.

⁷³ Între altele: *Eseuri, Testament filosofic, Convorbiri filosofice cu Nae Ionescu*.

⁷⁴ Marcel Petrișor (1930–2021), scriitor și profesor, deținut politic între 1952 și 1956, rearestat după câteva luni și eliberat definitiv în 1964. A trecut inclusiv prin celebra „Casimcă” a Jilavei, dar și prin Reeducarea din Aiud. Autor a mai multor lucrări memorialistice (și nu numai), dintre care se remarcă în mod particular *Cumpline încercări, Doamne! Anii de mucenicie ai temnițelor comuniste*, București: Christiana, 2011, dar și *Petre Țuțea – sacerdotul fără parohie*, București: Christiana, 2019.

⁷⁵ ACNSAS, fond Informativ, dosar 149 821, vol. 11, ff. 103–104. Notă de analiză din 14.02.1981.

câțiva ani după ieșirea din închisoare când, intrând în Uniunea Scriitorilor, l-am întâlnit și pe el. Bătrân fiind și om de mare cultură, coleg cu Mircea Eliade, Noica și Nae Ionescu, mi s-a părut a fi cea mai strălucitoare figură de gânditor a vremii noastre, nu zadarnic numit în rândul celor din Uniunea Scriitorilor, «Socratele secolului XX». L-am frecventat, cunoscându-l mai bine încă din închisoare, unde au fost memorabile prezentările retrospective făcute de el asupra istoriei și culturii noastre, mărturii de altfel și scrise și date administrației închisorii din perioada 1961–1964.

Din acest motiv, văzând în el deținătorul unor amintiri atât de interesante, l-am ascultat vorbind despre foarte multe figuri ale vremii când el a fost în Ministerul Economiei, [indescifrabil în text], Antonescu chiar și Mihail Manoilescu, pe care-i cunoștea foarte bine, elogiindu-i, criticându-i sau compătimentu-i pentru destinul avut. Despre Nae Ionescu, Mircea Eliade, Cioran, mi-a spus la fel o serie de lucruri în legătură cu studiile, opiniile, politica făcută, fuseseră legionari, desprinderile, regretele greșelilor, reluarea în discuție a istoriei etc. Despre Viorel Trifa, episcopul român din America, mi-a spus că, acceptând procesul la care a fost supus, ținându-se seamă că el nici nu știa dacă a fost sau nu legionar, el necunoscând exact aceasta, dovedește lipsă de personalitate, el în locul său părăsind America. Motivul pentru care m-am interesat să aflu aceste detalii sau opinii despre trecutul nostru, istoria, economia și cultura noastră, a fost pura curiozitate și dorința de a cunoaște alte opinii decât cele cunoscute de mine până atunci.

În legătură cu respectivele figuri, Mircea Eliade și Emil Cioran, m-a interesat dacă au fost sau nu legionari, întrucât atâtea am văzut scrise și comentate în legătură cu aceasta, încât nu mai știam care este adevărul, iar el mi-a spus că au fost legionari. Despre Horia Sima mi-a spus odată, la Aiud mai discutându-se public acest lucru, cine a fost acesta, prin «acesta» vădind totala-i nepăsare chiar față de mine. Despre Mișcarea Legionară, referindu-se la ea, mi-a vorbit critic, tragic și ironic, nedându-mi niciodată scris nimic în legătură cu istoricul ei.

În legătură cu scrierile lui Țuțea Petre, opinia mea este că cuprind lucruri atât de importante, încât cultura română fără ele ar suferi o pierdere regretabilă, firește, din punct de vedere stilistic și grafic avându-se încă de pus la punct anumite lucruri la ele. Nu le-am dat însă nimănui spre lecturare, el fiind o personalitate atât de mare încât și-a făcut singur acest serviciu.

În legătură cu problema agrară și economică, Petre Țuțea este unul dintre cei mai mari susținători ai industrializării românești, exemplu în sprijinirea tezei dându-mi Japonia, iar în problema agrară afirmând că o politică de susținere simultană a acestui domeniu ar duce la o echilibrare a economiei naționale, până nu de mult greșindu-se în rămânerea în urmă a acesteia, de actuala criză culpabil fiind și acest dezechilibru, precum și cel financiar, internațional.

În legătură cu Meditația Transcendentală, numai auzind de nume a râs, spunând că o chestiune atât de neserioasă nu merită nici băgată în seamă, iar cei prinși în așa ceva n-au putut fi decât niște prostiți și duși de nas. Ținând seama de

situația de bătrân și bolnav în care se află, l-am ajutat dându-i asistență morală prin statul de vorbă cu el, materială în medicamente și, o dată, cumpărându-i o pereche de pantofi, cei din picioare, unica-i pereche fiind rupți, iar pentru scris i-am dus hârtie și dându-i și mașina de scris. Dactilografiere pentru el nu am făcut, nici plătit, aceasta făcându-și-o singur cu o rudă a sa, despre care nu știu nimic. Cunoscându-i trecutul politic și chiar și faptul că am fost închiși împreună, mai ales după ce am auzit autocritica pe care și-a făcut-o, și azi, ținând seama de capacitatea-i intelectuală și de personalitatea uriașă pe care o reprezintă, nu socotesc că ajutorul dat este ajutor legionar, întrucât nu am ajutat în el un om politic, ci bătrânul cu memoria și cultura care ar fi păcat să i se piardă.

Tinerii pe care i-am prezentat lui Țuțea Petre au fost doi frați, elevi ai mei, ulterior ajunși studenți în București, Adolf Vasile⁷⁶ și Marius care, după ce îl cunoscuseră pe Constantin Noica la o întâlnire cu el la Universitate, au fost doritori să-l cunoască și pe Petre Țuțea, la care se referise Noica în discuțiile cu ei. Văzând această insistență de a-l cunoaște, i-am condus la el unde au stat cam douăzeci de minute, timp în care Petre Ț. abia i-a băgat în seamă, el discutând în acest timp cu un alt scriitor care era la el, al cărui nume îmi scapă, decât că era poet. Despre acest fapt, Petre Țuțea mi-a obiectat spunând că n-ar fi vrut să-l mai cunoască și alți tineri sau necunoscuți, pentru a nu se ajunge apoi să se spună că a discutat cine știe ce cu ei. L-am frecventat săptămânal când a fost bolnav (având mâna ruptă), iar în rest cam o dată pe lună. Cu State Aurelian⁷⁷ însă nu am fost decât de una-două ori la el, prima dată acum câțiva ani (vreo patru sau cinci), iar ultima dată anul trecut prin primăvară, când am discutat și despre viața-i devenită literatură scrisă. Atât declar, susțin și semnez⁷⁸. Considerăm că Marcel Petrișor i-a creionat lui Țuțea un portret extrem de precis.

De asemenea, alte persoane urmau să fie invitate la discuții, dorindu-se îndepărtarea acestora de obiectiv, dar și ca acesta să afle că este din nou în vizorul Securității „și este bine să se astâmpere”⁷⁹. Chiar și așa, numărul celor care gravitau în jurul fostului deținut politic pare să crească ușor, cei care îl vizitează acasă fiind în jur de 40⁸⁰. Acțiunea continuă în același mod, vizate fiind în special persoanele

⁷⁶ Adolf Vasile Crivăț, nume literar Răzvan Codrescu (1959–2021), scriitor, poet, traducător, editor și eseist.

⁷⁷ Aurel State (1921–1983), profesor, ofițer căzut prizonier pe frontul de est, deținut în lagărele sovietice și pușcăriile românești până în 1964. Autorul volumului memorialistic *Drumul Crucii. Amintiri de pe front și din gulaguri*, București: Christiana, 2014.

⁷⁸ ACNSAS, fond Informativ, dosar 149821, vol. 9, ff. 135–137. Declarație semnată de Marcel Petrișor la 23.07.1982.

⁷⁹ *Idem*, vol. 11, ff. 120–121v. Notă de studiu din 20.06.1981.

⁸⁰ *Ibidem*, ff. 150–152. Notă de analiză din 12.03.1982. Între acestea: Ioan Potea, Mihai Neagu, Marcel Petrișor, Petre Vancea, Ioan Gheorghiuță, Constantin Radu, Viorel Harosa, Ioan Coja, Pantelie Tarabac și Ion Nacu. Față de toți aceștia se propuneau „măsuri complexe de prevenire, între care contactări pentru influențare, cercetare, chemări periodice, avertizări etc.”.

apropiate⁸¹. Toate aceste măsuri – de avertizare, de izolare, dezmembrarea cercului de relații, extinderea și dirijarea mai atentă a rețelei informative – pare-se că nu l-au clintit pe Țuțea, interesul lui fiind ca scrierile sale, „chiar dacă nu se publică, să rămână în arhive și la persoane particulare, în ideea că mai târziu va fi apreciat și reevaluat”⁸². Se reiau discuțiile și încercarea de influențare, sub diverse pretexte și legende, încercându-se direcționarea lui pe alte coordonate⁸³. Niște rezultate s-au obținut, dar Țuțea „rămâne pe mai departe un element periculos, pretabil la comiterea unor acțiuni ostile”⁸⁴, devenind totuși (pare-se) ceva mai ponderat⁸⁵. Anii trec, obiectivul rămânea „încăpățânat”, Securitatea își continua misiunea...

Dintr-o notă de analiză de la începutul lui 1989 – care reia în aceeași termeni trecutul (până la zi) și caracterizarea lui Țuțea – aflăm că era preocupat de redactarea unor lucrări filozofice, fiind nemulțumit că nu pot fi publicate⁸⁶. Mai mult, anturajul suferă unele modificări, apărând în scenă alți câțiva tineri studenți, cu scopul de a-l ajuta cu transcrierea unor lucrări și a-i acorda unele îngrijiri⁸⁷. Analizându-se operativ conținutul discuțiilor dintre Țuțea și unii dintre ei, Securitatea considera că acesta îi influențează și îndoctrinează în spirit legionar, lucru pe care studenții l-ar fi recunoscut cu ocazia audierii lor din cursul anului 1989, unii fiind socotiți deja discipoli ai lui, drept exemple fiind dați Marian Munteanu și Mihai Gheorghiu⁸⁸.

⁸¹ *Ibidem*, ff. 186–188v. Notă de analiză din 15.07.1983. Acestea erau Marcel Petrișor, Pantelie Tarabac, Aurel Dragoș Munteanu, Nicolae Băbeanu, Mihai Neagu, Ion Coja.

⁸² *Ibidem*, ff. 232–236. Notă de analiză din 14.01.1984.

⁸³ *Ibidem*. Între altele se afirmă că: „se vor purta discuții și asupra preocupărilor sale actuale, ajungându-se treptat și la diferențierea pe care el o face între «patriotism» și «naționalism», cum apreciază din această perspectivă activitatea emigrației reacționare și a postului de radio «Europa Liberă» și, în mod deosebit, a cercurilor iredentiste maghiare din străinătate, care desfășoară o propagandă intensă în problema Transilvaniei printr-o serie de lucrări pe care le publică în diverse țări sau în diverse ziare din străinătate. [...] Scontăm prin cele de mai sus să stărnim orgoliul obiectivului, să-l facem să întrevadă posibilitatea de a se afirma, a deveni cunoscut de un număr mare de cititori și nu de un cerc restrâns. [...] Discuția purtându-se la domiciliul obiectivului, unde există mijloace speciale T.O., va putea fi înregistrată și ulterior controlată reacția obiectivului”. Documente referitoare la existența acestor discuții și concluziile trase nu am identificat.

⁸⁴ *Idem*, vol. 13, ff. 1–5. Notă de analiză din 15.11.1985.

⁸⁵ *Idem*. Se amintește că a dezaprobat, în câteva rânduri, mai multe informații sau interpretări ale acestora din emisiunile postului Europa Liberă, aparent refuzând și contactul cu Gheorghe Calciu, înainte de plecarea acestuia din țară.

⁸⁶ *Idem*, vol. 9, ff. 2–4. Notă de analiză din ianuarie 1989. Între lucrări era și *Antropologia creștină*, prefigurată a avea în final cinci volume, dintre care primele trei erau finalizate: *Omul*, *Sistemele și Stilurile*.

⁸⁷ *Ibidem*, vol. 13, ff. 144–145. Fișă personală nedată, probabil întocmită în 1990. Tinerii apăruți în preajma lui Țuțea la inițiativa și îndemnul lui Ion Coja erau Marian Munteanu și Mihai Gheorghiu (studenți la Facultatea de Filologie din București). Ulterior, Marian Munteanu i-a adus și pe alții, între care: Constantin Damian, Mugur Vasiliu și Mircea Gerboveț (toți de la Filologie), Maria Gorea (Arte plastice), Eugeniu Arthur Cîlniceanu (Institutul Politehnic București).

⁸⁸ *Idem*. Despre îndoctrinarea în spirit legionar nici nu are rost să comentăm.

Cronologic vorbind, un raport de la începutul lui decembrie 1989 este (probabil) ultimul document de analizat în ceea ce privește relația dintre Petre Țuțea și Securitatea comunistă. Clamându-se același scop – de prevenire și neutralizare a activității ostile desfășurate de el – au fost audiate și cercetate mai multe persoane, acționându-se cu această ocazie „diversificat, prin dezinformare, lansarea unor versiuni compromițătoare și crearea unei atmosfere de suspiciune”, reușindu-se deteriorarea legăturilor⁸⁹. Suplimentar față de atenționarea și avertizarea tuturor personajelor implicate, semnalarea acestora către alte instituții – pentru a se continua controlul și a se stabili eficiența măsurilor întreprinse împotriva lor – la final se propunea și internarea lui Petre Țuțea într-un cămin-spital pentru bătrâni, constatându-se că are 87 de ani, starea sănătății nu-i mai permite deplasarea, fiind izolat inclusiv față de rudele apropiate⁹⁰. A intervenit însă schimbarea de la sfârșitul anului și Securitatea nu și-a mai dus la bun sfârșit planurile.

Ultimul paragraf al fișei personale anterior citate este foarte interesant, atât datorită conținutului, cât și a faptului că reprezintă dovada unei anumite continuități a acțiunilor de poliție politică și după evenimentele din decembrie 1989: „După revoluția din 1989, Țuțea Petre a fost vizitat la domiciliu de un număr mare de persoane, de regulă studenți și participanți la mitingul din Piața Universității, cum ar fi: Marian Munteanu, Dincă Dumitru, Vartan Arachelian, Dumitru Mazilu, care îi sunt total subordonați din punct de vedere ideologic”⁹¹. Evident, chiar dacă regimul se schimbase, oamenii și atitudinile erau aceleași – atât securiștii, cât și „nea Petrache”.

Atunci când ne aplecăm asupra unor astfel de documente din arhiva Securității, este necesară o atenție aparte. Limbajul specific operativ, care poartă de multe ori (și) încărcătură ideologică, ne poate induce în eroare. Exagerările, deturnările de sens sau chiar repotențarea unor termeni cu noi valențe fac uneori dificilă lectura și înțelegerea. Nu în ultimul rând, rămâne problema directă a selecției documentelor. Și nu ne referim aici la trierea editorială a imensului material al fondului informativ pe care l-am parcurs, ci la faptul că documentele sunt alcătuite, periate, selectate tocmai de Securitate și instituțiile care i-au urmat. Cu alte cuvinte, cu atât mai mult în situațiile speciale și sensibile, aceste surse pot fi exploatate ideologic, încercându-se stabilirea drept finală a unei etichete sau a alteia. Dar dincolo de succesul sau de slăbiciunile fiecărui exercițiu argumentativ, se poate pune meta-problema sursei de legitimitate. Sau, mai concret, a legitimității

⁸⁹ *Ibidem*, ff. 1–3. Raport din 8.12.1989.

⁹⁰ *Idem*.

⁹¹ *Ibidem*, ff. 144–145. Nota nu este datată, dar ținând cont de informațiile prezentate, este evident întocmită cel mai devreme în vara lui 1990. Observăm astfel că dosarul lui Țuțea nu fusese (încă) închis. În ceea ce-i privește pe cei menționați, remarcăm aceleași falsuri, exagerări sau interpretări tendențioase ca și înainte de 1989. Dumitru Dincă era un om simplu, revoluționar autentic care, chiar dacă l-ar fi vizitat pe Țuțea, nu avea nicio legătură cu trecutul acestuia, Dumitru Mazilu venea dintr-o cu totul altă lume, în vreme ce Vartan Arachelian realizase cam în acea perioadă celebrele interviuri cu „nea Petrache”, difuzate la TVR în cadrul emisiunii „Cuvântul care zidește”.

folosirii rezultatelor Securității în urma muncii operative. În ceea ce privește relația cu regimul represiv și instituțiile lui, condiția sub vremi a foștilor deținuți politici, în opinia noastră, nu este decât o confirmare a penibilului condiției umane, indiferent dacă aceștia au fost victime până la capăt, ori s-au pretat – la un moment dat, într-un anumit context – la unele jocuri, pășind echilibristic pe firele întinse de Securitate. Realității conchid rapid că oamenii s-au adaptat evoluției sociale, formele de inadecvare plătindu-se, într-un fel sau altul. Excepțiile, reprezentate de anumite momente, ori de caracterele speciale, nu schimbă cu nimic cadrul general, poate doar pentru cei dispuși la interpretări și valorificări simbolice.

Considerăm că nu mai trebuie justificată alcătuirea partizană a documentelor de către întocmitorii oficiali. Lucrurile presupun însă nuanțe, atunci când vorbim de terțe persoane, de informatori, spre exemplu. Aceștia, măcar din punctul de vedere al onestității, al veridicității lucrurilor pe care le scriau în diferitele note, se împart în mai multe categorii. La unul dintre capete avem de-a face cu voluntarii, grafomanii, demascatorii de profesie – categoria cea mai mărunță, totuși – cei care înfloreau, exagerau, scriau și prezentau ceea ce credeau că prezintă interes pentru Securitate, nu de puține ori urmărind prin aceasta obiective personale. La extrema cealaltă s-au plasat cei care, probabil într-un moment de slăbiciune, au căzut în plasă și au semnat un angajament și care, aproape permanent, au încercat să se eschiveze, să dea numai informații lipsite de importanță, neutre, sau care chiar poziționau victima într-o perspectivă pozitivă pentru regim, crezând că astfel îi fac un bine. Între cele două extreme, în mod evident, a existat o multitudine de alte poziții.

Periajul și selecția acestor documente – de dinainte de 1989, dar și de după – reprezintă pentru noi o cutumă. Un aspect care nu poate fi dovedit juridic, faptic, dar care este consfințit de o experiență practică îndelungată în arhivele CNSAS. De-a lungul timpului am descoperit nenumărate dosare – fie ele penale, informative, de rețea – al căror conținut a fost în mod evident alterat. Nu putem indica cu precizie și motivul, doar am constatat. După cum s-a dovedit și în dosarul informativ asupra căruia ne-am aplecat cu ocazia acestui scurt studiu – documentele la care se face trimitere, dar care nu există între actualele coperte.

Mai mult, ținând cont de diversitatea metodelor desfășurate și a procedurilor declanșate asupra unui obiectiv – chestiuni valabile și în cazul de față – remarcăm caracterul relativ al informațiilor culese și analizate. Spre exemplu, știa Țuțea că-i sunt ascultate telefoanele, ori că atât la domiciliul său, cât și în alte locuri pe care le frecventa, sunt amplasate microfoane? Își modula discursul ținând cont de această realitate? Cei care ar fi putut să ne răspundă nu mai sunt astăzi printre noi. Era el conștient de faptul că unele persoane din anturajul său scriau note pentru Securitate? Își cenzura discursul de față cu acestea, ori de conivență se livrau informațiile? Astfel de situații nu au fost chiar atât de rar întâlnite, deci ipoteza s-ar putea susține. Pe toate aceste aspecte se sprijină, prin urmare și afirmația noastră despre legitimitate. Opinăm însă, în acest caz particular, că relevanța este, la rândul

ei, relativă. Dincolo de conținutul concret al materialului de arhivă, importante ne (a)par metodele, cronologia, dezvoltarea acțiunii și întinderea acesteia. Sigur că greu poate fi înțeles, explicat și justificat tot acest efort al Securității, vreme de 25 de ani, numai la resursa umană dacă ne gândim, spre exemplu. Sute și sute de note, zeci de zile de filaj, zeci de persoane verificate, urmărite la rândul lor, anchetate și influențate – într-un fel sau altul. Greu de înțeles este și scopul – sau justificarea acestui consum de resursă umană și materială în raport cu rezultatele.

Petre Țuțea nu reprezenta un pericol pentru regim din cauza trecutului său legionar – atât cât va fi fost el – ci ca intelectual român veritabil, care putea – și a și făcut-o – polariza, atrăgând ca un magnet prin personalitatea sa cu totul și cu totul specială. Chiar și unii ofițeri au fost tentați, chestiune care transpare din unele documente. Atrăgea și în pușcărie, deopotrivă deținuți, gardieni, ofițeri politici. Era o amenințare nu pentru că-l evoca pe legionarul Nae Ionescu, ci pe cel pe care îl numea „singurul filozof român care are acces – fără neliniște – la transcendență”, pe Nae Ionescu – inițiatorul Școlii trăiriste. Moștenirea filosofică a lui „nea Petrache” urmează a fi încă descoperită, receptarea gândirii lui așijderea, însă modelul său existențial este evident. A fost un om liber și s-a purtat întotdeauna ca atare – cu prudența ocazională și micile concesii de rigoare, ori cel puțin în comunism, acesta era pericolul cel mare. Nu s-a speriat și nu s-a învățat minte, socotindu-se „un sacerdot cu amvon și catedră improvizate oriunde” (Petrișor, 2017).

Deși nu putem documenta acest lucru până la capăt, subiectul emigrației legionare pare a fi folosit tot ideologic, în fapt regimul dorindu-și, în acei ani, o apropiere de câteva vârfuri culturale din exil, încercând mai multe piste. Se pare că tatonarea acestei elite – fiind vizați, între alții, tocmai Cioran și Eliade – a fost orchestrată de Secția de Propagandă a CC al PMR, fiind implicat și Ministerul Afacerilor Interne (Banu, 2011, p. 276). S-a încercat și cu Țuțea, dar fără rezultate. Senzația produsă de parcurgerea unor documente este aceea că „nea Petrache” a intuit încercarea de *captatio benevolentiae* și s-a strecurat elegant, a parat și evitat. Cum n-a ținut nici atragerea sa în „jocul” național-(comunist), deși s-a dorit, testat și avansat, până la un punct.

„Sacerdotul” nu a avut soție ori copii, nu s-a „încadrat în câmpul muncii” după eliberarea din închisoare, văduvind astfel Securitatea de unele pârghii și instrumente de presiune. Nimeni nu-i putea lua nimic, iar onorurile nu-l interesau (Petrișor, 2017). A luat asupra lui, conștient că vor intra în horă și apropiații – celebrul „anturaj”. Când s-a pus problema direct, a refuzat să dea nume, să implice pe cineva. Unele concesii declarative par a indica tocmai încercarea de protejare a acestora. Deși Securitatea a declanșat asupra lui cam toate metodele pe care le avea la îndemână – limitarea și împușinarea anturajului, izolarea, compromiterea, întreruperea unor legături, extinderea rețelei de informatori, încercarea de discreditare a lui și a celor apropiați, timorare, percheziții, tehnică operativă și interceptarea corespondenței, inducerea fricii, confiscarea și ținerea sub control a lucrărilor sale în manuscris, proiectarea punerii sub învinuire penale și chiar internarea într-un

azil, Țuțea a rămas el însuși, până la capăt. A avut chiar speranța că gândirea și viziunea lui vor putea fi studiate la un moment dat și prin consultarea documentelor din arhiva Securității⁹². Ceea ce ne relevă un individ de o consecvență ieșită din comun în relație cu regimul comunist, jongleriile fiind (ne par nouă) doar de amuzament. Chiar Securitatea era convinsă de acest lucru (de) la un moment dat, o notă din perioadă specificând: „În ce privește faptul că Țuțea Petre ar elogia politica Partidului Comunist Român, este de menționat că, în unele împrejurări, el recunoaște meritele conducerii superioare de partid în realizarea politicii externe, de asemenea aprobă în principiu industrializarea țării ca fenomen al progresului, dar toate acestea le face dintr-o optică personală, fiind evident anticomunist și împotriva socialismului în principiu”⁹³. Din păcate, Țuțea nu avea de unde să știe că nici după prăbușirea regimului nu se va gândi cu adevărat liber, în sensul absolutului atât de specific lui.

Până acum, statul român a realizat o singură măsură reparatorie față de memoria acestuia, reabilitându-l juridic în 1998⁹⁴.

BIBLIOGRAFIE

Surse primare:

1. Arhiva Consiliului National pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), fond Penal, dosar nr. 13 238, vol. 1–9.
2. ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 63 378, vol. 1–3.
3. ACNSAS, fond Informativ, dosar nr. 149 821, vol. 1–20.

Publicații:

1. Banu L., (2011). Mircea Eliade – un român pentru eternitate. *Ecouri din arhivele Securității, Caietele CNSAS*, an IV, 1–2 (7–8).
2. Petrișor M. (2019). *Petre Țuțea. Sacerdotul fără parohie*, București: Christiana.
3. Pleșa L. (2017). „Metode preventive” utilizate de Securitate: Avertizarea, *Caietele CNSAS*, anul X, nr. 1 (19).

⁹² Ne referim, în primul rând, la tot ceea ce i s-a confiscat de-a lungul anilor. Marcel Petrișor, poate cel mai apropiat dintre toți, ne spunea într-una din ultimele discuții pe care le-am avut cu dânsul, că nu tot ce s-a ridicat de la „nea Petrache” a ajuns ulterior în arhiva CNSAS.

⁹³ ACNSAS, fond Informativ, dosar 149 821, vol. 11, ff. 80–80v. Notă nedată.

⁹⁴ *Idem*, fond Penal, dosar 13 238, vol. 9, ff. 69–73. Decizia nr. 4 din 19.01.1998 a Curții Supreme de Justiție. S-a admis recursul în anulare declarat de procurorul general împotriva deciziei nr. 540 din 21.11.1959 a Tribunalului Suprem – Colegiul Militar, fraza cheie fiind următoarea: „În concluzie, din problemele dosarului nu rezultă că inculpații au inițiat, constituit, ori activat în cadrul unei organizații subversive. Cât privește întâlnirile și discuțiile dintre ei, prin conținutul lor concret, purtate sporadic și întâmplător, nu au fost apte să creeze un pericol pentru securitatea statului”.

ITINERARIU DE PREOT REFORMAT ÎN TRANSILVANIA ÎN TIMPUL REGIMULUI COMUNIST. DÉNES G. FÜLÖP (1931–2005)

CSONGOR JÁNOSI*

ABSTRACT

LIFE ITINERARY OF A TRANSYLVANIAN REFORMED PRIEST DURING
THE COMMUNIST REGIME. DÉNES G. FÜLÖP (1931–2005)

The life story of Dénes G. Fülöp, who worked as a reformed priest in the Mureș parishes of Ghinești, Trei Sate, Reghin and Târgu Mureș, is a classic example of the thorny path of the Transylvanian Hungarian minority in the 20th century. The former theology student from Cluj, who sympathized with the revolutionary events in Hungary in 1956, assumed the tasks of pastoral service in an exemplary manner in the circumstances of the time after his prison sentence. His activity provides a perspective on the daily life of the Transylvanian pastor both before 1989 and after the change of regime, and makes it understandable, in addition to community organization, the nature of preserving identity, cultural commitment and educational activity in front of the faithful.

The informative files kept about him in the Archives of the National Council for the Study of the Security Archives attest the additional burden associated with the service, as well as the variable intensity of political police surveillance on the priest suspected of “nationalist-irredentist” activities, which first sought to positively influence him through the network of informants, operative technique, wiretapping and correspondence control, and then from the second half of the eighties it became radicalized in the sense of isolation, discrediting and removal from the workplace of the objective pursued.

Keywords: Communist regime, Romanian Reformed Church, political police, minority destiny, pastoral activity.

INTRODUCERE

În general evoluția bisericii din România începând cu anii 1950 este relativ simplu de conturat. Pe de o parte, puterea politică a definit religia ca pe o ideologie

* PhD, Student, Scientific researcher, Pokoly Association, Cluj-Napoca, e-mail address: sarlovagas@yahoo.com.

„**Revista română de sociologie**”, serie nouă, anul XXXV, nr. 3–4, p. 183–205, București, 2024
DOI: 10.59277/RJSoc.2024.3-4.05

Creative Commons License
Attribution-NonCommercial CC BY-ND

rivală ce trebuia învinsă și care reprezenta o amenințare pentru monopolul ideologic al partidului, și bisericile ca fiind singurele instituții străine și ostile regimului care funcționau legal. Pe de altă parte, recunoașterea politică a înrădăcinării sociale slăbite, dar încă existente, a bisericilor, a forțat regimul să își modifice tactica față de acestea încă de la sfârșitul anilor 1950. Conducerea partidului nu a fost interesată de atacuri frontale și a căutat să adopte o politică prin care bisericile să poată fi utilizate și în scopuri proprii, urmărind în același timp obiectivul pe termen lung privind dispariția lentă a acestora. Cadrul instituțional pentru persecuția bisericii s-a păstrat, practica însă a fost parțial modificată și perfecționată (Bucur și Stan, 2002, pp. 11–12; János, 2020, pp. 195–196; *Idem.*, 2017a, pp. 146–170).

Studierea relației dintre Biserica Reformată și partidul-stat arată că aspectul etnic, ca și în cazul bisericilor romano-catolice, unitariene, evanghelice etc., a fost unul dintre factorii decisivi care au dus la includerea acestora în categoria instituțiilor religioase care prezentau un grad de risc major pentru noua orânduire. Deși la începutul anilor 1960, controlul elitei bisericești a fost preluat de Securitate (János, 2018, pp. 155–170), la nivelul politicilor de partid sau al securității de stat acest lucru nu a adus schimbări favorabile în atitudinea față de membrii Bisericii sau față de minoritatea maghiară din România. Apartenența unui preot la etnia maghiară și imaginea de „dușman” cu care aceasta a fost etichetată s-au dovedit a fi suficiente pentru ca acesta să fie suspectat de a se fi implicat în activități „naționalist-iredentiste” și pentru ca Securitatea să ia măsuri împotriva lui¹.

Evenimentele care au urmat preluării puterii de către comuniști au condus foarte repede în cadrul minorității maghiare la pierderea încrederii în elita politică responsabilă de reprezentarea intereselor colective, această situație persistând până la schimbarea de regim din 1989 (Lönhárt, 2009, *passim*; Nagy și Olti, 2009, *passim*; Vincze, 1999, *passim*). Era nevoie de personalități autentice, care să poată oferi speranță și încurajare, iar mediul ecleziastic s-a dovedit a fi cel mai în măsură pentru aceasta. În urma lichidării treptate a sistemului instituțional maghiar, acești preoți, cu atitudinile, sfaturile și acțiunile lor personale, au devenit adevărate „relee” de îndrumare și de încredere socială².

Cercetarea formelor de opoziție față de putere de către organele represive s-a concentrat în mod tradițional asupra formelor deliberate, conflictuale. În același timp, interpretarea inovativă a conceptului de opoziție a integrat și acele comportamente prin care persoane sau grupuri nu s-au confruntat în mod direct și conștient cu puterea, dar puterea a considerat nelegitime sau de opoziție practicile și stilurile de viață ale acelor persoane sau grupuri. Acțiuni care nu au fost înțelese de actorii

¹ La această concluzie se ajunge studiind arhivele Securității privind preoții reformați, unitarieni și catolici, credincioșii neoprotestanți, confesiuni creștine milenialiste, dar și dincolo de contextul bisericii, din filele dosarelor elitei intelectuale maghiare, ale aristocraților maghiari din Transilvania, sau ale activității între 1968 și 1989 al Serviciului I informații interne pe județul Harghita.

² În acest sens grăitoare este activitatea episcopului romano-catolic de Alba Iulia, Áron Márton (1896–1980), sau a preotului reformat de Dâmbul Rotund–Cluj, János Dobri (1914–1990). Vezi János, 2020, pp. 193–218; *Idem.*, 2017b, pp. 104–128.

înșiși ca fiind de rezistență au ajuns, de asemenea, să fie incluse în aria cercetărilor privind formele de rezistență (Apor B. *et al.*, 2018, pp. 9–26)³. Prin urmare, opoziția culturală ar putea fi definită ca reprezentând practici individuale și sociale cotidiene, altele decât cele acceptate de ideologia oficială a regimului, care includ viața religioasă bazată pe comunitate, dar și transferul efectiv al educației religioase⁴. Ajungând la opoziția religioasă, aceasta poate fi înțeleasă cel mai bine în domeniul educației de tineret, deoarece aici se regăsesc cele mai multe și mai bine documentate situații, precum tensiuni, conflicte, re poziționări sau căi alternative. Conflictele privind limitele practicilor religioase tolerate sau interzise au culminat tocmai în acest domeniu. Ambele părți, deținătorii puterii și comunitățile ecleziastice, au sesizat clar că cele mai importante bătălii în confruntarea ideologică se purtau pentru generațiile tinere. Lupta coordonată pentru câștigarea acestora, din punctul de vedere al autorităților române, a fost influențată și de procesele penale legate de revoluția maghiară din 1956. Dovezile de simpatie față de aceasta, exprimate de studenți din diverse centre universitare din România și care reprezentau totodată nuclee ale generației următoare de intelectuali, i-au obligat pe oficiali să regândească politica față de tineret. Studenții, admiși în prealabil pe baza unei contraselecții riguroase pe criterii ideologice și de clasă erau, teoretic, beneficiarii noului sistem politic. Cu toate acestea, cei pe care regimul îi considera ca fiind de încredere s-au mobilizat în cel mai mare număr (Kiss, 2019, p. 250).

În Biserica Reformată, în noul context de după 1948, s-a încercat folosirea unor instrumente noi alături de cele vechi, cum ar fi școlile duminicale, lucrările misionare pentru copii sau lecțiile biblice pentru tineret (Jánosi, 2009, pp. 475–492), care, în adaptarea forțată la politica bisericească din anii '60, pot fi considerate o educație religioasă și o formulare prudentă a noilor strategii bisericești (Jánosi, 2015, pp. 357–385). Grație notelor agenților informatori, aceste episoade au supraviețuit, înregistrate aleatoriu, și pe lângă faptul că ele exemplifică cazurile de asumare a riscurilor de zi cu zi, ilustrează și reflexele poliției politice comuniste care, din când în când, se confruntau cu câte o personalitate pastorală eficientă. Organizarea de activități atractive pentru tineri a fost receptată în respectivul spațiu de comunicare ca o manifestare cu potențial ostil, care ar fi permis și o posibilă acțiune de represiune din partea regimului. Educația bisericească a tineretului era controlată din ce în ce mai strict, iar în aceste condiții au fost găsite soluții alternative pentru a veni în contact cu tinerii și pentru a le completa învățăturile religioase. Sunt la fel de importante mesele de iubire și ceaiurile, unde preotul, fără să atragă atenția, putea să se ocupe de copii, deoarece nimeni nu le-ar fi putut

³ Cartea oferă o imagine de ansamblu asupra istoriei și tipologiei colecțiilor din țările studiate în cadrul proiectului COURAGE și oferă o analiză concisă a diferitelor tipuri de opoziție culturală din perspectiva colecțiilor. Despre colecțiile din România vezi Petrescu C. *op. cit.*, p. 151–170; *Idem*, (2020), pp. 79–96.

⁴ A se vedea capitolul dedicat comunităților religioase romano-catolice, reformate și evanghelice din Ungaria în Apor P. *et al.* (ed.) (2018), pp. 143–254.

interzice părinților să ia copiii cu ei. Scopul adunărilor era educația religioasă, atât pentru părinți, cât și pentru copii. Din punct de vedere al cultului reformat, accentul trebuia pus pe lucrarea cu congregația în sine. A fost nevoie de maximizarea limitelor foarte stricte ale Statutului bisericesc garantat de partid. Acest Statut, inversat și folosit pentru legitimarea activităților ajunse sub semnul întrebării, devine un punct de referință în strategiile de autoapărare contra reprezentanților puterii (Kiss, 2019, pp. 258–261; Buzogány și János, 2011, *passim*). Vizita în familie, o practică a misiunii interne, considerată una dintre cele mai importante metode de contact personal direct cu credincioșii, a reprezentat un mijloc de folosire a cadrului legal. În mediul sătesc și orășenesc, această practică specific reformată a fost apreciată drept cea mai eficientă metodă legală de menținere a rețelei de relații în jurul bisericii. Din această cauză, exista o relație foarte vie între pastorii reformați și credincioșii lor. În aceste condiții, în mod evident, și prezbiterii comunității au apărut pe lista persoanelor ecleziastice care reprezentau un pericol pentru partidul-stat. Activitățile de organizare bisericească și comunitară intensivă, precum și personalitățile autonome, active, care cu asumarea unor riscuri s-au ocupat de tineret, de intelectuali, de educația de elită, au fost întotdeauna monitorizate îndeaproape de către organele specializate în politica bisericească. Conform documentelor Securității, aceste figuri-cheie au avut în comun nu doar implicarea activă în organizarea grupurilor de tineret și de credință ecleziastică, ci și faptul că au întreținut relații cu mediile bisericești occidentale și, astfel, au avut ocazia să obțină, să proceseze și să răspândească literatura ecleziastică curentă, provenite de dincolo de Cortina de Fier, reflectând asupra proceselor lumii și asupra provocărilor modernizării⁵.

Povestea de viață a lui Dénes G. Fülöp, care a activat ca preot reformat în parohiile mureșene Ghinești, Trei Sate, Reghin și Târgu Mureș, este un exemplu clasic al drumului spinos al minorității maghiare ardeleni în secolul al XX-lea. Fostul student la Teologie din Cluj, care a simpatizat cu evenimentele revoluționare din Ungaria din 1956, și-a asumat în mod exemplar sarcinile serviciului pastoral în împrejurările dificile care au urmat după ce a executat o pedeapsă cu închisoarea. Activitatea acestuia oferă atât o perspectivă asupra vieții de zi cu zi a unui pastor ardelean, dar și o cheie de a înțelege, pe lângă modul de organizare comunitară, și felul cum și-a păstrat identitatea, care a fost angajamentul său în domeniul cultural și al activităților educaționale pentru credincioși.

Dosarele despre el din Fondul Informativ păstrate în Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, pe lângă sursele de istorie orală, atestă presiunile suplimentare la care a fost supus în ceea ce privește serviciul, precum și intensitatea variabilă a supravegherii poliției politice asupra sa din cauză

⁵ Mărturiile elocvente sunt la CNSAS în conținutul dosarelor informative și de rețea despre preoții reformați.

că era suspectat de activități „naționalist-iredentiste”, „naționalist maghiare”⁶. A fost urmărit și prin intermediul rețelei de informatori, s-a folosit tehnică operativă, filajul și controlul corespondenței, s-a încercat influențarea sa pozitivă, iar apoi, din a doua jumătate a anilor '80, s-a trecut la măsuri mai radicale, în sensul izolării, discreditării și îndepărtării sale din viața publică.

DATE BIOGRAFICE. STUDIILE

Dénes G. Fülöp s-a născut într-o familie simplă de țărani, la 14 mai 1931, în satul Ocna de Jos, județul Harghita de astăzi. După Colegiul reformat din Odorheiu Secuiesc, a urmat școala de formare a profesorilor din Cristuru Secuiesc, unde a obținut diploma de învățător. Dragostea lui pentru cărți și literatură se vede deja din această perioadă. Datorită rezultatelor la învățătură a fost redistribuit la secția de literatură maghiară a Universității din Cluj, dar câteva zile mai târziu, după ce tatăl său a fost declarat chiabur, acest lucru i-a afectat și lui soarta, fiind respins de la universitate. S-a angajat la șantierul din Fântânele, județul Mureș, unde se construia centrala termică, și aici a decis să devină pastor. Ulterior, reflectând asupra rădăcinilor vocației de preot, a recunoscut că acestea se regăsesc, pe de o parte, în tradițiile satului secuiesc păstrător al tradițiilor, în care credința a jucat un rol important și în viața generațiilor anterioare, iar pe de altă parte în predestinismul protestant, din „evoluția lucrurilor”, el înțelegând că „este chemat” să aleagă cariera de preot. Și-a terminat studiile la Institutul Teologic Protestant din Cluj în 1957 și apoi a fost numit pastor asistent la Târgu Mureș⁷.

⁶ Problema „naționaliști maghiari”, care poate fi documentată începând cu perioada interbelică, s-a dovedit a fi permanent de actualitate și în timpul regimului comunist. Odată cu reforma administrativă din 1968, aceasta avea la bază volumele județene ale dosarului „naționaliști maghiari” cu codul „121” întocmite pentru uzul intern al Securității, respectiv informațiile și rapoartele transmise de securitatea statului pe linie județeană de partid, titularul problemei fiind Serviciul 1 informații interne al județului cu populație maghiară. „Elementele” de bază ale problemei erau membri ai fostului Partid Ardelean [Erdélyi Párt], ai Partidului de Reînnoire Maghiară [Magyar Megújulás Pártja], sau ai Partidului Crucile cu Săgeți [Nyilaskeresztes Párt], ofițeri și jandarmi ai regimului Horthy și, bineînțeles condamnații politic pentru activitățile „contrarevoluționare” din toamna anului 1956 și în anii următori. Din moment ce activitățile lor se limitau în mare parte la „crime” de opinie, această situație „nefavorabilă” în anii 1970 a stimulat Securitatea în direcția de a căuta ținte noi printre cei „fără antecedente politice sau penale”. Astfel, problemei „naționaliști maghiari”, i-au fost alăturate, printre altele, problema „tineretului”, împânzită cu cadre didactice, problemele subordonate liniei de „Artă-Cultură”, respectiv problema „Artă plastică”, și cea de „Muzeu de istorie, arheologie și artă”, precum și cele de pe linia „Culte-Secte”. În cazul județului Harghita vezi ACNSAS, fond Documentar, D 0005521, vol. 1-11; D 0005295, vol. 1-2; D 0005296, vol. 1-2; D 0005297, D 0005298, vol. 1-2; D 0005299, vol. 1-2; D 0005307, D 0005351, D 0005352, D 0005522, vol. 1-2.

⁷ Vezi în acest sens filmul documentar în limba maghiară despre Dénes G. Fülöp cu titlul *A vártemplom papja* [Preotul Bisericii Cetate], regizor: György Farkas, 57 minute, 2003. <https://www.youtube.com/watch?v=2L8Oovbgw54> (accesat la 24.02.2024).

ANII DE ÎNCHISOARE (1959–1963)

În contextul Revoluției maghiare din 1956, un grup de studenți la Institutul Teologic Protestant din Cluj și-a manifestat simpatia față de evenimentele din țara vecină, motiv pentru care 21 dintre ei au fost arestați, în perioada martie 1958 și ianuarie 1959, judecați și condamnați de Tribunalul Militar Cluj. Ei au fost împărțiți în trei loturi, Dénes G. Fülöp fiind acuzatul principal din primul lot⁸.

Pe când era preot ajutor, la 7 iulie 1959, a fost arestat de pe treptele Bisericii Cetate din Târgu Mureș, fiind dus la Cluj cu un avion militar. Potrivit sentinței penale din noiembrie 1959, în timpul evenimentelor revoluționare maghiare din octombrie 1956, Fülöp ar fi făcut comentarii „dușmănoase”: „s-a declarat de acord cu acțiunile întreprinse de contrarevoluționari, comentând acest eveniment și știrile transmise de posturile de radio imperialiste în mod ostil regimului democrat-popular”, „și-a exprimat dorința extinderii contrarevoluției și la noi în R.P.R., și ca urmare Ardealul să fie alipit Ungariei”, iar intervenția trupelor sovietice ar fi fost calificată de el drept „o agresiune împotriva poporului maghiar”. Din punct de vedere factual s-a imputat că în ziua de 24 octombrie 1956 – aflând de la „coinculpatul” Dezső Adorjáni⁹ – a participat la adunarea reprezentativă de simpatie și solidaritate a sindicatului studențesc de la Cluj organizată la casa lui Matei Corvin. A ascultat programul privind revendicările studenților, cu care s-a declarat de acord¹⁰. Și-a făcut notițe ce cuprindeau „calomnii” la adresa PMR, considerând că partidul i-ar fi îndemnat pe studenții români să lupte împotriva celor

⁸ După istoricul literar Gyula Dávid, arestarea primului lot a avut loc între 15 martie și 4 aprilie 1958, principalul acuzat fiind Miklós Péter, nou-numitul pastor din Vaida, județul Bihor, dar confruntând această constatare cu datele cronologice ale cercetării, aceste arestări au avut loc, de fapt, în 1959, fiind astfel vorba de arestarea lotului final, așadar de lotul trei. Prin urmare, arestarea membrilor lotului în frunte cu Fülöp formează lotul întâi, urmat, între octombrie 1958 și ianuarie 1959, de reținerea studenților evanghelici din lotul doi, cu principalul acuzat Árpád Mózes, pastor din Jimbor, județul Brașov, viitorul episcop al Bisericii Evanghelice Maghiare din România. Cei condamnați în aceste loturi sunt: Dezső Adorjáni, László Antal, Lajos Bene, Sándor Böjte, Csaba Csatlós, Péter Dani, István Elekes, Borbála Gergely, János Gödri-Oláh, János Gráma, Magda Imre, Béla Kiss, Attila Márton, István Miklós, Endre Nagy, Ibolya Szabó, Lajos Székely și Károly Veress. Trebuie menționat și grupul profesorilor unitarieni, principalul acuzat fiind Dániel Simén, ceilalți membri ai lotului fiind János Erdő, Imre Gellérd și Mihály Lőrinczi. Vezi Dávid Gy. (ed.) (2006), p. 37.

⁹ Dezső Adorjáni (1934–196?), student teolog evanghelic maghiar. A fost arestat la 8 iulie 1959, fiind condamnat în lotul lui Fülöp la 7 ani de închisoare de către Tribunalul Militar Cluj. A ispășit pedeapsa la Gherla, în mai 1960, fiind transferat pe Insula Mare a Brăilei, în coloniile Luciu-Giurgeni și la Ostrov, iar mai apoi la Periprava, în Delta Dunării. A ieșit definitiv în 28 ianuarie 1963, fiind grațiat prin Decretul 5/1963. Vezi Arhiva Administrației Naționale a Penitenciarelor (în continuare AANP), fișe matricole penale (în continuare FMP), fișele lui Dezideriu Adorjáni.

¹⁰ La Adunarea studențească din holul Institutului de Arte Plastice din Cluj s-a discutat despre proiectul de program al unei Asociații Naționale a Studenților, în curs de înființare, inclusiv o serie de propuneri privind autonomia universitară, sistemul de discipline de studiu, precum și măsuri pentru bunăstarea studenților. Președintele Uniunii Studenților, Imre Balázs și Vid Tirmován, studenți de anul VI, au fost arestați pe 25 octombrie, iar Tribunalul Militar din Cluj-Napoca i-a condamnat la 7, respectiv 6 ani de închisoare, la 13 decembrie 1956. Dávid Gy. (ed.) (2006), pp. 31–32, p. 83–84, p. 327; AANP, FMP, fișele lui Emeric Balázs și Aristide Târnovean.

maghiari, menționând că în orașul Cluj ar fi apărut afișe cu inscripția „Trăiască România mare, dar fără maghiari!”. În decembrie 1956 a participat la procesul în care au fost judecați liderii studenților maghiari, întocmind notițe în care, încă o dată, „a calomniat” legile și justiția din țară. În paralel cu acestea, a mai participat la evenimente ale Cercului literar „Gaál Gábor” din Cluj¹¹, unde a făcut cunoștință „cu o serie de elemente naționalist-șovine”, purtând „discuții dușmănoase” la adresa Uniunii Sovietice și a regimurilor populare din RPU și RPR. Acuzațiile au fost completate cu faptul că a participat în 1957 la o excursie în Regiunea Autonomă Maghiară, pentru culegere de folclor, alături de „coinculpatul” Sándor Bőjte¹², deplasarea fiind considerată un prilej pentru a contacta „elemente naționalist-șovine” și pentru a discuta „probleme cu caracter revizionist”. Cu ocazia percheziției, la domiciliul lui Fülöp s-au găsit mai multe volume de poezii și cântece considerate de autorități „naționalist-șovine cu conținut revizionist”, cel reținut recunoscând însă doar parțial faptele imputate și „dovedite” de alți arestați, printre care Ferenc Soós¹³ și Miklós Péter¹⁴.

Rechizitoriul a fost citit la 5 noiembrie 1959. Prima ședință închisă de judecată a avut loc în 17 noiembrie, iar a doua în 27 noiembrie. Prin sentința nr. 543, cu unanimitate de voturi făcând aplicațiunea articolului 209, punctul 2, litera „a” combinat cu aliniatul penultim din același articol, articolul 25, punctul 6 al Codului Penal, Fülöp a fost condamnat la 11 ani muncă silnică, 10 ani degradare civică și confiscarea totală a averii personale, pentru crimă de uneltire contra ordinii sociale¹⁵. A fost dus la închisoarea din Gherla, în 13 mai 1960 a fost transferat la colonia Luciu-Giurgeni, iar din 17 noiembrie până în 19 noiembrie 1961 la colonia Ostrov, ambele în Insula Mare a Brăilei. Ulterior a fost dus înapoi la Gherla, până în 5 iulie 1962, iar până în 20 decembrie 1962 a fost transferat în Delta Dunării, la Sfiștofca, și până în 10 mai 1963 la Periprava. Ultimele zile de detenție, până la

¹¹ „Gaál Gábor Kör” – numit după Gábor Gaál (1891–1954), fost academician maghiar din România, publicist, estetician, critic literar, teoretician al „realismului socialist” – este cercul de creație și discuții literare al filialei Cluj a Asociației Scriitorilor din România. A fost înființat la sfârșitul anului 1956, predecesorul acestuia fiind Cercul „Maksim Gorki”. După câteva luni de întrerupere, activitatea culturală a fost reluată în octombrie 1957. Bölöni S. (1964), p. 3.

¹² Sándor Bőjte (1932–1964), lăcătuș sculer, poet, tatăl călugărului franciscan Csaba Bőjte. A fost arestat la 3 iunie 1959 și condamnat în lotul lui Fülöp la 7 ani de închisoare. A fost întemnițat la Gherla. A fost eliberat la 4 noiembrie 1962. A murit la 2 ianuarie 1964. Vezi Dávid Gy. (ed.) (2006) p. 113; Beke Gy. (2001), p. 5; AANP, FMP, fișele lui Alexandru Bőjte.

¹³ Ferenc Soós (1935–1998), funcționar public. Studentul în anul trei la Institutul Teologic Protestant din Cluj, a fost arestat la 15 iulie 1958, fiind condamnat la moarte de Tribunalul Militar Cluj pentru crimă de uneltire în bandă cu scop terorist, în 10 noiembrie 1958. Ulterior, rând pe rând, sentința a fost comutată la muncă silnică pe viață, respectiv 25 de ani. A ispășit pedeapsa la Gherla, fiind eliberat în 1 august 1964, în urma Decretului 411/1964. Dávid Gy. (ed.) (2006), pp. 299–300; AANP, FMP, fișele lui Francisc Soós.

¹⁴ Miklós Péter (1939–2008), preot reformat transilvănean maghiar, istoric bisericesc, profesor universitar, poet. A fost arestat pe 22 martie 1959, în 25 mai fiind condamnat la 14 ani de închisoare de către Tribunalul Militar Cluj. A ispășit pedeapsa la Gherla, fiind eliberat în 2 august 1964. Dávid Gy. (ed.) (2006), p. 278; AANP, FMP, fișele lui Nicolae Péter.

¹⁵ ACNSAS, fond Informativ, dosar 85966, vol. 1, ff. 206–208.

ieșirea definitivă, în 21 mai 1963, le-a petrecut în colonia Luciu-Giurgeni, fiind grațiat prin Decretul 236/1963¹⁶.

PASTOR DE GHINEȘTI (1964–1971)

Ajungând acasă și prezentându-se la Secția Raională Odorhei a Direcției Regionale Mureș – Autonome Maghiare¹⁷, inițial nu a fost lăsat să revină la preoție. Ca urmare, în perioada noiembrie 1963 – septembrie 1964 a fost nevoit să lucreze ca muncitor încărcător la Fabrica de zahăr, respectiv la Metalotehnica, ambele din Târgu Mureș (Dávid, 2016, p. 161). Deși încă din 18 iulie 1963 avea un memoriu depus la Episcopie, prin care recunoștea „lipsa de vigilență”, precum și eficacitatea muncii de reeducare, documentul – ce trecea și pe la locotenentul major Ioan Onac, responsabilul local al Eparhiei Reformate de Cluj –, nu a înduișat conducerea bisericească, loială partidului-stat (János, 2016, pp. 303–330). După ce Securitatea s-a asigurat că supravegherea informativă în cazul său funcționează¹⁸, în cele din urmă, de la 1 octombrie 1964, i-a aprobat numirea în satul Ghinești (în maghiară Geges, jud. Mureș), o parohie care la aceea vreme nu avea curent electric sau alte facilități.

S-a căsătorit aici, în 25 august 1966, cu învățătoarea Ilona Suba, nu înainte ca viitoarea soție să fie chemată, pe 4 mai 1966, la secția învățământ al Sfatului Popular Raional din Târgu Mureș și, într-o încercare de influențare „pozitivă”, să fie muștrată pentru legăturile sale cu preotul din Ghinești¹⁹.

În timpul celor șapte ani petrecuți în Ghinești, li s-au născut trei din cei patru copii pe care i-au avut: Zsuzsa, Dénes, András. Al patrulea, Miklós, s-a născut în următorul loc în care a avut serviciu, localitatea Trei Sate (în maghiară Hármasszék, jud. Mureș). Activitățile lor comunitare din Ghinești sunt, de fapt, un efort de echipă (soț și soție), mai ales în ceea ce privește catehizarea²⁰. Au adus un spirit

¹⁶ *Ibidem*, f. 8; AANP, FMP, fișele lui Dionisie G. Fülöp. Folosirea variantei românilor a numelui – Dionisie în loc de Dénes –, de către organele de stat, este în concordanță cu politicile de asimilare și omogenizare culturală ale epocii. Totuși, ofițerii de securitate, și în special cei de etnie maghiară, au folosit adesea, oarecum automat, varianta maghiară „Dénes”.

¹⁷ Vezi declarația lui Dénes G. Fülöp din 26 mai 1963. ACNSAS, fond Informativ, dosar 85966, vol. 4, ff. 3–4.

¹⁸ Vezi notele informative furnizate de „Mate Constantin”, respectiv „Szabó Béla”, din 5 iunie și 1 noiembrie 1963. ACNSAS, fond Informativ, dosar 85 966, vol. 1, ff. 184–185.

¹⁹ Vezi nota informativă din 21 mai 1966 furnizată de „Kiss Péter”. *Ibidem*, ff. 146–147.

²⁰ Ora de religie, devenită o obișnuință benefică, a avut loc în fiecare duminică de la ora 9 cu copiii care se adunau în număr de 40–50. Conform unei relatări din 22 februarie 1967 a directorului de școală, Alpár Nagy, către șeful postului de miliție Neaua, plutonierul Vasile Cozma, preotul reformat și-a intensificat activitatea de catehizare a copiilor de școală, aceasta constând în faptul că „(pe) ascuns confecționează invitații cu mașina de scris”, pe care le trimitea părinților, invitând copii acestora la orele de catehizare, specificând locul, ora și data, pe versoul invitațiilor fiind trecute citate din biblie semnate de soția acestuia”. Vezi nota informativă din 13 decembrie 1965 furnizată de „Kiss Péter”, precum și raportul de miliție din 23 februarie 1967 întocmit de Secția Raională MAI Târgu Mureș. *Ibidem*, ff. 110, 167.

nou în congregația care se lupta cu apatia – cu sinucideri frecvente – și au întins o mână către tinerii care rataseră confirmarea. Inclusiv mai târziu, oriunde s-au dus, au încercat să unească comunitatea, iar munca lor cu copiii și tinerii au luat-o foarte în serios. Rapoartele informative ale dosarului de supraveghere al pastorului arată diferite aspecte ale vieții religioase locale, modul de implicare în comunitate: vizitele cu familia la credincioși, vizite private la preot, petreceri comune²¹, eforturile de iluminare în rândul credincioșilor și tinerilor care au studiat la Târgu Mureș²², împrumutarea cărților personale, obiceiurile locale de lectură, evenimentele religioase majore²³. De asemenea, sunt numeroase informații și despre relațiile sale din afara congregației, cunoștințe și cercul de prieteni²⁴, în care se află un număr remarcabil de pictori și graficieni, printre care Endre Kusztos, András Szécsi, Sándor Zolcsák.

Încă din 1964 Securitatea l-a monitorizat sub numele de cod „Grigoraș”, în cadrul problemei „Condamnați politici”, pe motiv că întreținea „corespondență suspectă” cu persoane din RFG și RPU, cărora le trimitea spre corectură unele scrieri personale²⁵.

După verificarea inițială, din 12 martie 1966, Fülöp a fost pus sub supraveghere operativă²⁶. Urmărirea sa a fost adaptată condițiilor din mediul rural. Astfel, cartografierea completă a persoanelor de contact, stabilirea relațiilor pe care le avea cu membrii congregației – discuții personale, predicile de la amvon –, cu elita locală, respectiv detalierea activității și discursurilor sale în cadrul adunărilor protopopiale din Târgu Mureș²⁷, s-au realizat, pe de o parte, cu ajutorul șefilor postului de miliție din comuna Neaua, plutonierii Vasile Cozma, Márton László și Gábor Keresztesi, iar pe de altă parte cu ajutorul grupului de ofițeri de securitate care, de-a lungul timpului, au avut de-a face cu cazul său. Aceștia din urmă au fost: locotenentul Alexandru Pogăceanu și căpitanii Constantin Milășan, István Nagy, Béla Kovács, Endre Filka, Ioan Moldovan.

În ceea ce privește relațiile cu cei din sat, Fülöp a reușit să mențină în limite acceptabile legăturile cu elita locală, pe de o parte cu cadrele didactice aflate în

²¹ De exemplu, petrecerea din 3–4 aprilie 1966 organizată cu ocazia alegerii noului comitet bisericesc. Vezi nota informativă din 2 mai 1966 furnizată de „Lukács Lajos”. *Ibidem*, f. 148.

²² Vezi nota informativă din 27 martie 1965 furnizată de „Vigh Márton”. *Ibidem*, f. 185.

²³ De exemplu vizita episcopală din 27 iulie 1969. Vezi nota informativă din 29 iulie 1969 furnizată de „Kiss József”. *Ibidem*, f. 73 f-v.

²⁴ Vezi nota informativă din 28 aprilie 1967 furnizată „de candidatul O. E.” *Ibidem*, f. 104 f-v.

²⁵ Vezi „Nota-Sinteză” din 29 iunie 1966. *Ibidem*, ff. 221–225.

²⁶ Vezi „Hotărârea de deschidere a dosarului de verificare asupra numitului Fülöp Gabor-Dionisie din comuna Neaua, raionul Tîrgu-Mureș”. *Ibidem*, ff. 3–4.

²⁷ Vezi notele informative din 27 martie și 2 octombrie 1965, și din 18 martie 1967 furnizate de „Kiss Péter”, din 8 iunie 1966 de „Vári Sándor”, respectiv din 8 ianuarie 1971 furnizată de „Köhalmi”. *Ibidem*, ff. 56, 106, 142, 175, 184.

prima linie a luptei ideologice ateiste²⁸ – care pentru moment au pierdut teren în demersurile lor împotriva catehizării și a orelor de studiu al Bibliei, având sentimentul, din când în când, că sunt chiar sabotaji în activitatea lor zilnică de muncă în domeniul cultural²⁹ – iar pe de altă parte cu membrii Sfatului popular, cărora le reproșa lipsa asistenței sociale pentru bătrânii și bolnavii din localitate³⁰.

Fülöp, care a dobândit o aură de martir ca urmare a evenimentelor din 1956, inclusiv printre colegii săi preoți³¹, a fost considerat în sat un promotor cultural, pentru că a sprijinit, printre altele, programele de distracție ale tineretului, participând la organizarea balurilor, la punerea în scenă a unor piese, la organizarea de meciuri de fotbal etc³². Activitățile suspecte, considerate „naționalist-iredentiste”, au fost însă alimentate în principal de preocupările sale literare. Dar când a devenit clar că publica în *Korunk (Epoca noastră)* (Fülöp, 1970, pp. 156–157), *Utunk (Drumul nostru)* (Fülöp, 1956, p. 3) și *A Hét (Săptămâna)*, „pe baza tendințelor obișnuite”, maiorul Sándor Máté a propus închiderea dosarului de acțiune informativă, cu

²⁸ Vezi în acest sens nota informativă din 23 ianuarie 1966 a agentului „Csanyi Iosif”, cadru didactic, care ne oferă o perspectivă și despre lupta ideologică dintre membrii învățământului local și preot: „Eu nu învăț oamenii numai la religie, ci să fie oameni adevărați maghiari.” – susținea Fülöp, continuând: „Dacă voi sunteți purtătorii steagului de luminare a maselor la sate, și noi suntem chiar și mai mult, că până când voi luptați în deplină legalitate, pentru un scop, noi trebuie să luptăm ilegal, să căutăm mereu noi și noi metode pentru a-i învăța pe oameni să lucreze pentru biserică. În această muncă măreață noi suntem mereu frânați, întrucât Constituția prevede libertatea religiei, însă în schimb mereu ne conturbă cu ședințe și alte acțiuni”. Preotul a exemplificat prin faptul că „nu poate organiza ocupație pentru copii, întrucât este mereu deranjat și totuși copiii vin la el, pentru că le place ceea ce spune el”. *Ibidem*, ff. 160–161.

²⁹ Această „sabotare” avea la bază scrisorile bătute la mașină de soții Fülöp cu îndemnuri pentru donații și frecventarea bisericii, adesea răspândite printre credincioșii din sat, mesaje care, în cursul lunilor aprilie și mai 1966, au condus la denunțuri în serie, depuse la Sângeorgiu de Pădure „la organele competente”. Situații interpretabile au devenit cele întâmplute cu ocazia programelor festive școlare din 30 aprilie pentru sărbătorirea zilei de 1 Mai, respectiv 4 iunie 1967 pentru sărbătorirea „Zilei pionierilor”. Primul s-a întrerupt la jumătate din cauza ceremoniei de botez al fiicei preotului, fiind reluată după terminarea acesteia. Al doilea nu a putut începe la ora preconizată și a avut loc după terminarea slujbei din biserică, organizată oarecum în paralel cu evenimentul școlar al cărui program a fost afișat în prealabil la căminul cultural. Vezi „notele” din 2 aprilie 1966, respectiv din 10 mai și 14 iunie 1967 ale directorului de școală Alpár Nagy din Ghinești, precum și „Înștiințările” și „Notificarea” din 2 aprilie și 5 mai 1966. *Ibidem*, ff. 94–98 f-v, 154; fond Informativ, dosar 85966, vol. 4, ff. 8–14.

³⁰ Pe 12 februarie 1965, cu ocazia întâlnirii dintre alegători și candidați pentru deputați regionali și raionali în căminul cultural din Ghinești, Fülöp s-a înscris la cuvânt, dezvoltând subiectul bătrânilor și bolnavilor din localitate, care din cauza ajutoarelor nesemnificative asigurate de CAP erau pe pragul de a muri de foame, preotul din salariul său cumpărând acestora încălțăminte și mâncare. Vezi nota informativă din 16 februarie 1965 furnizată de „Lukács Lajos” șefului de miliție, sergentului major Vasile Cozma. ACNSAS, fond Informativ, dosar 85966, vol. 1, f. 186 f-v.

³¹ Vezi nota informativă din 7 decembrie 1970, de la o „sursă de încredere”. ACNSAS, fond Informativ, dosar 85966, vol. 2, ff. 25–27.

³² Vezi nota informativă din 21 iunie 1966 furnizată de „Kemény”. ACNSAS, fond Informativ, dosar 85966, vol. 1, ff. 186–188.

menținerea în baza de date³³ și contactarea periodică a preotului în vederea influențării pozitive, luându-se în calcul și eventuala atragere a sa la colaborare cu organele de stat. Propunerea a fost aprobată de inspectorul șef adjunct, locotenent-colonelul Gheorghe Florea, în 20 martie 1971³⁴.

PREOT ÎN TREI SATE (1971–1977)

Primele detalii despre o eventuală schimbare a congregației din Ghinești reies dintr-o conversație privată din 26 ianuarie 1971³⁵. După procedura de numire, pe 27 septembrie, Fülöp, mutându-se într-adevăr în comuna Ghindari, satul Trei Sate, înființat în 1950 prin unificarea localităților Hotești, Cioc și Ștefănești³⁶.

Reluându-și activitatea, de fapt, el trăiește viața de zi cu zi a pastorului ardelean maghiar: activități religioase³⁷ și comunitare³⁸, completate de manifestări literare și cercetări istorice locale. Printre altele, a tratat istoria parohiei reformate Ocna de Jos (în maghiară Alsósófalva, județul Harghita), mișcarea minerilor din Praid de la începutul secolului XX³⁹ și s-a ocupat inclusiv de soarta locuitorilor din Trei Sate, morți sau căzuți prizonieri în timpul celui de Al Doilea Război Mondial, aceste demersuri fiind raportate de șeful Postului de Miliție Ghindari, plutonierul Simion Bejan, la Inspectoratul Județean Mureș, către locotenent-colonelul Máthé, care la rândul lui a transmis informațiile despre aceste îndeletniciri și inspectorului

³³ Vezi Pintilie F., *Constituirea arhivei Securitatii*. <https://www.procesulcomunismului.com/news/arhiva/ziare/fpintilie/> (accesat la 27.06.2024).

³⁴ Vezi hotărârea de deschidere și închidere a dosarului de acțiune informativă. ACNSAS, fond Informativ, dosar 85966, vol. 1, f. 2 f-v.

³⁵ Vezi nota informativă din 1 martie 1971 furnizată de „Marcu Valer”. *Ibidem*, ff. 52–54.

³⁶ Vezi raportul postului de miliție Neaua din 28 septembrie 1971 adresată Inspectoratului Miliției Județului Mureș. ACNSAS, fond Informativ, dosar 85966, vol. 2, f. 35.

³⁷ Având și diplomă de învățător, în catehizarea copiilor se folosea și de cunoștințele pedagogice și didactice, fapt ce a atras observații și interpretări răutăcioase: „A distribuit școlărilor din clasele 7-a și 8-a lucruri de mână. Trebuie să termine fiecare școlar aceste lucruri de mână pe cusături (sic!) cu motive naționale maghiare pe care el [le] va acorda sub formă de cadouri cunoștințelor lui din străinătate.” Vezi nota informativă din 6 iunie 1972 de la o „sursă de încredere”. *Ibidem*, f. 84.

³⁸ De Ziua Reformei, pe 31 octombrie 1971, Fülöp a pregătit o serbare religioasă cu copiii de școală, continuând celebrarea cu o serată cu ceai la domiciliu, eveniment ce a atras nemulțumirea unui informator care era și cadru didactic, și care a afirmat, între-altele, că „preotul nu poate fi un activist social”, conducând și la aprobarea locotenentului-colonel cu semnătură indescifrabilă, care preluând observațiile „sursei” a susținut că prin aceste mutări „a uitat că este preot și nu învățător” și „cu astfel de acțiuni organizate de el, oamenii pot fi duși în eroare și care o să ține după indicațiile lui”. Vezi nota informativă din 7 decembrie 1971 furnizată de „Kiss József”. *Ibidem*, f. 38 f-v.

³⁹ Vezi raportul informativ din 17 noiembrie 1975 întocmită de șeful postului de miliție Ghindari, plutonierul F[erenc] Fülöp, care intrând în ziua respectivă în locuința preotului din Trei Sate în vederea executării unei probe la mașina de scris, a transmis imediat mai departe centrului județean conținutul discuției amiabile. *Ibidem*, f. 101.

de culte, Árpád Tankó⁴⁰. Merită amintită polemica iscată în jurul unui băț de numărare runic (*rovásírásos számadóbot*), aparent vechi de 200 de ani, poziție susținută de istoricul cultural István Szócs⁴¹, falsitatea acestuia fiind dovedită de preotul Fülöp după o cercetare minuțioasă de teren și prezentată în articole succesive apărute în *A Hét*⁴².

Din nevoia evidentă de a înțelege poziția preotului în socialismul de stat, Fülöp nu a scăpat din vedere nici studierea atentă a documentelor de partid, manifestând interes asupra ședinței din 23–24 martie 1974 a Marii Adunări Naționale a Frontului Unității Socialiste⁴³, organizație aripă a Partidului, care a fost definit ca „cel mai larg organism permanent, revoluționar, democratic, cu caracter reprezentativ, care constituie cadrul organizatoric de unire, sub conducerea PCR, a forțelor politice și sociale ale națiunii noastre socialiste, a tuturor organizațiilor de masă și obștești” și care, în 1979, a ajuns să îi includă inclusiv pe preoți⁴⁴. Acest interes a fost expus inclusiv la ședința preoților ținută la Sovata, la data de 11 iunie 1975, în prelegerea intitulată „Frontul Unității Socialiste – expresia unității voinței și a activității întregului popor. Obligațiile preoților, organelor bisericii, precum și a membrilor credincioși în sprijinirea acțiunilor care vizează dezvoltarea materială și spirituală a țării”⁴⁵.

Cu toate acestea, elanul activității preoțești din Trei Sate a fost temperat încă de la început de inspectorul de culte Tankó, ceea ce l-a făcut pe Fülöp să prefere să devină inactiv pentru o perioadă și să nu mai ia cuvântul la ședințele trimestriale din protopopiatul Târnăveni, pentru a evita necazurile⁴⁶. Această stare însă nu a

⁴⁰ Fülöp a adunat elevii de liceu care erau din Trei Sate și le-a dat câte o fițuică, să caute și să identifice persoanele care au decedat în război în 1944 și aveau rude în URSS. Vezi raportul Postului de Miliție Ghindari din 3 septembrie 1974 trimisă Inspectoratului Județean Mureș. *Ibidem*, f. 84.

⁴¹ István Szócs (1928–2020), scriitor maghiar transilvănean, jurnalist, critic, traducător literar. Tatăl poetului și politicianului Géza Szócs (1953–2020), despre care a raportat Securității sub numele conspirativ de „Rusz Péter”. Din opera lui vezi Szócs I., *Délibábos ég alatt. Tanulmányok történelmi és nyelvtörténeti hiedelmekről [Sub cerul mirajului. Studii despre credințe istorice și lingvistice]*, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2013.

⁴² Fülöp G. D., Az alsósófalvi rovásírás megfejtése [Descifrarea scrisului runic din Ocna de Jos], *A Hét*, anul 6, nr. 12, 21 martie 1975, p. 4; Szócs I., Vita. Mennyire hamis – és mennyire megfejtett? [Dezbateră. Cât de fals – și cât de descifrat?], *A Hét*, nr. 15, 11 aprilie 1975, p. 2; Fülöp G. D., Vita. Válasz Szócs Istvánnak: „A kétszázéves botot én faragtam” [Dezbateră. Răspuns lui István Szócs: „Eu am sculptat bățul de două sute de ani”], *A Hét*, nr. 16, 18 aprilie 1975, p. 2; D. Varga K., Megvédem [Îl protejez], *A Hét*, nr. 19, 9 mai 1975, p. 4.

⁴³ Vezi nota informativă din 21 mai 1974, furnizată de „Pastor Venczel”. *Ibidem*, f. 81.

⁴⁴ Cum au ajuns preoții să devină membri ai Frontului Unității Socialiste – stenograma ședinței Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din 23 octombrie 1979, <https://amintiridincomunism.wordpress.com/tag/frontul-democratiei-si-unitatii-socialiste/> (accesat la 18.01.2024).

⁴⁵ Vezi nota informativă din 15 iunie 1975 furnizată de „Kacsó Csaba”. ACNSAS, fond Informativ, dosar 85966, vol. 2, f. 95.

⁴⁶ Vezi nota informativă din 11 ianuarie 1972 furnizată de colaboratorul „Mathe Dezideriu”. *Ibidem*, f. 41.

durat mult, deoarece pe 14 martie 1972, ascultând abordarea marxist-socialistă a temei teologice intitulată „Căutări de drumuri în propovăduirea Cuvântului”, a cerut, fără succes, să se ia o decizie ca fiecare preot să scrie câte o predică și să o înainteze protopopiatului ca să fie studiată de toți preoții în comun, pentru a putea fi verificată, în acest fel, pregătirea teologică a fiecăruia în parte⁴⁷.

Pedeapsa cu închisoarea, înțeleasă ca martiriu din partea credincioșilor⁴⁸, relațiile menținute prin corespondență și vizite personale de-a lungul anilor cu foștii condamnați⁴⁹ – printre care Lajos Páll⁵⁰, Imre Gellérd⁵¹ și János Erdő⁵² –, nu au scăpat atenției organelor represive, cum nici faptul că prin parohia Trei Sate au trecut anumiți vizitatori și turiști străini în drum spre locația turistică Sovata⁵³.

Cu toate acestea, a putut călători în Ungaria în septembrie 1976⁵⁴, iar atitudinea favorabilă a Securității față de el o denotă și faptul că, începând din octombrie 1976, era planificat să fie recrutat prin metoda atragerii treptate⁵⁵. Totuși, acesta a rămas doar un plan.

⁴⁷ Vezi nota informativă din 22 martie 1972 furnizată de o „sursă de încredere”. *Ibidem*, ff. 47–48.

⁴⁸ Vezi nota informativă din 31 ianuarie 1972, furnizată de „Kiss József”. *Ibidem*, f. 44.

⁴⁹ Vezi nota informativă din 16 aprilie 1972, furnizată de „Kiss József”. *Ibidem*, f. 80.

⁵⁰ Lajos Páll (1938–2012), poet și pictor maghiar transilvănean. A fost arestat în 4 noiembrie 1958, fiind unul dintre organizatorii adunării studenților de la arte plastice din Cluj, în 24 octombrie 1956. Situația lui a fost agravată și de poeziile pesimiste scrise în Târgu Mureș, care circulau liber, din mână în mână. Tribunalul Militar Cluj l-a condamnat la șase ani de închisoare, fiind amnistiat în 1962. Vezi AANP, FMP, Fișele lui Pal Ludovic. Despre opera sa ca artist plastic vezi Katalin Sárba (ed.) (2014).

⁵¹ Imre Gellérd (1920–1980), preot unitarian. A fost arestat la Șimonești (jud. Harghita) pe 5 noiembrie 1959, fiind condamnat în grupul profesorilor unitarieni la 7 ani de închisoare de către Tribunalul Militar Cluj pentru uneltire (contribuție la reproducerea neautorizată a predicilor). A fost grațiat și eliberat la 5 august 1964. A activat în continuare ca preot în Mărtiniș (jud. Harghita), unde și-a scris teza de doctorat, susținerea acesteia însă nefiind permisă de Departamentul Cultelor. Din cauza hărțuirii la care a fost supus, s-a sinucis în ziua când a împlinit 60 de ani. Vezi AANP, FMP, fișele lui Emeric Geller. Dávid Gy. (ed.) (2006), p. 167.

⁵² János Erdő (1913–1996), profesor de teologie, episcop unitarian. A fost arestat la 24 aprilie 1959, fiind condamnat în grupul profesorilor unitarieni la 4 ani de închisoare de către Tribunalul Militar Cluj pentru acuzația similară cu a lui Gellérd. A fost grațiat prin Decretul 5 / 1963 și eliberat la 3 februarie 1963. Vezi AANP, FMP, fișele lui Ioan Erdő; Kovács S. (2015), pp. 117–137.

⁵³ Vezi rapoartele din 19 mai și 21 iulie 1975 întocmite în conformitate cu legile în vigoare către Oficiul Protopopesc Reformat din Sovata, prin care Fülöp a semnalat vizitele directorului tehnic al Operei de stat de la Budapesta, Miklós Borsa, respectiv a cetățenei finlandeze Jouko Karanko la parohia reformată din Trei Sate. ACNSAS, fond Informativ, dosar 85966, vol. 2, ff. 93, 96.

⁵⁴ Vezi nota informativă din 6 decembrie 1976, furnizată de informatorul „Horváth”. *Ibidem*, f. 114.

⁵⁵ Vezi raportul din 25 octombrie 1976 cu propunerea de recrutare ca informator a numitului Fülöp Gábor Dénes, întocmit de locțiitorul șef al Inspectoratului Județean Mureș, colonelul Gheorghe Florea. *Ibidem*, ff. 111–112 f-v.

PASTOR DE REGHIN (1977–1984)

Încă din mai 1976 au existat zvonuri în ceea ce privește schimbarea congregației⁵⁶, însă potrivit unei note informative din 21 aprilie 1977, era încă în continuare în Trei Sate⁵⁷. Din septembrie 1977 a activat ca preot reformat al parohiei Reghin I (în maghiară Szászrégen, județul Mureș). Revenirea lui în cadrul protopopiatului Mureș este atestată și de prezența la conferința protopopială din 14 septembrie 1977 organizată la Târgu Mureș, unde a solicitat introducerea „Duminicii Ajutătoare”, printre altele recunoscând importanța acțiunii de ajutorare a cultelor protestante din străinătate și importanța lor în România⁵⁸. Activitatea lui în cadrul ședințelor protopopiale și conversațiile purtate în biroul protopopial au fost atent monitorizate și în anii următori, mai cu seamă luările de poziții dezaprobatore în ceea ce privește predarea arhivelor parohiilor către Arhivele Statului⁵⁹, situația bibliotecilor ecleziastice din Reghin⁶⁰, a calendarului bisericii, precum și a numărului studenților teologi de la Institutul Teologic Protestant din Cluj, aflat într-o scădere permanentă⁶¹.

Pe lângă relația nu tocmai lină cu preotul predecesor intrat în pensie⁶², Gusztáv Antal⁶³, Fülöp a fost protagonistul unor lupte interne duse între parohiile reformate din Reghin, ce vizau reîmpărțirea credincioșilor locali⁶⁴. Pe de altă parte, a participat la realizarea ecumenismului religios local, un moment important fiind sărbătorirea comună – nemaivăzută de secole – între comunitățile religioase reformate, luterane și romano-catolice. Aceasta s-a realizat cu ocazia centenarului scriitorului Endre Ady, în 1978⁶⁵, și s-a concretizat mai cu seamă prin apropierea reformaților

⁵⁶ Vezi raportul informativ din 6 mai 1976, furnizat de „Szász Bandi”. *Ibidem*, f. 104.

⁵⁷ Vezi raportul informativ din 21 aprilie 1977, furnizat de „Szász Bandi”. *Ibidem*, f. 119.

⁵⁸ Vezi nota informativă din 30 septembrie 1977, furnizată de „Fábián”. *Ibidem*, f. 123.

⁵⁹ Vezi nota informativă din 10 martie 1978, furnizată de „Cseke Ferencz”. *Ibidem*, f. 126.

⁶⁰ Vezi nota informativă din 30 martie 1978, furnizată de „Horváth”. *Ibidem*, ff. 129–130.

⁶¹ Vezi extrasul notei informative din 10 octombrie 1983, furnizată de „Szabó Géza”. *Ibidem*, f. 191.

⁶² Vezi notele informative din 13 aprilie 1977, furnizată de „Horváth”, respectiv din 1 august 1978, furnizată de „Barbu”. *Ibidem*, ff. 118, 139.

⁶³ Gusztáv Antal (1905–2002), preot reformat de Reghin, deținut politic. Mai întâi a fost condamnat de Tribunalul Militar Cluj în 8 decembrie 1948 la 3 luni închisoare corecțională cu suspendare pentru răspândirea de publicații fasciste interzise. În urma Ordinului nr. 490 din 15 august 1952 al Direcției Generale a Securității Statului au fost arestate și internate pentru a lucra în lagăre toate persoanele – printre care și preoții reformați –, care au deținut funcții în partidele politice înainte de 1948 și în aparatul de stat „burghezo-moșieresc”. Pedepsa administrativă de 60 de luni i-a fost micșorată și a fost eliberat la 17 iunie 1954. Vezi ACNSAS, fond Penal, dosar 7826, vol. 1–2; dosar 7195; AANP, FMP, fișele lui Gustav Antal.

⁶⁴ Vezi notele informative din 7 iunie 1978 și 25 martie 1980, furnizate de „Horváth”, precum și cea din 19 iunie 1980, a lui „Cseke Ferencz”. *Ibidem*, ff. 135, 167, 170–171.

⁶⁵ Sărbătorirea centenarului a avut loc în biserica reformată din Reghin, după relatarea lui Fülöp: „într-o parte stăteau romano-catolicii, pe partea cealaltă corul nostru (reformat), iar din cadrele didactice germane o orchestră cu instrumente de suflat a acompaniat corul. Tineri și vârstnici au

și romano-catolicilor din oraș, prin participări la orele de rugăciune cu credincioșii și cu preotul romano-catolic Imre Balázs, prin întâlniri între membrii celor două congregații la cele două parohii⁶⁶; corurile celor două confesiuni au prezentat programe comune, inclusiv serate literare cu versurile poezilor Endre Ady, Sándor Reményik etc.⁶⁷; programe de muzică cu ajutorul elevilor maghiari din școlile generale și din liceul local⁶⁸ ș.a.

Potrivit notelor informative, a fost loial regimului în discursurile publice, dar a recurs la „comentarii naționaliste” în conversații confidențiale, o afirmație incriminată fiind aceea că în cazul maghiarilor drepturile cetățenești sunt interpretate după un dublu standard⁶⁹. Astfel, supravegherea organizată de către Securitate – la început prin locotenent-colonelul Sándor Máté, apoi din 1980 prin locotenent majorul Gheorghe Baciu – a fost reluată. La 5 aprilie 1979, Securitatea a deschis dosarul sub numele de cod „Fekete” (*Negru*)⁷⁰. Urmărirea lui a variat în intensitate și s-au făcut încercări de a-l influența pozitiv, atât prin rețeaua informativă, cât și prin inspectorul județean de culte sau prin conducerea protopopiatului. Fülöp, care se simțea urmărit, a evitat să vorbească împotriva statului, despre condițiile de viață, și a încercat mai mult să aibă grijă de familia sa numeroasă și să-și îndeplinească sarcinile de serviciu⁷¹. În perioada aceasta corespondența i-a fost interceptată⁷², iar principalele întrebări ale organelor locale de securitate au fost, în continuare: cine sunt vizitatorii străini⁷³, ce vrea să publice⁷⁴ etc. Ca mijloc de

recitat 18 poezii scrise de Ady Endre. Biserica era arhiplină – 400–500 de oameni –, aceasta a fost centenarul lui Ady organizat în Reghin! [...] A fost un eveniment de neuitat pentru toți locuitorii orașului.” Vezi procesul verbal de ascultare a locuînței lui „Stoica” din 6 februarie 1978. ACNSAS, fond Informativ, dosar 85966, vol. 3, ff. 1–2.

⁶⁶ Vezi nota informativă din 27 iunie 1978, furnizată de „Horváth”. ACNSAS, fond Informativ, dosar 85966, vol. 2, f. 138.

⁶⁷ Informatorul „Horváth” în nota informativă din 25 martie 1980 nu a ezitat să se folosească de ocazie, punând pe jar securitatea mureșeană cu o interpretare tendențioasă – nu neapărat lipsită de adevăr –, potrivit căreia aceste evenimente comune ar fi avut loc „pentru a combate procesul de românizare ce există în această localitate, și a o echilibra prin această metodă”. *Ibidem*, ff. 167–168.

⁶⁸ Vezi nota informativă din 14 aprilie 1982, furnizată de „Horváth”. *Ibidem*, f. 198.

⁶⁹ Vezi nota informativă din 22 martie 1979, furnizată de „Marcu Valer”. *Ibidem*, f. 1.

⁷⁰ Vezi în acest sens planurile de măsuri despre urmărirea lui Fülöp din 10 iulie 1979, cu completările din 12 noiembrie 1979, respectiv 6 aprilie și 30 iulie 1982. *Ibidem*, ff. 2–6 f-v.

⁷¹ Vezi informarea din 30 iulie 1982, furnizată de „Barbu”. *Ibidem*, f. 196.

⁷² Vezi cererea nr. 104 / 0010182 din 9 mai 1979 al Unității Militare nr. 0776 Târgu Mureș, adresată Serviciului „S” Târgu Mureș prin care se solicită reținerea eventualelor manuscrise, precum și identificarea legăturilor lui Fülöp în perioada 9 aprilie – 31 decembrie 1979. *Ibidem*, f. 164.

⁷³ Acest interes a fost alimentat pe de o parte de notele informative care periodic relatau despre vizita la preot a unor cetățeni străini, cu precădere maghiari și olandezi, pe de altă parte, de supoziția organelor de securitate, potrivit căreia Fülöp, nerespectând prevederile legale despre vizite, nu a întocmit rapoartele de protocol. Vezi rapoartele informative din 16 august 1979 și 6 iunie 1980, întocmite după relatările lui „Barbu”. *Ibidem*, ff. 162, 169.

⁷⁴ Acest lucru este cu atât mai important, pentru că parcurgând ziarele și revistele epocii, începând cu 1980 și până la sfârșitul regimului comunist, nu am găsit în acestea nici un text semnat de Dénes G. Fülöp.

prevenire și soluționare a cazului, în funcție de rezultatul urmăririi informative, existau variantele „avertizare” și „compromiterea” lui. Însă, cu toate acestea – cu suspiciunea sistemică manifestată de altfel automat în cazuri similare –, Securitatea nu îl considera periculos, o dovadă fiind faptul că i s-a permis să călătorească din nou în străinătate în 1983⁷⁵.

PASTOR LA BISERICA CETĂȚII DIN TÂRGU MUREȘ (1984–2002)

Între 1984 și 2002, a slujit ca paroh în Biserica Cetate din Târgu Mureș. Documentele Securității sunt până în 1989, cu supravegherea informativă în stadiul cel mai intens. Despre posibilitatea ca Fülöp să fie ales ca succesor al preotului István Mester⁷⁶, organele locale mureșene au fost înștiințate prin sursa „Fábián” la data de 1 mai 1984⁷⁷, ceea ce a condus la luarea unor măsuri de pregătire, actualizarea fișei personale⁷⁸ și culegerea unor date suplimentare despre preot⁷⁹.

La renovarea apartamentului de serviciu, chiar înainte de mutare, printr-un ordin din 4 iunie 1984, Securitatea a încercat să pregătească spațiul pentru ascultare prin intermediul tehnicii operative⁸⁰. Încă de la început, această nouă etapă a serviciului pastoral a fost acoperită de Serviciul I/B „Naționaliști maghiari” al județului Mureș, care a asigurat monitorizarea lui Fülöp până în ultimele zile ale regimului comunist prin căpitanul Gheorghe Baci, îndrumat de locotenent-colonelul Paul Petru și de maiorul Gheorghe Mărieș⁸¹.

Fiind considerat mult prea apropiat de scriitorii și artiștii locali, precum și de cetățeni străini, mai cu seamă din Ungaria, preotul din Biserica Cetate a primit un avertisment din partea Securității la 25 ianuarie 1985⁸². Cu toate acestea, Fülöp a

⁷⁵ Vezi planul de măsuri din 11 septembrie 1984. ACNSAS, fond Informativ, dosar 85966, vol. 2, f. 7.

⁷⁶ István Mester (1913–1987), preot reformat transilvănean maghiar. În toate cariera lui, începând cu 1937, a activat în Târgu Mureș, din 1953, timp de 31 ani, fiind pastorul Bisericii Cetate. Vezi Mester Z. (2013), p. 4.

⁷⁷ Vezi conținutul notei informative din 1 mai 1984. ACNSAS, fond Informativ, dosar 85966, vol. 2, f. 186.

⁷⁸ Vezi Fișa personală a lui Dionisie Fülöp, fără dată exactă, completată periodic, din moment ce mai întâi menționează: „Deținem date că, obiectivul va fi numit în curând preot în Tg.-Mureș, la biserica din Cetate”, mai apoi, în rândul următor fiind confirmat acest lucru: „Obiectivul a fost mutat cu serviciul în Tg.-Mureș și funcționează ca preot reformat la biserica reformată din Cetate.” *Ibidem*, f. 30 f-v.

⁷⁹ Vezi nota informativă din 3 mai 1984, furnizată de „Cseke Ferencz” potrivit căreia preotul reformat Dénes G. Fülöp din Reghin „a fost punctat de Comitetul bisericesc din Târgu-Mureș” pentru a fi preot la biserica din Cetate. *Ibidem*, f. 185.

⁸⁰ Vezi în acest sens raportul 0011172 din 4 iunie 1984. ACNSAS, fond Informativ, dosar 85966, vol. 3, f. 3.

⁸¹ ACNSAS, fond Informativ, dosar 85966, vol. 2, f. 227.

⁸² În urma avertizării, căpitanul Gheorghe Baci la data de 18 mai 1985 a propus fără succes închiderea dosarului de urmărire informativă „Fekete”. *Ibidem*, f. 9.

continuat să administreze corespunzător viața religioasă locală, aducând o notă de profesionalism prin angajarea în fruntea corurilor bisericești a soților Birtalan, membri în Ansamblul artistic „Mureșul”, fapt ce a provocat stupoare printre colegii de preoți⁸³. De asemenea, a continuat să țină vie problema renovării Bisericii Cetate⁸⁴ – ajunsă o ruină, dar reparată pas cu pas cu ajutorul credincioșilor – și a colectat sârguincios donațiile pentru credincioși primite din Olanda⁸⁵. Într-un climat de suspiciune constantă, în care în fiecare vizitator străin Securitatea mureșeană a văzut un activist pentru drepturile omului – fără să reușească identificarea vreunuia –, nu au fost bine văzute nici relațiile lui cu personalitățile din sânul Bisericii Reformate. Un exemplu în acest sens a fost relația cu István Tőkés⁸⁶, considerat *persona non grata*, și care, la rugămintea lui Fülöp, a ținut o slujbă în Biserica Cetate în ziua de 30 noiembrie 1986⁸⁷. Securității nu i-a plăcut nici faptul că în august 1987 a fost vizitat de preotul reformat Aladár Komjáthy⁸⁸, care slujea în Montreal, Canada.

Slăbiciunea și provincialismul Securității din Târgu Mureș – în comparație cu mult studiata Securitate clujeană, care pentru a avea succes în diversele aspecte ale activității profesionale a fost forțată să învețe și să adapteze rafinamentului elitelor intelectuale și ecleziastice din oraș –, se poate vedea, mai cu seamă, din faptul că tehnica operativă – mijloacele speciale pentru interceptarea discuțiilor prin microfoane (I.D.M.), respectiv pentru interceptarea convorbirilor și discuțiilor din interior prin intermediul telefonului (I.C.D.T.) – nu a funcționat aproape niciodată la locuința parohială. Începând cu octombrie 1985, intrarea la domiciliu⁸⁹, percheziția secretă a casei și refacerea sistemului de ascultare stricat⁹⁰ au fost puncte permanente în planurile de acțiune în cazul lui⁹¹. De asemenea, au plănuit să îl asculte și în biroul

⁸³ Vezi nota informativă din 13 martie 1987, furnizată de „Cseke Ferencz”. *Ibidem*, f. 284.

⁸⁴ Vezi conținutul notei extras din 4 noiembrie 1987, conform căreia la trei luni după venirea în Târgu Mureș, congregația reformată a primit suma de 11.600 de dolari, care însă a rămas blocată – până la sfârșitul regimului –, în lipsa unor aprobări din partea forurilor superioare. ACNSAS, fond Informativ, dosar 85966, vol. 3, f. 17.

⁸⁵ Vezi conținutul raportului din 26 noiembrie 1988. ACNSAS, fond Informativ, dosar 85966, vol. 2, f. 322.

⁸⁶ István Tőkés (1916–2016), preot reformat transilvănean maghiar, secretar episcopal, membru al sinodului, referent misionar eparhial, profesor de teologie. Profesor la Institutul Teologic Protestant din Cluj timp de 10 ani, până în noiembrie 1983, când a fost pensionat forțat la 67 de ani. Despre activitatea lui vezi ACNSAS, fond Rețea, dosar 158848 și dosar 189048; fond Informativ, dosar 211237, vol. 1-13.

⁸⁷ Vezi nota informativă din 22 decembrie 1986, furnizată de „Kiss Péter”. ACNSAS, fond Informativ, dosar 85966, vol. 2, f. 287.

⁸⁸ Aladár Komjáthy (1931–1998), preot reformat maghiar în Statele Unite și Canada. Despre călătoria sa din Montreal în România între 20–26 august 1987 vezi Molnár J. (2021).

⁸⁹ Vezi planul de măsuri în dosarul de urmărire informativă „Fekete” din 23 octombrie 1985. ACNSAS, fond Informativ, dosar 85966, vol. 2, f. 10 f-v.

⁹⁰ Vezi nota de analiză în D.U.I. „Fekete” din 18 iunie 1986. *Ibidem*, f. 12 f-v.

⁹¹ Vezi nota de analiză în D.U.I. „Fekete” din 21 noiembrie 1987, precum și completarea din 8 martie 1988. *Ibidem*, f. 17 f-v.

de la serviciu⁹², dar nici asta nu s-a întâmplat. În vara anului 1988, dat fiind că a solicitat pașaport, s-a luat în calcul să se profite de această eventuală situație operativă (plecarea preotului și a soției în scop turistic în Cehoslovacia și RDG), iar, în cele din urmă, nu i s-a permis ieșirea din țară⁹³. Cu ajutorul căpitanului Ferenc Puskás, răspunzător de Liceul „János Bolyai”, s-a luat în calcul „să luăm mulajul cheii de la locuința obiectivului, respectiv de la fiul acestuia, care este elev la liceul respectiv”⁹⁴, dar nici această idee nu a fost pusă în practică, cum, de altfel, nici alte planuri în acest sens întocmite în cursul anului 1989⁹⁵.

S-a încercat și izolarea lui Fülöp în rândul clerului, temperarea lui cu ajutorul protopopului de Mureș, Kálmán Csiha⁹⁶, respectiv prin intermediul conducerii centrale a Episcopiei Clujului și al inspectorului local al Departamentului de culte, Gheorghe David (Șincan, 2017, pp. 128–147). Potrivit obiceiurilor ei, Securitatea a încercat, așadar, să minimizeze propria intervenție, dând instrucțiuni instituțiilor partenere.

De la sfârșitul anului 1986, scopul principal a fost discreditarea lui Fülöp prin răspândirea de informații compromițătoare și îndepărtarea lui din congregație⁹⁷. În martie 1987, Radio Europa Liberă a anunțat că a avut loc o percheziție în casa lui, și că i-au fost confiscate cărți și manuscrise, însă acest lucru s-a dovedit a fi o informație falsă, recunoscută inclusiv de preot⁹⁸. Deși se afla deja de ani de zile în Târgu Mureș, permisul de ședere nu i-a fost eliberat decât doar după schimbarea de regim, în 1990, Fülöp și soția lui continuând să gestioneze o parte din problemele lor oficiale la Reghin⁹⁹. Relația tensionată cu organele locale și-a pus amprenta și asupra copiilor mai mari, care urmau să emigreze – prin căsătorie, respectiv pentru continuarea studiilor – în Ungaria¹⁰⁰.

⁹² Vezi nota de analiză în D.U.I. „Fekete” din 25 septembrie 1987. *Ibidem*, f. 15.

⁹³ Eșecul reparării a fost explicat prin faptul că „pe lângă cei trei copii ai obiectivului, au fost aduse la el și mama și soacra, femei în vârstă de cca. 80 de ani, bolnave, care stăteau toată ziua în casă”. Vezi nota de analiză în D.U.I. „Fekete” din 21 iunie 1988. *Ibidem*, f. 18 f-v.

⁹⁴ Vezi nota de analiză în D.U.I. „Fekete” din 19 decembrie 1988. *Ibidem*, f. 21 f-v.

⁹⁵ Vezi notele de analiză în D.U.I. „Fekete” din 28 martie, respectiv din 28 septembrie 1989. *Ibidem*, ff. 22, 24.

⁹⁶ Kálmán Csiha (1929–2007), preot reformat, episcop. La 27 februarie 1958 a fost condamnat de Tribunalul Militar Cluj la 10 ani de închisoare pentru uneltire contra ordinii sociale, în cadrul grupului Pál Fodor. După eliberarea din închisoare a slujit ca pastor în Gogan Varolea (jud. Mureș), și în Târgu Mureș, timp de 20 de ani, între 1990 și 2000 fiind episcopul Eparhiei Reformate Ardelene. Vezi AANP, FMP, fișele lui Coloman Csiha; Kálmán Csiha (2004).

⁹⁷ Potrivit unor răuvoitori, Fülöp s-a angajat să întrețină pe bătrâna văduvă a lui Béla Makkai pentru a o moșteni, lucru cu care rudele acesteia nu au fost de acord. Situația – cu largul concurs al organelor de securitate și a rețelei informative – a dus la un scandal și chiar la un proces civil între părți. Vezi nota informativă din 22 decembrie 1986, furnizată de „Cseke Ferencz”, respectiv conținutul notelor de analiză din 25 septembrie și 21 noiembrie 1987. ACNSAS, fond Informativ, dosar 85966, vol. 2, ff. 15, 17, 258 f-v.

⁹⁸ Vezi notele informative din 10 martie și 6 aprilie 1987, furnizată de „Horváth” și „Vasilescu”. ACNSAS, fond Informativ, dosar 85966, vol. 2, ff. 270, 275–276.

⁹⁹ Vezi nota informativă din 28 ianuarie 1988, furnizată de „Cseke Ferencz”. *Ibidem*, f. 307 f-v.

¹⁰⁰ Vezi nota informativă din 15 iunie 1988, furnizată de „Adrian”. *Ibidem*, f. 313.

În fața presiunii în creștere, în anii 1987–1988 Fülöp „a inițiat de două ori contactarea ofițerului de securitate”, prin intermediul inspectorului de culte. Pentru îmbunătățirea „relațiilor de muncă”, în 16 noiembrie 1987, preotul a fost vizitat de cei doi, discutând situația congregației care însuma 8 500 de persoane, respectiv a bisericii care era obiectiv de patrimoniu și destinație turistică pentru vizitatorii veniți în oraș. Fülöp, cu un gest tactic, a acceptat propunerea să țină un registru al străinilor care au alocat timp pentru a vizita biserica¹⁰¹. În 30 septembrie 1988 a avut loc un nou „contact”, mediat de inspectorul de culte, cu maiorul Baci, de data aceasta pentru a discuta despre neacordarea pașaportului pentru vizita în Cehoslovacia. Ofițerul i-a promis că se va interesa de respectivul document, punând unele întrebări despre vizitatorii monumentului istoric și despre eventualele discuții politice purtate de ei¹⁰².

Aceste „contacte” repetate nu l-au înmuiat pe Fülöp, care în primăvara anului 1989 și-a exprimat public îngrijorarea pentru viitorul bisericii, adresându-se și solicitând un răspuns de la conducerea eparhială în ceea ce privește numărul foarte mic al studenților teologi din anul I¹⁰³. Cam în acest timp a fost vizitat și de așa-numiții „diplomați de la diferite ambasade”, însă organele locale de securitate nu au stabilit alte detalii de identificare¹⁰⁴. La vremea aceea, împotriva lui Securitatea folosea întreg arsenalul de măsuri: supravegherea prin informatori, tehnici operative defectuoase, filajul, interceptarea corespondenței, pe lângă vizitele spectaculoase în văzul tuturor ale ofițerului operativ. De asemenea, au fost luate în calcul scrisori anonime denigratoare, despre deținere de aur și valută, care ar fi condus la o percheziție domiciliară¹⁰⁵. Chiar și la 28 septembrie 1989, pentru ascultarea lui era o cerere în așteptare, dar două luni mai târziu, la 27 noiembrie 1989, în mod destul de neașteptat, s-a propus închiderea dosarului de supraveghere, explicația fiind aceea că măsurile luate în prealabil, respectiv influențarea pozitivă, și-au atins obiectivul¹⁰⁶.

ÎN LOC DE CONCLUZII

Schimbarea de regim din 1989 a condus la împlinirea vieții religioase, în cazul soțiilor Fülöp, care pe lângă poziții în conducerea congregației Bisericii Cetate, au jucat un rol important – prin înființare, achiziție clădire, administrare

¹⁰¹ Vezi Raportul de contactare din 17 noiembrie 1987. *Ibidem*, f. 299 f-v.

¹⁰² Vezi Raportul de contactare din 30 septembrie 1988. *Ibidem*, f. 320 f-v.

¹⁰³ Vezi notele informative din 20 martie și 2 iunie 1989, furnizate de „Cseke Ferencz”, respectiv din 6 iunie 1989, întocmită de „Kiss Péter”. *Ibidem*, ff. 328, 330 f-v, 334.

¹⁰⁴ După numerele de înmatriculare ale mașinii interpretate greșit, a fost catalogat ca diplomat străin cetățeanul japonez Osamu Ieda, de profesie etnograf, care împreună cu soția și fiul de 5 ani au făcut în 25 septembrie 1989 o vizită la Târgu Mureș la familia Fülöp, pe care îi cunoșteau încă din 1970. *Ibidem*, ff. 346-350 f-v.

¹⁰⁵ Vezi conținutul notelor de analiză din 28 martie, 25 iunie și 28 septembrie 1989. *Ibidem*, ff. 22-24 f-v.

¹⁰⁶ Vezi Raportul cu propunerea de închidere a D.U.I. „Fekete”. *Ibidem*, f. 358 f-v.

etc. – în viața Colegiului Reformat de Cantor-Profesor din Târgu Mureș, lansat în 1990¹⁰⁷, precum și în înființarea Colegiului Popular de Limbi Străine Calepinus, care a fost înregistrat abia în 1995¹⁰⁸. În 1991 au înființat Fundația Lazarenum care, cu ajutorul donațiilor străine, a derulat mai multe proiecte. Primul a fost crearea de locuințe pentru copiii abandonați, drept urmare, Casa de Copii Lidia a devenit un adevărat cămin pentru ei. După ce Fundația a achiziționat cu succes clădirea vecină, aici a fost amplasat un cămin pentru bătrâni, a cărui construcție a durat șapte ani, fiind finalizată în 2003. Alte activități importante ale Fundației i-au avut în vedere pe copiii străzii, dar și un serviciu de ajutorare a familiilor numeroase, în cadrul căruia au oferit sprijin în principal familiilor din mediul rural¹⁰⁹. În mod cert, activitățile Fundației Lazarenum ar merita prezentate separat și detaliat.

Dénes G. Fülöp a murit la Budapesta, în 15 ianuarie 2005, dar instituțiile ecleziastice înființate de el își continuă activitatea de diaconie și în ziua de astăzi. Prin viața familială impecabilă și activitatea profesională transparentă, a evitat șantajul poliției politice. Ascensiunea ierarhică, dintr-un sat îndepărtat până la comunitatea din reședința de județ a fostului deținut politic, care prin statut și profesie a fost considerat „dușman” al societății socialiste, se datorează mai cu seamă simțului diplomatic și maturității sale culturale și politice. Preotul reformat a fost printre aceia care nici după anii de închisoare, în perioada de „conviețuire” ce a urmat, nu a trecut peste convingerile anterioare și a forțat sistemul să accepte, în mod tacit, acest comportament și activitatea conexasă, obținând totodată credibilitate și „aură de martir”, nu doar în rândul credincioșilor, ci și în opinia publică din străinătate. Povestea vieții lui, cuprinsă în cadrul acestui studiu, dovedește că Dénes G. Fülöp reprezintă un model de demnitate al unui membru al minorității naționale în regimul totalitar. În contextul comportamentului aservit manifestat de elita bisericii în acele vremuri, atitudinea lui a devenit mai vizibilă în anii '80, și o face să aibă un loc rezervat printre membrii disidenței maghiare din Transilvania care a activat începând cu sfârșitul anilor '70 ai secolului XX.

BIBLIOGRAFIE

Surse primare:

- Arhiva Administrației Naționale a Penitenciarelor, fișe matricole penale.
 Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), fond Informativ, dosar 85 966, vol. 1–4
 ACNSAS, fond Informativ, dosar 211 237, vol. 1–13.
 ACNSAS, fond Penal, dosar 7195.

¹⁰⁷ Informație de la Dénesné G. Fülöp, născută Ilona Suba. Interviu realizat și redactat de László Jenő Imreh la Târgu Mureș în ianuarie – iunie 2016, ff. 59–62, [https://portal.kre.hu/images/életutinterjuk/Fulop_Denesne_Eletutinterju.pdf](https://portal.kre.hu/images/eletutinterjuk/Fulop_Denesne_Eletutinterju.pdf) (accesat la 24.02.2024).

¹⁰⁸ Vezi Ábrám Z., A Calepinus Alapítvány, *Művelődés*, <http://www.muvelodes.ro/index.php/Cikk?id=560> (accesat la 24.02.2024).

¹⁰⁹ Informație de la Dénesné G. Fülöp, ff. 65–66.

ACNSAS, fond Penal, dosar 7826, vol. 1–2

ACNSAS, fond Rețea, dosar 158 848

ACNSAS, fond Rețea, dosar 189 048

Publicații:

1. Apor, B. *et al.* (2018). Cultural Opposition. Concepts and Approaches. In B. Apor, P. Apor și S. Horváth (editori), *The Handbook of COURAGE. Cultural Opposition and Its Heritage in Eastern Europe* (pp. 9–26). Budapest: Institute of History, Research Centre for the Humanities.
2. Apor, P. *et al.* (editori) (2018). *Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban. Gyűjtemények története [Opoziția culturală în era Kádár. Istoricul colecțiilor]*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.
3. Beke, Gy. (2001, 3 mai). Bőjte páter, az iskolaalapító [Părintele Bőjte, fondatorul de școală]. *Hargita Népe [Oamenii Harghitei]*, anul 13, nr. 101, p. 5.
4. Bölöni, S. (1964, 11 decembrie). Fiatalok Irodalmi Műhelye [Atelierul Literar al Tineretului], *Előre [Înainte]*, anul 18, nr. 5 322, p. 3.
5. Bucur, I.M., Stan, L. (2002). *Persecuția Bisericii Catolice din România. Documente din Arhiva Europei Libere: 1948–1960*. Cluj-Napoca: Editura Napoca Star.
6. Buzogány, D., Jánosi, Cs. (2011). *A református egyház Romániában a kommunista rendszer első felében. Tanulmányok és dokumentumok [Biserica Reformată din România în prima jumătate a regimului comunist. Studii și documente]*. Budapest: L'Harmattan.
7. Csiha, K. (2004). *A börtöntől a püspökségig. Egy diktatúra virágzása és halála [De la închisoare la episcopie. Ascensiunea și căderea unei dictaturi]*. Kolozsvár.
8. Dávid, Gy. (ed.) (2006). *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965 [1956 în Transilvania. Bază de date biografică cu deținuți politici 1956–1965]*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület – Polis.
9. Fülöp, G.D. (1975, 21 martie). Az alsósófalvi rovásírás megfejtése [Descifrarea scrisului runic din Ocna de Jos]. *A Hét*, anul 6, nr. 12, p. 4.
10. Fülöp, G.D. (1970). Feljegyzések Gegesi Kis Józsefről [Note despre József Kis din Ghinești]. *Korunk*, anul 29, nr. 1/1970, pp. 156–157.
11. Fülöp, G.D. (1956, 22 decembrie). Négyzetes nadrág [Pantaloni cu pătrate]. *Utunk*, anul 11, nr. 51, p. 3.
12. Fülöp, G.D. (1975, 18 aprilie). Vita. Válasz Szócs Istvánnak: „A kétszázéves botot én faragtam” [Dezbatere. Răspuns lui István Szócs: „Eu am sculptat bățul de două sute de ani”]. *A Hét*, nr. 16, p. 2.
13. Jánosi, Cs. (2020). Religia ca opoziție culturală. Mărturia arhivelor create de episcopul Áron Márton și pastorul János Dobri. In Petrescu, D. (editor): *Comunismul în România. Memorie și Istorie*. București: Editura Pro Universitaria.
14. Jánosi, Cs. (2018). Bischofswahlen in den reformierten Bistümern Klausenburg und Großwardein in den 1960er Jahren, *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 41, pp. 155–170.
15. Jánosi, Cs. (2017a). Romániai református elit a hatalom szolgálatában. Hírszerzés, pozitív befolyásolás, kapcsolatépítés a protestáns világszervezetek értekezletein az 1960-as években [Elita reformată din România în serviciul puterii. Obținere de știri, influențare pozitivă, construire de contacte la conferințele organizațiilor mondiale protestante în anii 1960], *Pro Minoritate*, Primăvara, pp. 146–170.
16. Jánosi, Cs. (2017b). A Priest's Destiny in Transylvania during the Communist Regime. János Dobri (1914–1990). In Budeancă, C., Báthory, D. (eds.): *Histories (Un)Spoken. Survival and Social-Professional Integration in Political Prisoners' Families in Communist Central and Eastern Europe in the '50s and '60s*. Zürich: LIT Verlag.
17. Jánosi, Cs. (2016). Alegeri episcopale în Eparhiile Reformate Cluj și Oradea în anii 1960, *Caietele CNSAS*, 1–2 (17–18), pp. 303–330.

18. Jánosi, Cs. (2015). Aspecte privind relația dintre Biserica Reformată și statul român în perioada 1948–1960/1961. In C. Budeancă și F. Olteanu (editori), *Identități sociale, culturale, etnice și religioase în comunism* (pp. 357–385). Iași: Editura Polirom.
19. Jánosi, Cs. (2009). Reglementarea catehizării în eparhiile reformate Cluj și Oradea în anii '50. In I. Popa (editor), „*Experimentul Pitești – Reeducarea prin tortură*”. *Cultura, Tineretul și Educația în regimurile dictatoriale comuniste. Ediția a VIII-a, Pitești, 03–05 octombrie 2008* (pp. 475–492). Pitești: Fundația Culturală Memoria Filiala Argeș.
20. Kiss, R. (2019). Legális–illegális–féllegális. Tiltott és túrt pasztoráció a református egyházban a hatvanas években. Források és a megismerés határai [Legal-ilegal-semilegal. Pastorația interzisă și tolerată în Biserica Reformată din anii șaizeci. Surse și limitele cunoașterii]. In R. Kiss și G. Lányi (editori), *HIT 2018. Hagymány, Identitás, Történelem [Credință 2018. Tradiție, Identitate, Istorie]* (pp. 239–271). Budapest: L'Harmattan, Károli Gáspár Református Egyetem.
21. Kovács, S. (2015). A szabadság és erkölcs dilemmái. Erdő János életműve 1945–1979 között [Dileme ale libertății și moralității. Căile de viață ale lui János Erdő între 1945–1979]. In Z. M. Nagy și I. Zombori (editori), *Az egyház hatalma – a hatalom egyháza. A közép-kelet-európai egyházi vezetők felfogása az állam-egyház kapcsolatáról 1945 és 1989 között [Puterea bisericii – biserica puterii. Percepția liderilor bisericesti din Europa Centrală și de Est asupra relației stat-biserică între 1945 și 1989]* (pp. 117–137). Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.
22. Lönhárt, T. (2009). *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului comunist în România (1944–1948)*. Cluj-Napoca: Editura Argonaut.
23. Mester, Z. (2013, 1 decembrie). Száz éve született Mester István [Acum o sută de ani s-a născut István Mester]. *Üzenet* [Mesaj], anul 24, nr. 19, 1 octombrie 2013, p. 4.
24. Nagy, M. Z., Olti, Á. (editori) (2009). *Érdekviselet vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944–1953 [Reprezentarea intereselor sau politică de partid? Documente pentru istoria Uniunii Populare Maghiare 1944-1953]*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó.
25. Petrescu, C. (2020). Mapping the Cultural Heritage of Dissent. New Sources, New Knowledge and New Narrative(s) on European Identity, *Cuadernos de Historia Contemporánea* (Madrid), Vol. 42, pp. 79–96.
26. Petrescu, C. (2018). Romania. In B. Apor, P. Apor și S. Horváth (editori.), *The Handbook of COURAGE. Cultural Opposition and Its Heritage in Eastern Europe* (pp. 151–170). Budapest: Institute of History, Research Centre for the Humanities.
27. Sárba, K. (editor) (2014). *Páll Lajos, erdélyi festőművész [Lajos Páll, pictor transilvănean]*. Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet–Kárpát-haza Galéria–Méry Ratio.
28. Szócs, I. (1975, 11 aprilie). Vita. Mennyire hamis – és mennyire megfajított? [Dezbatere. Cât de fals – și cât de descifrat?]. *A Hét*, nr. 15, p. 2.
29. Şincan, A. (2017). Stuck in the Middle. The Inspector for Religious Denominations as Mediator between the Religious Community and the Early Communist Romanian State, *East Central Europe*, volume 1(44), pp. 128–147.
30. Varga, K. (1975, 9 mai). Megvédem [Îl protejez]. *A Hét*, nr. 19, p. 4.
31. Vincze, G. (1999). *Illúziók és csalódások: Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből [Iluzii și dezamăgiri: Capitole din istoria maghiarimii din România de după cel de-al doilea război mondial]*. Csíkszereda: Státus Könyvkiadó.

Surse web:

Cum au ajuns preoții să devină membri ai Frontului Unității Socialiste – stenograma ședinței Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din 23 octombrie 1979. Disponibil la: <https://amintiridincomunism.wordpress.com/tag/frontul-democratiei-si-unitatii-socialiste/>

1. Ábrám, Z. (2008). A Calepinus Alapítvány [Fundația Calepinus], *Művelődés [Cultură]*, disponibil la: <http://www.muvelodes.ro/index.php/Cikk?id=560>.

2. Farkas, Gy. (2003). *A vártemplom papja* [Preotul Bisericii Cetate], disponibil la: <https://www.youtube.com/watch?v=2L8Oovbgw54>.
3. Imreh, J. L. (2016). *Fülöp G. Dénesné, sz. Suba Ilona [Doamna Fülöp, născută Ilona Suba]*, disponibil la: https://portal.kre.hu/images/életutinterjuk/Fulop_Denesne_Eletutinterju.pdf.
4. Molnár, J. (2021, 20 mai). Üzenet a múltból a jelenbe: Tökés László református lelkipásztornak a diktatúra rombolását bemutató 1986-os tanulmányáról [Un mesaj din trecut în prezent: Despre studiul pastorului reformat László Tökés din 1986 despre distrugerea dictaturii]. *Erdélyi Napló [Jurnal Ardelean]*, disponibil la: <https://erdelyinaplo.ro/elo-emlekezet/uzenet-a-multbol-a-jelenbe-tokes-laszlo-reformatus-lelkipasztor-1986-ban-a-diktatura-rombolasat-bemutato-tanulmanyarol>.
5. Pintilie, F. *Constituirea arhivei Securitatii*, disponibil la <https://www.procesulcomunismului.com/news/arhiva/ziare/fpintilie/>.

AJUTOARELE PRIMITE DIN STRĂINĂTATE DE CULTELE DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA ÎN ANII '70–'80

DENISA FLORENTINA BUDEANCĂ*

ABSTRACT

AID RECEIVED FROM THE WEST BY CULTS IN THE SOCIALIST REPUBLIC OF ROMANIA IN THE 1970S AND 1980S

In the '70s and '80s, churches and charitable organizations in the West intensified their efforts to collect and send aid to ensure the survival of religious denominations in Communist Romania.

In our paper we give a brief overview of the aid situation before 1970, analyse the impact of the floods in the spring of 1970 on the attitude of the communist state towards foreign aid, review the institutions and charitable organisations that sent aid between 1970–1989, explain how it reached the beneficiaries, provide information on the goods and amounts received by churches, priests and the faithful, examine the influence they had on churches and the faithful, and present the measures taken by communist institutions to limit their penetration into the country.

Keywords: charities, Church, foreign currency, political police, Romanian Communism.

INTRODUCERE

În vara anului 1948, regimul comunist a declanșat o puternică ofensivă împotriva cultelor din România, care avea ca scop distrugerea acestora și eradicarea sentimentelor religioase ale populației. Din arsenalul utilizat au făcut parte nu doar metode violente, binecunoscute astăzi, care au culminat cu arestarea și condamnarea a numeroși înalți ierarhi, preoți și credincioși, ci și unele mai puțin sesizabile, dar la fel de periculoase, precum lipsirea de finanțare sau subfinanțarea bisericilor, sistarea plății salariilor personalului bisericesc, îngrădirea posibilităților de procurare a

* Ph.D, senior advisor at The National Council for the Study of the Securitate Archives, e-mail address: denisabf@yahoo.com.

literaturii religioase și limitarea accesului la materiale/obiecte absolut necesare pentru buna desfășurare a vieții religioase¹.

Cu toate că aveau disponibilitatea de a veni în ajutorul coreligionarilor din România, timp de aproape două decenii, bisericile și organizațiile caritabile din Occident aflate sub patronajul lor nu au putut face decât rareori acest lucru, întrucât s-au lovit de atitudinea opacă a statului comunist, care privea cu suspiciune orice relații ale cetățenilor săi cu străinii.

Distrugerile masive provocate de inundațiile din primăvara anului 1970 au reprezentat un moment de cotitură în ceea ce privește maniera în care s-a raportat puterea comunistă la problema ajutoarelor. Deși lipsa de încredere în bunele intenții ale instituțiilor sau persoanelor fizice din Occident care ofereau donații a persistat, nevoia de valută și dorința de a înlătura cât mai grabnic urmările sinistrului au determinat autoritățile comuniste române să accepte sau chiar să solicite ajutoare financiare și materiale din lumea capitalistă.

În cadrul studiului de față vom prezenta instituțiile și organizațiile caritabile din străinătate care au trimis ajutoare între 1970–1989, vom oferi date privind bunurile și sumele primite, vom arăta cum ajungeau ele la beneficiari, vom examina influența pe care au avut-o asupra bisericilor și credincioșilor din România și vom analiza măsurile luate de instituțiile comuniste pentru a limita pătrunderea lor în țară².

La baza demersului nostru au stat, cu precădere, documente inedite identificate în urma cercetărilor întreprinse la Arhivele Naționale Istorice Centrale și în Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității din București, dar de un real folos ne-au fost și lucrările științifice publicate în ultimii ani sau resursele web.

¹ Printre lucrările care au abordat politica regimului comunist față de cultele din România și situația acestora între 1948–1989, se cuvin a fi menționate următoarele: Ovidiu Bozgan, *Cronica unui eșec previzibil. România și Sfântul Scaun în epoca pontificatului lui Paul al VI-lea (1963–1978)*. București: Curtea Veche, 2004; Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinu, Cristian Vasile (editori), *Raport final*. București: Humanitas, 2007, pp. 258–288; Alexa Popovici, *Istoria Bapțiștilor din România: 1856–1989*, ediția a 2-a, revizuită. Oradea: Editura Universității Emanuel & Făclia, 2007; Vasiliță Croitor, *Răscumpărarea memoriei: Cultul pentecostal în perioada comunistă*. Medgidia: Succed Publishing, 2010; Marius Silveșan, *Bisericile creștine baptiste din România: între persecuție și rezistență (1948–1965)*. Târgoviște: Cetatea de Scaun, 2012; Gheorghe Modoran, *Biserica prin pustiul roșu. Rezistență și compromis în adventismul din România în perioada comunistă (1944–1965)*, vol. 1. Pantelimon: Editura Viață și Sănătate, 2013; George Enache, *Biserica în comunism. Modele și mărturii*. Galați / Cluj-Napoca: Editura Muzeului de Istorie Galați & Eikon, 2014; Marius Oanță, *Arhidieceza Romano-Catolică de București (1948–1964): structuri ecleziale centrale*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2021; Cristian Vasile, *Între Vatican și Kremlin. Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist*. București: Litera, 2023.

² Pentru mai multe detalii privind subiectul a se vedea Denisa Bodeanu, *O raza de speranță în întuneric. Ajutoarele primite din străinătate de cultele religioase din România în anii '70-'80*. Târgoviște: Cetatea de Scaun, 2018.

SITUAȚIA AJUTOARELOR PRIMITE DE CULTELE RELIGIOASE ÎNAINTE DE 1970

Milostenia este o obligație fundamentală a credincioșilor în toate marile religii ale lumii. În religia creștină, ajutorarea săracilor și a tuturor celor aflați în nevoie a reprezentat una dintre cele mai importante preocupări ale clerului, ea mergând în paralel cu propovăduirea cuvântului Evangheliei³.

Până în secolul al XVI-lea, în spațiul românesc, diferitele categorii de persoane vulnerabile căutau și primeau ajutor în cadrul mănăstirilor și al congregațiilor religioase⁴.

După constituirea statului român modern și secularizarea averilor mănăstirești, acțiunile caritabile și de asistență socială au început să fie realizate și de instituții specializate, finanțate din fonduri publice⁵. Cu toate acestea, în 1936, în România, din cele 521 de unități de asistență socială existente, doar 50 erau unități de stat, 471 fiind asociații care funcționau în cadrul Bisericii⁶.

În ceea ce privește ajutoarele din străinătate, înaintea Primului Război Mondial și în perioada interbelică acestea au ajuns, de regulă, la cultele formate exclusiv ori în cea mai mare parte din reprezentanții unor minorități etnice – ele constituind și o formă de a le încuraja să-și păstreze identitatea religioasă și națională – sau la adepții unor grupări religioase incipiente (așa-numitele „secte”), având rolul de a le sprijini dezvoltarea⁷.

După 23 august 1944, cele mai importante ajutoare, din punct de vedere valoric și cantitativ, au venit din partea unor organizații catolice și evreiești din străinătate, fiind destinate în special adepților Cultului Mozaic, catolicilor și greco-catolicilor.

Câștigarea puterii depline de către comuniști la sfârșitul anului 1947 a dus la o dramatică schimbare de optică a statului român față de problema ajutoarelor. Prin Constituția din 13 aprilie 1948 și reglementările legislative care i-au urmat, statul comunist și-a asigurat monopolul asupra învățământului, serviciilor medicale și de asistență socială. Totodată, bisericile au fost deposedate de majoritatea terenurilor agricole și forestiere, precum și de imobilele deținute, cu excepția lăcașurilor de cult. În lipsa unui cadru legislativ adecvat și a resurselor necesare, bisericile au fost obligate să își reducă drastic activitatea misionară, social-filantropică și cultural-educatională.

Ajutoarele financiare și materiale din străinătate ar fi putut sprijini bisericile să-și continue acțiunile caritabile, însă această perspectivă era inacceptabilă pentru regimul comunist, care își propusese să reducă influența lor în societate și să taie

³ Rodica Țugui, Daniela Țigmeanu, *Asistența socială în Biserică. Evaluări și cercetări în cadrul programelor sociale ale Bisericii Ortodoxe Române*. Iași: Doxologia, 2010, p. 9.

⁴ *Ibidem*, p. 10.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Natalia Lazăr, Lya Benjamin (eds.), *American Jewish Joint Distribution Committee în România (1916–2016). Documente*. București: Hasefer, 2017, pp. 19–31.

legăturile acestora cu instituțiile religioase și organizațiile caritabile din exterior. În viziunea angajaților Securității, acestea din urmă nu erau altceva decât „paravane” utilizate de serviciile de spionaj occidentale pentru „mascarea legăturilor cu agentura și pentru retribuirea ei”⁸, scopul lor real fiind „subminarea lagărului socialist”⁹.

Deși noua Lege a cultelor din august 1948 nu interzicea primirea de ajutoare din străinătate, ci impunea doar un strict control al statului asupra lor, din a doua jumătate a anului 1948 au fost luate măsuri pentru încetarea activității organizațiilor caritabile care acționaseră până atunci pe teritoriul României. Astfel, în noiembrie 1948 „Ajutorul Catolic American” a fost obligat să-și înceteze activitatea, iar din 1949 nici prezența American Jewish Joint Distribution Committee nu a mai fost tolerată, situație care s-a perpetuat până în a doua jumătate a anilor ’60¹⁰.

Totodată, au început să fie utilizate într-o mai mare măsură mecanismele juridice existente sau au fost create altele noi cu scopul de a îngreuna procedura aducerii în țară a ajutoarelor și de a împiedica folosirea lor de către beneficiari, în cazul în care aceștia ar fi intrat în posesia unor bunuri prețioase sau a unor mijloace de plată străine în mod neoficial. În acest sens, la dispoziția autorităților comuniste s-au aflat o serie de acte normative adoptate înainte de proclamarea Republicii Populare Române, precum Legea nr. 638 din 12 august 1946 pentru controlul producției, prelucrării și circulației metalelor prețioase¹¹ sau Legea nr. 284 din 15 august 1947 pentru cedarea către Banca Națională a României a aurului, valutele efective și altor mijloace de plată străine¹², dar și o serie de legi și decrete noi precum Legea cultelor din august 1948¹³, Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 1239 din 5 septembrie 1958 pentru acordarea de recompense persoanelor care contribuiau la descoperirea infracțiunilor privind metalele prețioase și devizele¹⁴ sau Decretul nr. 210 din 14 iunie 1960 privind regimul mijloacelor de plată străine, metalelor prețioase și pietrelor prețioase, care la Capitolul I, art. 1, prevedea că: „Deținerea, cu orice titlu, a mijloacelor de plată străine și a metalelor prețioase, precum și operațiile de orice fel cu acestea constituie monopol valutar de stat și sunt interzise, cu excepțiile expres prevăzute de lege”¹⁵.

Relativa destindere a climatului politic care s-a făcut simțită din 1965 a influențat pozitiv și problema ajutoarelor, întrucât, din acest an, sporesc exponențial documentele de arhivă care se referă la sosirea unor sume de bani sau bunuri pentru

⁸ Lt. col. Dumitru Șican, *Lupta organelor Securității Statului împotriva activității de subminare desfășurată de elementele antipopulare din rândul cultelor*. Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare, ACNSAS), fond Bibliotecă, 4 044, p. 86.

⁹ *Ibidem*, p. 62.

¹⁰ Natalia Lazăr, Lya Benjamin (eds.), *op. cit.*, p. 38.

¹¹ Monitorul Oficial, Partea I, nr. 185 din 12.08.1946, pp. 8 668–8 673.

¹² *Idem*, nr. 186 din 15.08.1947, pp. 7 304–7 306.

¹³ *Idem*, nr. 178 din 4.08.1948, pp. 6 392–6 396.

¹⁴ A se vedea: http://www.iiccr.ro/index.html?lang=ro§ion=arhiva_biblioteca/acte_normative_nepublicate/acte_normative_2 (accesat la 22.08.2015).

¹⁵ A se vedea <http://www.legex.ro/Decretul-210-1960-314.aspx> (accesat la 23.08.2021).

preoți¹⁶. Pe lângă sumele în valută¹⁷ au început să se primească tot mai des: autoturisme¹⁸, mașini de scris, instrumente muzicale, sobe¹⁹, hârtie pentru tipărirea de Biblii²⁰ etc. Ponderea cea mai mare au avut-o între 1967–1969 ajutoarele venite pentru Federația Cultului Mozaic, în condițiile în care, la începutul intervalului menționat, organizației „Joint” i s-a permis să-și reia activitatea.

UN MOMENT DE COTITURĂ ÎN PROBLEMA AJUTOARELOR EXTERNE – INUNDAȚIILE DIN 1970

Inundațiile din primăvara și vara anului 1970 sunt incluse astăzi în topul celor mai grave calamități naturale care au lovit România în secolul XX. Proporțiile uriașe ale dezastrului au determinat declanșarea unui efort global în sânul societății românești în vederea sprijinirii sinistraților și refacerii zonelor afectate.

De la această mobilizare generală nu s-a putut sustrage nici măcar temuta Securitate. La 28 mai 1970, șeful Serviciului „D”, colonelul Mihail Bozianu, a întocmit o *Notă cu propuneri de inițiere a unor măsuri de sprijinire a acțiunilor întreprinse pe plan extern în vederea obținerii unor ajutoare materiale pentru sinistrații din țara noastră*, care a fost aprobată rapid de președintele Consiliului Securității Statului, Ion Stănescu, și trimisă Direcțiilor I-a, a II-a, a III-a, a IV-a, a IX-a, a XII-a, Inspectoratului de Securitate al Municipiului București, Serviciilor „B” și „D”, UM 0755, precum și tuturor inspectoratelor județene de Securitate²¹.

Documentul propunea, în esență, antrenarea surselor Securității într-o vastă acțiune menită să atragă ajutoare financiare și materiale substanțiale de pe plan extern. Sursele urmau a fi instruite să discute direct cu rudele, prietenii sau cu cetățenii străini pe care îi cunoșteau, ori să le trimită scrisori în cuprinsul cărora să le descrie cu lux de amănunte dezastrul abătut asupra țării, cu scopul de a-i determina să facă donații, să popularizeze în străinătate situația gravă din România și să declanșeze acțiuni colective de ajutorare a sinistraților²². Pentru a le da posibilitatea expeditorilor să ofere indicații precise asupra modului de expediere a banilor, s-a intervenit la Banca Română de Comerț Exterior pentru a publica în

¹⁶ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare ANIC), fond Ministerul Cultelor și Artelor (în continuare MCA), dosar 88 / 1965, ff. 1, 3.

¹⁷ Conform unei situații întocmite la 23.09.1968, 172 de preoți primeau regulat ajutoare financiare de la organizația „Caritas”, marea lor majoritate fiind de naționalitate germană și maghiară. ACNSAS, fond Documentar, dosar 69, vol. 90, ff. 45–53.

¹⁸ Cu prilejul aniversării a 20 de ani de la întronizare (6 iunie 1968), patriarhul Justinian Marina a primit un automobil Cadillac cu 7 locuri din partea Episcopiei Misionare Ortodoxe Române din America. ANIC, fond MCA, dosar 50/1964, ff. 27–28.

¹⁹ Episcopia Evanghelică CA a primit în decembrie 1968 de la Alianța Lutherană Mondială 65 de sobe pe motorină. *Ibidem*, f. 88.

²⁰ În noiembrie 1968 Patriarhia Română a primit două vagoane cu hârtie din Anglia pentru imprimarea Biblii în limba română. *Ibidem*, f. 55.

²¹ ACNSAS, fond Documentar, dosar 8 879, ff. 1–5.

²² *Ibidem*, ff. 1–5.

presa internă contul în care se puteau efectua depuneri în valută²³. Din dorința de a lărgi cercul persoanelor angrenate în acest proiect se preconiza, totodată, contactarea și prelucrarea în același spirit a cetățenilor români cunoscuți că au rude și relații în străinătate cu o bună situație materială sau care se bucurau de prestigiu și influență în rândul unor cercuri și organizații politico-economice din străinătate²⁴. Discuțiile cu aceste persoane urmau a fi purtate de ofițeri de Securitate, sub acoperirea de reprezentanți ai Crucii Roșii sau ai comandamentelor locale de luptă împotriva inundațiilor²⁵.

Distribuirea acestei *Note* prin Cancelaria Consiliului Securității Statului a generat o adevărată „întrecere socialistă” între inspectoratele județene de Securitate. În următoarele două luni, fiecare dintre acestea a trimis Serviciului „D” din București (însărcinat cu coordonarea acțiunii) rapoarte detaliate cu măsurile întreprinse și rezultatele obținute, din cuprinsul cărora constatăm că nici o posibilitate de atragere a ajutoarelor externe nu a fost uitată. La sugestia ofițerilor Securității, informatorii au purtat discuții directe ori au expediat scrisori chiar și unor români plecați ilegal în străinătate sau unor membri ai partidelor din perioada interbelică. Au fost exploatare, desigur, și sentimentele naționale ale unor germani, evrei și maghiari din afara granițelor țării sau afinitățile dintre membrii diferitelor culte religioase din România și cei ai unor culte similare din Occident. Bisericile și organizațiile caritabile patronate de acestea s-au dovedit a fi, de altfel, unii dintre cei mai generoși donatori.

Documentele studiate demonstrează că primele luni care au urmat după inundațiile din mai-iunie 1970 au avut o importanță crucială pentru problema ajutoarelor trimise de bisericile și organizațiile caritabile din străinătate. Profitând de deschiderea manifestată în această perioadă de statul român, reprezentanții lor au putut să ia contact direct cu lideri religioși, preoți și credincioși de diferite religii care aveau nevoie de ajutoare sau erau dispuși să le primească și să le distribuie mai departe, au intrat în legătură cu persoane din cadrul instituțiilor române cu o atitudine deschisă față de acest aspect și au identificat metodele prin care se puteau trimite ajutoare, pe scară largă, în mod oficial.

TRASEUL AJUTOARELOR – DE LA ORGANIZAȚIILE CARITABILE DIN STRĂINĂTATE LA BENEFICIARII DIN ROMÂNIA

Ajutoarele financiare și materiale ajunse în România în anii '70-'80 proveneau de la organizații caritabile evreiești, germane și maghiare sau de la organizații caritabile din SUA, Canada, Republica Federală Germania, Austria, Elveția, Italia, Belgia, Olanda și Marea Britanie aflate sub patronajul Bisericii Catolice, bisericilor neoprotestante sau bisericilor protestante.

²³ *Ibidem*, f. 4.

²⁴ *Ibidem*, f. 3.

²⁵ *Ibidem*.

Principalele organizații care aveau asemenea preocupări erau: „American Jewish Joint Distribution Committee”, „Caritas”, „Aid to the Church in Need”, „Christian Aid for Romania”, „Europäisches Hilfsfond”, „Diakonischer Werk”. Acestea colaborau cu firme private care aveau ca obiect de activitate expedierea, transportarea și distribuirea banilor sau a coletelor precum: „Palatinus”, „Alimex”, „Quelle”, „Abaco Travel Inc”, „Holmes Lumber & Building Center”, „MT International”, „TGS International Inc”, „Stefan Pap”, „Romis” etc.

Beneficiarii ajutoarelor erau atât instituțiile religioase importante (Patriarhia Română, arhiepiscopiile, episcopiile, protopopiatele, parohiile din marile orașe), instituțiile de învățământ religios (institutele și seminariile teologice), înalții ierarhi ori spitalele, cât și parohiile mici, preoții și credincioșii de rând. Selecția lor se făcea direct de către reprezentanții organizațiilor caritabile, cu ocazia vizitelor întreprinse în România, ori indirect, de episcopi, protopopi, parohi și pastori din România care întocmeau liste cu potențiali beneficiari și le înaintau emisarilor străini veniți în țară sau le supuneau atenției organizațiilor respective cu prilejul deplasărilor făcute în străinătate.

Pentru trimiterea de valută donatorii utilizau, de regulă, serviciile unor firme specializate, care încheiau contracte cu Întreprinderea de Comerț Exterior „Comturist” și transmiteau comenzi pentru mărfuri la alegere: autoturisme, electrocasnice, aparatură electronică, articole de îmbrăcăminte, încălțăminte și alimente. Beneficiarul din România cumpăra mărfurile pe care le dorea, în limitele sumei puse la dispoziție²⁶. De asemenea, donatorii puteau să depună bani în numerar la Banca Română de Comerț Exterior în contul „Comturist” sau direct la casieria „Comturist” din București, să utilizeze cecuri care se încasau în 10–12 zile de la primire, cărți de credit și ordine de plată telegrafice transmise prin Banca Română de Comerț Exterior, în contul ICE „Comturist”²⁷.

În anii '80 s-a extins procedeul depunerii la Banca Română de Comerț Exterior a unor sume în valută chiar în conturile credincioșilor români, cu destinație specificată: cumpărarea de produse alimentare sau industriale, autoturisme, precum și pentru efectuarea de călătorii turistice în străinătate²⁸.

Când era înștiințată că destinatarii sumelor în valută sunt instituții sau persoane din mediul religios, ICE „Comturist” trebuia să sesizeze Departamentul Cultelor²⁹. În baza hotărârii CC al PCR nr. H / 3 462 din 1979, Departamentul avea, la rândul său, obligația „să solicite aprobarea Consiliului de Miniștri pentru acceptarea acestora”³⁰.

Pentru trimiterea de bunuri, donatorii apelau la firme private, care încheiau contracte cu ICE „Comturist”, iar aceasta realiza pachete cu alimente produse în

²⁶ *Idem*, dosar 69, vol. 25, f. 136; *Idem*, dosar 174, vol. 6, ff. 15, 19, 36.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, f. 54.

²⁹ *Idem*, dosar 69, vol. 64, f. 86.

³⁰ *Idem*, dosar 174, vol. 6, ff. 38v, 40.

țară (în cuantumul unor sume prestabilite) și le expedia persoanelor îndreptățite³¹. Beneficiarii din România nu au cunoscut aceste subtilități și erau surprinși când vedeau în pachetele primite mărfuri de proveniență românească³².

O altă metodă a fost aceea de a se trimite pachete direct din străinătate întrucât, în conformitate cu reglementările poștale internaționale și cu Regulamentul vamal al Republicii Socialiste România, românii aveau dreptul să primească bunuri de consum și de uz personal din afara țării, cu plata corespunzătoare a taxelor vamale.³³

La începutul anilor '80, pe fondul unor disfuncționalități apărute la ICE „Comturist”, firmele străine au negociat înțelegeri și cu alte întreprinderi de comerț exterior din România. Astfel, în 1982 Administrația Portului Liber Sulina a încheiat înțelegeri cu firmele „Palatinus” din Elveția și „Quelle” din RFG pentru preluarea bunurilor expediate de acestea, încasând în valută contravaloarea taxelor de transport. Din cauza volumului mare al comenzilor, Administrația Portului Liber Sulina a încheiat apoi o convenție de lucru prin care împuternicea ICE „Romtrans” să preia în baza de expediții din cadrul Agenției „Romtrans” – Oradea bunurile trimise din străinătate și să le expedieze destinatarilor interni, conform instrucțiunilor sale³⁴.

Acest sistem era mult mai convenabil, fiind mai ieftin decât pachetele făcute de „Comturist”. Valoarea unui pachet era de 115 DM, din care 49 DM se alocu pentru plata transportului și a vamei. Un asemenea pachet-tip conținea:

– 1 litru de ulei, 1 kg de lapte praf, 1 kg de margarină, 1 kg de zahăr, 1 kg de orez, 500 g de gris, 340 g de carne (specialitate pentru gustări), 500 g de cârnăciori, 500 g de salam, 450 g de șuncă (doze), 500 g de conservă din carne de vită, 400 g de cacao, 500 g de cafea³⁵.

În 1984 „Romtrans” a încheiat o înțelegere similară cu firma „Holmes Lumber & Building Center – Ohio” din SUA, deținută de David Troyer, care a expedit în 1985 și 1986 cel mai mare număr de colete standard (1 600–2 000 lunar)³⁶. Firma americană plătea Agenției „Romtrans” – Oradea taxe vamale și comisioane pentru transport, în valută, în funcție de conținutul coletelor³⁷:

– Colet tip A: zahăr (2 270 g), untură (1 816 g), margarină (908 g), făină (4 540 g), mălai (4 086 g), drojdie (114 g), cafea (908 g), lapte praf (1 816 g), bomboane (369 g), macaroane (908 g), orez (2 270 g), conserve de carne (312 g), detergent (1 192 g), o cutie aspirine (500 de pastile)³⁸.

³¹ *Idem*, vol. 5, f. 169.

³² Interviu cu Avram Faur, în Denisa Bodeanu (ed.), *Neoprotestanții din Transilvania în timpul regimului comunist. Studiu de caz: Bapțiștii din județul Cluj. Mărturii și documente*, vol. II. Cluj-Napoca: Argonaut, 2012, pp. 97–98.

³³ ACNSAS, fond Documentar, dosar 174, vol. 6, f. 34.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, f. 37.

³⁶ *Ibidem*, f. 35.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

– Colet tip B: supă concentrată (2 270 g), orez (2 270 g), zahăr (2 270 g), lapte praf (2 270 g), făină (4 540 g), bomboane (454 g), fulgi de porumb (3 176 g)³⁹.

Nici un colet nu trebuia să depășească greutatea de 25 de kilograme (inclusiv ambalajul)⁴⁰.

Din pricina măsurilor restrictive adoptate de autoritățile române în anii '80, donatorii din Occident s-au văzut nevoiți să apeleze și la metode alternative, mai mult sau mai puțin legale, în vederea trimiterii de ajutoare. Astfel, emisari din Austria, Belgia, Elveția, Olanda, Marea Britanie și RFG au început să vină ca turiști în România – fie individual, fie în grup – și să aducă mari cantități de alimente pentru a le distribui⁴¹. Întrucât produsele aduse – teoretic – pentru consum propriu erau insuficiente pentru adevărata lor destinație, o dată veniți în țară, străinii mai cumpărau din magazinele *Shop* alimente, îmbrăcăminte și bonuri de benzină pe care le ofereau apoi deservenților de cult și credincioșilor români (pe baza unor liste primite la plecare)⁴².

De asemenea, în anii '80, se extinde practica trecerii unor persoane fizice ca expeditori ai pachetelor, cu scopul de a se induce în eroare autoritățile române, care nu puteau ști dacă cei ce le-au trimis nu sunt, într-adevăr, rude sau prieteni cu destinatarii⁴³.

DATE PRIVIND SUMELE ȘI BUNURILE TRIMISE ÎN ROMÂNIA⁴⁴

În intervalul 1970–1973, „Caritas” și „Ajutorul Bisericii în Suferință” au trimis 3 351 450 dolari, 1 480 965 mărci germane și 1 893 595 lei pentru „construirea sau repararea unor biserici și case parohiale, institute teologice, biserici, monumente istorice aparținând cultului romano-catolic”⁴⁵. Pe lângă aceste sume destinate unor instituții, ajutoare financiare considerabile au ajuns și la persoane fizice.

Numai în anul 1972 primiseră bani, pe căi oficiale, 9 317 persoane – clerici și laici catolici. Dintre aceștia, 200 primiseră între 1 000 și 30 000 dolari, 71 primiseră valută „pentru construirea de locuințe proprietate personală”, iar 30 primiseră sume destinate cumpărării de autoturisme din producția internă.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, ff. 22, 25, 68–71.

⁴² *Ibidem*, ff. 68–71.

⁴³ *Ibidem*, f. 53.

⁴⁴ Între 1970–1989 cursul de schimb oficial leu-dolar a fost după cum urmează: 6 lei (1970–1971), 5,53 lei (1972), 5,04 (1973), 4,97 (1974–1977), 4,56 (1978), 4,47 (1979–1982), 4,52 (1983), 4,70 (1984), 4,37 (1985), 4,31 (1986), 4,07 (1987), 3,99 (1988) și 4,17 (1989). Informațiile sunt cuprinse în *Ordinul nr. 4/2003 privind cursul oficial leu/dolar S.U.A. în perioada 1945–1989*, emis de Banca Națională a României și Institutul Național de Statistică și publicat în Monitorul Oficial, Partea I, nr. 576 din 12 august 2003.

⁴⁵ ACNSAS, fond Documentar, dosar 69, vol. 87, f. 64.

În atenția organizațiilor caritabile catolice s-au aflat și episcopii greco-catolici. Spre exemplu, episcopul Ioan Ploscaru din Lugoj a primit, în 1973, 10 000 lei de la „Caritas”, prin intermediul episcopului catolic Boros Béla din Timișoara, și 200 dolari prin Banca de Stat a RS România, pentru ca în 1974 să primească ajutor în valută pe numele surorii sale, pe care l-a folosit pentru a cumpăra obiecte casnice (frigider, sobă de încălzit, televizor)⁴⁶. La rândul său, episcopul clandestin greco-catolic Alexandru Todea din Reghin a primit, trimestrial în 1973 și 1974 suma de 4 000 lei, în vreme ce episcopii Iuliu Hirțea din Oradea și Ioan Dragomir din Ariniș au primit, în 1974, 7 400 de dolari prin „Comturist”, respectiv 7 000 dolari prin „Palatinus” pentru achiziționarea câte unui apartament cu 3 camere, proprietate personală⁴⁷.

Mari sume în valută destinate construirii sau reparării unor biserici au ajuns în anii 1972–1973 și la alte culte din România. Astfel, Episcopia Armeano-Gregoriană a primit 10 000 dolari, Episcopia Evanghelică CA din Sibiu 116 000 dolari și 10 000 mărci germane, Episcopiile Reformate Cluj și Oradea 63 120 dolari și 120 000 mărci germane, Episcopia Unitariană Cluj 18 400 dolari și 10.000 lire sterline, Cultul Penticostal 7 500 dolari, 5 000 coroane daneze și 6 000 coroane suedeze, Cultul Baptist 19 945 dolari, 20 000 mărci germane și 121 600 franci elvețieni, iar Federația Comunităților Evreiești 3 000 000 dolari⁴⁸.

Între 1970–1973, la preoții romano-catolici au ajuns 43 de autoturisme, 14 motociclete și 68 de motorete oferite de organizațiile caritabile catolice, în vreme ce alții au obținut mijloace de transport similare de la rudele și cunoștințele aflate în străinătate, multe dintre acestea fiind, în realitate, tot reprezentanți ai Bisericii Catolice sau colaboratori ai instituțiilor sale filantropice⁴⁹. În urma acestor donații s-a ajuns ca, în 1973, din totalul de 781 preoți romano-catolici, 150 să dețină autoturisme, iar 100 motorete și motociclete⁵⁰.

Pentru dotarea bisericilor, institutelor teologice sau a parohiilor și pentru ajutorarea credincioșilor nevoiași, între 1970–1973 au fost trimise: 6 orgi electronice, 2 armonii, 4 stații de amplificare, 5 aparate de proiecție, 160 mașini de scris, 25 magnetofone, 1 mașină de calculat, 68 sobe de încălzit cu petrol, 1 mașină de cusut, 1 mașină de tricotat, 1 mașină de lustruit parchet, potire de argint, 1 200 metri stofă pentru confecționat sutane, lăzi cu haine și încălțăminte second hand etc⁵¹.

În urma aprobărilor primite de la Ministerul Sănătății, în 1972–1973, Szőke János, reprezentant al filialei „Caritas” din Stuttgart, a adus aparatură pentru dotarea cabinetului stomatologic al Institutului Teologic Romano-Catolic din Alba

⁴⁶ *Idem*, vol. 1, f. 61.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Idem*, vol. 87, f. 65.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 66.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, f. 67.

Iulia, dar și șase aparate Röntgen, două aparate pentru dializă, două aparate pentru electrocardiografe și două monitoare EKG pentru spitalele din Alba Iulia, Târgu Mureș și Covasna, acestea fiind, deloc întâmplător, orașe cu o pondere importantă de credincioși catolici⁵². Costul total al aparaturii tehnico-medicele a fost de 1 000 000 mărci germane⁵³.

În pofida unor măsuri restrictive adoptate de statul român în a doua jumătate a anilor '70, sume importante de bani au continuat să sosească în țară în perioada următoare. Spre exemplu, conform unui Raport al Securității din 29 septembrie 1979, în 1978 valoarea cadourilor și a ajutoarelor trimise în România prin firma „Palatinus” se ridicase la suma de 2 152 933 dolari, iar până în iulie 1979 la 1 035 313 dolari. În 1978, 272 de persoane primiseră între 1 000 și 30 000 dolari, iar 43 de persoane primiseră sume reprezentând prețul de vânzare în valută al unui autoturism. Numărul total de persoane care beneficiaseră în 1978 de ajutoare prin „Palatinus” fusese de 7 874 iar până în iulie 1979 de 3 062⁵⁴.

Într-o notă din 1983 se menționa că în anul 1980 prin „Palatinus” ajunseseră în țară 1 540 962 dolari, iar prin firma „Alimex” din RFG, 547 387 dolari, în 1981 prin „Palatinus” fuseseră trimiși 1 535 113 dolari, iar prin „Alimex” 246 527 dolari, pentru ca în 1982 prin „Palatinus” să ajungă 1 482 463 dolari, iar prin „Alimex” 249 998 dolari⁵⁵.

Un alt document întocmit în iulie 1982 preciza că „cele mai însemnate fonduri valutare sunt trimise clericilor romano-catolici și foștilor preoți greco-catolici din țara noastră de către organizațiile Vaticanului [...] prin intermediul firmei «Palatinus» din Elveția. Valoarea acestora se ridică la circa 2 000 000 dolari anual”⁵⁶.

De asemenea, într-o notă din 1986 găsim mențiunea că romano-catolicii primeau „anual suma de circa 1 500 000 \$ prin «Comturist» București, trimisă de organizațiile «Caritas» din Italia, Elveția, RF Germania și Austria. Aceste sume se trimit prin firma «Palatinus» din Elveția care are contract cu «Comturist» București. Cele mai mari sume provin din RF Germania și Austria. În cursul anului 1985 s-a trimis față de anii anteriori mai puțin, circa 1 000 000 \$”⁵⁷.

În 1986 prin „Palatinus” s-au trimis 1 400 000 dolari pentru circa 1 760 preoți catolici și greco-catolici (între 25 – 10 000 dolari de persoană)⁵⁸, prin „All Meridian” din Israel s-au trimis 150 000 dolari pentru 1 575 credincioși aparținând Cultului Mozaic, în vreme ce prin „Alimex” și „Cristina & Stephan Pap” din RFG s-au trimis 230 000 mărci către 1 075 de credincioși ai cultelor protestante și neoprotestante (între 50–100 mărci de persoană).

⁵² *Ibidem*, f. 69.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Idem*, vol. 24, f. 152.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 58.

⁵⁶ *Idem*, vol. 64, f. 83.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 86.

⁵⁸ *Idem*, dosar 174, vol. 6, f. 36.

În anii '80, organizațiile caritabile aflate sub patronajul Bisericii Catolice au început să fie serios concurate, în ceea ce privește valoarea donațiilor, de cele controlate de bisericile neoprotestante și protestante din SUA, Canada și Europa Occidentală. Potrivit documentelor Securității, din 1981, firme precum „Abaco Travel INC”, „Mihalache & Mihalache International”, „Columbus Travel”, „Hungarien Ikka Travel”, „Holmes Lumber & Bulding Center”, „Budapest Travel LTD” au inițiat o campanie de ajutorare a credincioșilor bapțiști și pentecostali din România trimițând anual – către un număr de circa 16 750 persoane – între 50 și 100 dolari, pe baza cărora erau pregătite pachete-tip de către ICE „Comturist”, care apoi erau expediate destinatarilor. Între acestea se evidențiază firma „Holmes Lumber & Building Center”, care trimisese în 1986 pachete-tip în valoare de 60 dolari pentru 5 000 de persoane⁵⁹.

De altfel, în 1986, „Comturist” încheiase contracte similare cu 52 de firme din SUA, Canada, Italia, RFG, Belgia, Australia, Suedia, Elveția, Austria și Israel, în valoare de 4.095.000 dolari, în timp ce în anul 1985, de la același număr de firme, primise comenzi în valoare de 4 520 000 milioane dolari⁶⁰.

Totodată, în 1985 și 1986 prin ICE „Romtrans” – Agenția Oradea fuseseră trimise de firma „Holmes Lumber & Building Center” 70 000 colete în valoare de circa 2 400 000 milioane dolari, în vreme ce firmele „Palatinus” din Elveția și „Quelle” din RFG trimiseseră 68 300, respectiv 64 700 de colete, valoarea acestora fiind de circa 1 768 000 dolari. În intervalul 1982 – aprilie 1986, numai prin Agenția ICE „Romtrans” – Oradea se expediaseră circa 235 000 colete, realizându-se încasări valutare de circa 4 500 000 dolari (circa 80 milioane lei)⁶¹.

În 1986 Administrația Portului Liber Sulina încheiase, la rândul său, contracte cu cinci firme occidentale, situația coletelor expediate destinatarilor interni, sub raport numeric și valoric fiind următoarea: firma „Quelle” trimisese 40 000 colete în valoare de 2 326 158 mărci germane, firma „Palatinus” trimisese 36 000 colete în valoare de 1 776 612 mărci germane, firma „Vip International” din Australia trimisese 3 000 dolari, firma „Georgio Pisapio” din Italia trimisese 400 dolari, iar firma „Mihalache & Mihalache International” din SUA trimisese 32 311 colete în valoare de 1 609 234 dolari⁶².

Pentru anul 1988, ICE „Comturist” încheiase 43 de contracte cu firme din exterior în valoare de aproape 10 milioane dolari, doar în primul semestru fiind efectuate livrări de peste 3 milioane dolari⁶³. Din cuprinsul unei note întocmite în 5 august 1989 aflăm că, până la sfârșitul anului 1988, în conformitate cu articolul 36 din Decretul 159/1984, ICE „Comturist” efectuase vânzări în valoare de 8 618 000 dolari către cetățenii români care primiseră valută din exterior, în vreme

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 35.

⁶¹ *Ibidem*, f. 34.

⁶² *Ibidem*, f. 35.

⁶³ *Ibidem*, f. 6.

ce în intervalul ianuarie – iulie 1989 onorase comenzi pentru firmele „MT International” din SUA și „ALL Meridian” din Israel în valoare de 182 996 dolari, respectiv 142 970 dolari⁶⁴.

Deși Securitatea monitoriza în special ajutoarele primite de catolicii, greco-catolicii și neoprotestanții din România, trebuie menționat că nu aceștia au beneficiat de cele mai consistente donații din străinătate în anii '70–'80. Într-un document din 29 aprilie 1986 se arată că, în perioada 1970–1985, sumele depuse la Banca Română de Comerț Exterior în favoarea cultelor din România au totalizat 80 500 000 dolari, dintre care peste 70 000 000 dolari fuseseră trimiși de American Jewish Joint Distribution Committee pentru Cultul Mozaic⁶⁵.

Chiar dacă sumele primite de Cultul Mozaic erau fabuloase în comparație cu cele primite de alte culte, atenția acordată de Securitate membrilor acestuia nu a fost direct proporțională, ceea ce denotă că nu consistența ajutoarelor trezea îngrijorare, ci posibilele implicații în societatea românească.

IMPACTUL AJUTOARELOR EXTERNE ASUPRA BISERICILOR, PREOȚILOR ȘI CREDINCIOȘILOR DIN ROMÂNIA

Donațiile cu destinație fixă, precum cele oferite pentru construcții și reparații de biserici sau case de rugăciuni, pentru cumpărări de imobile sau pentru tipărirea unor cărți de rugăciuni și de cântece întăreau baza materială a cultelor, stimulau activitățile religioase și duceau la exercitarea unor presiuni asupra autorităților pentru obținerea diferitelor autorizații de care aveau nevoie⁶⁶.

Datorită ajutoarelor externe se ajungea la dotarea bisericilor cu aparatură electronică modernă (stații de amplificare, orgi electronice, magnetofoane), cu sobe de încălzit și alte obiecte care permiteau desfășurarea cu fast și în condiții optime a slujbelor religioase⁶⁷.

La rândul lor, autoturismele și motoretele trimise din străinătate sau cumpărate în țară cu bani primiți din exterior duceau la intensificarea vieții religioase în parohiile cu filii⁶⁸ aflate la distanțe mari, unde, până atunci, preoții ajungeau mai rar⁶⁹. În anii '80, din cei 1 000 de preoți catolici din țară, 700 aveau autoturisme sau motociclete⁷⁰.

Totodată, produsele alimentare, îmbrăcămintea, încălțăminte, medicamentele etc., sosite pentru diferitele culte și împărțite de preoți/pastori, credincioșilor, întăreau legăturile acestora cu biserica și le creau sentimentul unei comunități

⁶⁴ *Ibidem*, f. 3.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 40.

⁶⁶ *Idem*, dosar 69, vol. 24, f. 161.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 83.

⁶⁸ Filiile sunt biserici care, neavând un număr suficient de credincioși, depind administrativ de alte parohii.

⁶⁹ ACNSAS, fond Documentar, dosar 69, vol. 24, f. 161.

⁷⁰ *Idem*, vol. 64, f. 83.

privilegiate în comparație cu ceilalți cetățeni, care nu aveau acces la astfel de produse, greu de găsit pe piața românească.

Într-o notă a Securității din februarie 1987 se spunea că practica trimerii de ajutoare „are consecințe sociale și politice negative, vizează efecte propagandistice, denigratoare, urmărind menținerea și dezvoltarea fenomenului religios și crearea unei stări de spirit nefavorabile. Totodată, creează posibilitatea folosirii acestui canal de către serviciile de spionaj, cercurile și organizațiile reacționare din străinătate, pentru culegerea de informații și date tendențioase, incitarea unor elemente fanatice din rândul cultelor și sectelor din țara noastră la activități ostile și cu caracter naționalist-iredentist”⁷¹.

Securitatea considera că ajutoarele constituie un paravan pentru remunerarea românilor aflați în slujba serviciilor de spionaj din străinătate, un factor încurajator al opozanților regimului comunist din rândul cultelor și minorităților naționale și un mijloc de a asigura supraviețuirea Bisericii Greco-Catolice⁷².

DE LA DEMERSURI PENTRU ATRAGEREA AJUTOARELOR EXTERNE LA EFORTURI ÎN VEDEREA LIMITĂRII ȘI STOPĂRII LOR

În 30 august și 27 septembrie 1973, ofițerii Direcției I din cadrul Securității au întocmit două rapoarte în care au analizat situația ajutoarelor externe și consecințele acestora asupra cultelor și credincioșilor din România⁷³. Documentele concluzionau că donațiile contribuiau la sporirea influenței bisericii în cadrul societății și că reprezentau un risc major la adresa securității statului, din cauza faptului că puteau fi folosite de serviciile de spionaj străine în scopuri ostile României.

Pentru documentarea și curmarea presupuselor activități dușmănoase întreprinse de organizațiile caritabile din Occident, într-un *Plan de măsuri* din toamna anului 1973 se preconiza, printre altele, supravegherea atentă a reprezentanților acestora care veneau în țară și „punerea în lucru” a persoanelor care primeau ajutoare în mod repetat fără a se cunoaște „motivul trimerii sau donatorul”⁷⁴.

Documentele studiate dovedesc, însă, că nu a existat o unitate de vederi în privința fenomenului ajutoarelor la nivelul diferitelor instituții ale statului comunist sau măcar la nivelul departamentelor din cadrul Securității. De exemplu, dacă în 1973 Direcția I insista asupra pericolului reprezentat de ajutoarele externe, într-o notă din 19 aprilie 1975, Inspectoratul de Securitate al Municipiului București pleda pentru facilitarea pătrunderii lor în țară, prezentând beneficiile pe care le-ar avea statul de pe urma acestui proces: „Suntem informați că în ultimele luni importul de mărfuri în consignație pentru vânzări pe valută a fost redus la minim,

⁷¹ *Ibidem*, f. 20.

⁷² *Idem*, dosar 174, vol. 6, f. 15.

⁷³ *Idem*, dosar 69, vol. 24, ff. 161–162; *Idem*, vol. 1, ff. 63–70.

⁷⁴ *Idem*, vol. 2, f. 122.

situându-se la nivelul anilor 1969–1970. După părerea unor specialiști în materie, măsura contravine intereselor statului de a obține valută forte. Aceste importuri se realizează în baza unor contracte cadru de consignație și se plătesc după ce au fost vândute, deci fără o finanțare prealabilă, ele reprezentând cea mai avantajoasă afacere aducătoare de valută forte. Se afirmă că dintr-o slabă informare a forurilor superioare s-au dat unele dispoziții care îngăduiesc foarte mult această activitate, din care, pentru statul român rezultau încasări valutare nete ce se cifrau în jur de 25–30 milioane dolari anual cu posibilități de creștere în cazul unei aprovizionări și organizări corespunzătoare”⁷⁵.

La data de 11 octombrie 1974, Departamentul Cultelor a emis circulara 21465 privind obligativitatea avizului său prealabil la primirea de donații în bunuri, valută sau lei, de la diverse persoane sau organizații din țară sau străinătate, de către unitățile de cult sau persoane din serviciul cultelor⁷⁶. Mai mult decât atât, în adresa nr. 436 din 10 februarie 1975 către Banca Română de Comerț Exterior, președintele Departamentului Cultelor solicita ca unitățile acesteia „să restituie din oficiu expeditorilor toate donațiile trimise organizațiilor de cult din țara noastră sau persoanelor din serviciul cultelor, fără a mai anunța pe beneficiari”, precizând totodată că va fi înștiințată „în prealabil pentru orice eventuale aprobări și numai în acest caz urmează să se poată plăti donațiile respective”⁷⁷.

Potrivit unui document din 15 august 1979, semnat de Ion Roșianu, președintele Departamentului Cultelor, și viceprim-ministrul Paul Niculescu-Mizil, Departamentul trebuia de acum să analizeze în Biroul Executiv orice cerere privind primirea de donații în valută de către culte și să stabilească oportunitatea acceptării „în funcție de destinație și necesități reale”⁷⁸. Contravaloarea în lei a sumelor primite trebuia depusă în contul unităților beneficiare, urmând a fi utilizată numai cu aprobarea Departamentului⁷⁹.

Pe linia îngreunării procedurilor s-a înscris și hotărârea CC al PCR nr. H/3 462 din 1979, conform căreia, atunci când se ofereau ajutoare în valută din străinătate, Departamentul avea obligația să solicite și aprobarea Consiliului de Miniștri pentru acceptarea acestora⁸⁰.

La data de 29 septembrie 1979, conducerea Departamentului Securității Statului a ordonat verificarea tuturor beneficiarilor din România, cu scopul identificării și supravegherii „persoanelor suspectate că se ocupă cu culegerea de informații” sau cu activități „mistico-religioase și naționaliste”⁸¹.

Deși ne-am fi așteptat ca, în urma acestui complex de măsuri luate de instituțiile comuniste, să se ajungă la sistarea afluxului de ajutoare externe, un raport din

⁷⁵ *Idem*, dosar 8853, vol. 20, f. 32.

⁷⁶ ANIC, fond MCA, dosar 211 / 1969–1978, f. 12.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ ACNSAS, fond Documentar, dosar 174, vol. 5, f. 6.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Idem*, vol. 6, ff. 38v, 40.

⁸¹ *Idem*, dosar 8853, vol. 20, f. 33.

6 iulie 1982, semnat de generalul-maior Bordea Aron, șeful Direcției I, și colonelul Alexandru Ștefan, șeful UM 0625/CP (Direcția a III-a Contraspionaj), dovedește faptul că între 1979–1982 nu se făcuseră mari progrese în acest sens. În documentul menționat, șefii celor două structuri laudau factorii de decizie din Departamentul Cultelor care dovediseră că au înțeles „implicațiile politice ale acțiunilor întreprinse din exterior”⁸². Conducerea instituției prezentase informări Consiliului de Miniștri și luase măsuri pentru diminuarea ajutoarelor, un exemplu concludent fiind acela că sumele destinate personalului bisericesc nu mai puteau fi ridicate și utilizate fără avizul Departamentului⁸³. Spre deosebire de Departamentul Cultelor, conducerea ICE „Comturist” manifesta o atitudine refractară față de presiunile Securității, susținând că „are plan pentru aducerea de valută în țară și nu o interesează instituțiile ori persoanele cărora îi este destinată”⁸⁴.

Dacă la nivelul întreprinderilor de comerț exterior ajutoarele externe erau privite cu pragmatism, fiind luate în calcul, cu precădere, beneficiile obținute de instituția care derula efectiv contractele și de economia românească în ansamblul său, conducerea Departamentului Securității Statului și a direcțiilor sale centrale părea a fi preocupată strict de posibilele daune pe care le-ar fi putut provoca ele bazelor ideologice ale regimului comunist și securității acestuia.

La sfârșitul anului 1987, Securitatea a reușit în sfârșit să-și impună punctul de vedere asupra factorilor decidenți din Partid și din guvern. Drept urmare, Administrației Portului Liber Sulina și ICE „Romtrans” li s-a interzis să se mai implice în trimiterea de pachete pentru persoanele din mediul religios începând cu 24 decembrie 1987. Singura care își putea continua activitatea era ICE „Comturist”. Dispensa era numai provizorie, intenția fiind aceea ca, treptat, și ICE „Comturist” să renunțe la colaborarea cu firmele străine care intermediuau trimiterea ajutoarelor oferite de organizațiile religioase⁸⁵.

Măsurile adoptate în decembrie 1987 au creat, însă, o situație dezastruoasă la întreprinderile de comerț exterior din România, care nu au găsit alternative la contractele derulate cu organizațiile caritabile din Occident și s-au văzut nevoite să reducă drastic salariile angajaților⁸⁶.

Este motivul pentru care, în 1989, viceprim-miniștrii Ștefan Andrei și Lina Ciobanu au aprobat reluarea colaborării cu firmele „All Meridian” din Israel (de la începutul anului, pentru un volum de circa 500 000 dolari), „MT International” din SUA (din luna iulie, pentru un volum de circa 1 500 000 dolari) și cu „Christina Papp” din RFG (din august, pentru un volum de 100 000 dolari)⁸⁷. Discuții de principiu s-au purtat și cu firma „Palatinus” din Elveția, care era de acord să-și reia

⁸² *Idem*, dosar 69, vol. 64, ff. 59–60.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Idem*, dosar 8853, vol. 20, ff. 211, 284.

⁸⁶ *Ibidem*, vol. 22, f. 5.

⁸⁷ *Ibidem*.

activitatea și să deruleze afaceri de 2–3 milioane de dolari anual, cu condiția onorării comenzilor restante din perioada 1983–1987 sau mai vechi⁸⁸.

Pentru descurajarea metodelor alternative de trimitere a ajutoarelor, în iulie 1988 s-au propus o serie de măsuri de o duritate extremă, care forțau limitele legale interne și internaționale. Astfel, organele de frontieră trebuiau să taxeze la valoarea maximală produsele alimentare și industriale care depășeau necesarul consumului propriu, să interzică intrarea în țară a străinilor care nu dispuneau de valută pentru achitarea taxelor vamale și să confiște bunurile ascunse în mijloacele de transport ale acestora. Totodată, cei care cumpărau cantități mari de produse de la „Comturist” sau „Comred” urmau a fi semnați Direcției pentru Pașapoarte de serviciile teritoriale de contraspionaj pentru ca la ieșirea din țară să li se rețină facturile eliberate de magazinele românești⁸⁹.

Organele de miliție aveau ordin să-i cerceteze pe străinii și românii care se ocupau de distribuirea ajutoarelor sub acuzația de „speculă cu produse agro-industriale” și să-i sancționeze pe autohtonii care foloseau bonurile de benzină procurate în valută prin asimilarea faptelor respective cu infracțiunile prevăzute în Decretul nr. 120 din 14 iunie 1960 privind mijloacele de plată străine⁹⁰.

Pentru limitarea ajutoarelor sub formă de pachete se avea în vedere refuzarea introducerii în circuitul coletăriei române – din considerente „sanitare” și „antiepidemice” – a celor care conțineau alimente sau medicamente și nu aveau viză din partea forurilor de specialitate⁹¹.

De asemenea, din dorința de a îngreuna acordarea de ajutoare în valută se propunea ca vânzarea produselor industriale către beneficiarii români să se facă la valoarea nominală a acestora pe piața internă, prin utilizarea sumelor rezultate din schimbul valutar la cursul zilei (care era puternic supraevaluat)⁹².

CONCLUZII

Regimul comunist a privit întotdeauna cu circumspecție relațiile cetățenilor români cu străinătatea, lucru deloc surprinzător, având în vedere că specificul său totalitar îl determina să considere o amenințare directă orice aspect pe care nu îl putea controla pe deplin. Suspiciunile creșteau atunci când cetățenii români și

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Idem*, dosar 174, vol. 6, f. 54.

⁹⁰ Cu valuta primită preoții cumpărau autoturisme, seturi de motoare, aparatură electronică, sobe de încălzit și alte mărfuri pe care le vindeau apoi unor cetățeni români ce nu dispuneau de mijloacele necesare achiziționării lor din *Shop*-uri. Cu banii obținuți se executau reparații și construcții în parohii, în cazuri cu totul izolate ei fiind folosiți și în interes personal. Evident, aceste acțiuni nu erau lipsite de riscuri, o dovadă în acest sens fiind cazul preotului Dumitru Adămuț din Adjudei (jud. Neamț) condamnat în 1981 la 6 luni închisoare pe motivul săvârșirii infracțiunii de speculă, prevăzută și pedepsită de art. 295 lit. a din Codul Penal. *Idem*, fond Informativ, dosar 210 558, vol. 1, ff. 4, 16, 19v, 339, 340, 355.

⁹¹ *Idem*, fond Documentar, dosar 174, ff. 83, 86.

⁹² *Ibidem*.

străinii aveau elemente comune, precum naționalitatea sau religia, apreciate drept lianți mai puternici decât simpla apartenență la marea „familie comunistă”.

În aceste condiții, încă de la instaurarea sa, în a doua jumătate a anilor '40, statul comunist a căutat să stopeze sau măcar să limiteze ajutorarea cetățenilor români de către organizațiile caritabile sau de către persoane particulare din Occident.

Dezastrele naturale care s-au abătut asupra României în 1970, 1975 și 1977 au obligat puterea de la București să manifeste, pentru o scurtă perioadă, mai multă înțelegere față de fenomenul ajutoarelor, în scopul obținerii valutei necesare refacerii țării.

Având convingerea că organizațiile caritabile și firmele de curierat din Occident sunt înșesate de angajați ai serviciilor de spionaj și că fenomenul ajutorării nu este altceva decât o abilă tentativă de subminare a sa, regimul comunist a decis însă că beneficiile financiare sunt mai puțin importante decât prejudiciile de imagine de pe plan extern sau încurajarea disidenților interni și s-a străduit să ia măsuri pentru anihilarea lui.

Cu toate acestea, până spre sfârșitul anilor '80, ajutoarele au continuat să ajungă la destinatari, în pofida atitudinii refractare a unor membri ai guvernului, a lucrătorilor Securității sau ai Departamentului Cultelor, datorită scăpărilor legislației românești (speculate inteligent de membrii organizațiilor caritabile străine), intereselor divergente ale instituțiilor comuniste, lipsei unui dialog și a unei colaborări eficiente între acestea și, nu în ultimul rând, corupției diverșilor oficiali români implicați în acest proces.

BIBLIOGRAFIE

Surse primare:

1. Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), fond Biblioteca, 4 044 (Lt. col. Dumitru Șican, *Lupta organelor Securității Statului împotriva activității de subminare desfășurată de elementele antipopulare din rândul cultelor*)
2. ACNSAS, fond Documentar, dosar 69, vol. 1, 2, 24, 25, 64, 87, 90.
3. ACNSAS, fond Documentar, dosar 174, vol. 5, 6.
4. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8 853, vol. 20.
5. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8 879.
6. ACNSAS, fond Informativ, dosar 210 558, vol. 1.
7. Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), fond Ministerul Cultelor și Artelor (MCA), dosar 88 / 1965.
8. ANIC, fond MCA, dosar 50 / 1964.
9. ANIC, fond MCA, dosar 211 / 1969–1978.
10. Monitorul Oficial, Partea I, nr. 185 din 12.08.1946, pp. 8 668–8 673.
11. Monitorul Oficial, Partea I, nr. 186 din 15.08.1947, pp. 7 304–7 306.
12. Monitorul Oficial, Partea I, nr. 178 din 4.08.1948, pp. 6 392–6 396.

Publicații:

1. Bodeanu D. (ed.) (2012). *Neoprotestanții din Transilvania în timpul regimului comunist. Studiu de caz: Bapțiștii din județul Cluj. Mărturii și documente*, vol. II. Cluj-Napoca: Argonaut.

2. Bodeanu, D. (2018). *O raza de speranță în întuneric. Ajutoarele primite din străinătate de cultele religioase din România în anii '70-'80*. Târgoviște, Cetatea de Scaun. ISBN: 978-606-537-414-0.
3. Lazăr, N, Benjamin, L. (eds.) (2017). *American Jewish Joint Distribution Committee în România (1916–2016). Documente*. București: Hasefer. ISBN: 978-973-630-376-0.
4. Țugui, R., Țigmeanu, D. (2010). *Asistența socială în Biserică. Evaluări și cercetări în cadrul programelor sociale ale Bisericii Ortodoxe Române*. Iași: Doxologia.

Surse web:

<http://www.lex.ro/Decretul-210-1960-314.aspx>

http://www.iicr.ro/index.html?lang=ro§ion=arhiva_biblioteca/acte_normative_nepublicate/acte_normative_2 (accesat la 22.08.2015)

<https://infocultural.eu/activitati-filantropice-si-misionare-ale-asociațiilor-straine-in-bisericile-crestine-din-romania-sub-supravegherea-securitatii/>

CENZURA COMUNISTĂ ÎN ROMÂNIA – O SECVENȚĂ ISTORIOGRAFICĂ

MARIAN PETCU*

ABSTRACT

COMMUNIST CENSORSHIP IN ROMANIA – A HISTORIOGRAPHICAL SEQUENCE

The present article contains a chronological table of the works devoted to censorship in Romania, published between 1990 and 2023. It is about monographs, collections of documents, studies, anthologies of various sizes, published in the country and abroad. Among them, two prestigious and long-living magazines – *Memoria* and *Archives of totalitarianism*. I plead here for the continuation of research in the field of censorship practices.

Keywords: censorship, Communism, printing, historical research, Romania.

MEMENTO

În perioada administrației comuniste am avut numeroase uimiri legate de libertatea de expresie. Copil fiind, i-am scris redacției revistei franceze *Pif*. Scrisoarea a fost oprită de poștaș, predată milițianului, cel care i-a avertizat pe părinți că am făcut un gest din afara cadrului permis. Într-o vară a fost renovat sediul școlii, lambriurile fiind vopsite în verde închis. A ieșit un scandal... Verdele era asociat Mișcării Legionare, adică interzis în instituțiile publice!

Aveam de la bunici manuale din anii '40, cu pozele Regelui, Conducătorului – mareșalul Ion Antonescu, cu mai multe discipline într-un singur volum. O vreme mi s-a permis să le citesc, însă într-o zi toate aceste manuale, cărți de rugăciuni și altele, care făceau parte din istoria familiei, au fost închise într-o valiză din lemn, depusă în podul locuinței.

În anii '80 m-am abonat la revista sovietică *Novoe vremia* (versiunea franceză, *Temps nouveaux*). Există un număr redus de abonamente, trebuia să te așezi la rând, la sediul Poștei, și să tot aștepți. Unele ediții ale acestei reviste nu au mai

* Prof., Faculty of Journalism and Mass Communication Studies, University of Bucharest, e-mail address: marian.petcu@ffsc.ro.

ajuns la cititori. Aveam să aflăm după evenimentele din 1989 că în acele numere apăreau texte critice la adresa României.

Părinții mi-au interzis să ascult Radio *Europa Liberă* la difuzorul atașat aparatului de radio, deoarece se auzea din stradă, mai ales seara. Și alți vecini ascultau, îndeosebi slujba ortodoxă de duminică dimineața, transmisă în direct. Sunt bătrâni, mi s-a explicat, nu mai au ce pierde. Tu, da.

Am trimis unei reviste un articol numit „Omagiu artistului”, dedicat lui Theodor Aman. Am fost sfătuit să schimb titlul dacă doresc să se publice acel text, deoarece cuvântul „omagiu” nu poate fi asociat decât lui Ceaușescu și soției sale. Așa aflu că unele cuvinte erau sechestrate, alocate cuplului care conducea România.

Student fiind, aveam să descopăr că existau numeroase cuvinte afiliate ideologic, fie oficial, fie pe ascuns – în comunism nu exista „profit”, ci „plusvaloare”, spre exemplu. „Rentabil” era încă îngăduit în unele contexte, dacă nu era înlocuit cu „avantajos” ș.a.m.d. Dicționarele epocii comuniste stau mărturie pentru această modalitate de eschivă și de manipulare lingvistică.

Am întâlnit cărți pe care le-am cumpărat într-o zi și care a doua zi au fost retrase din librării, din depozitele de carte. „Oaspeții bătrânului Catul”, de Petre Anghel, a fost una dintre ele.

Într-o zi, la discotecile din orașul în care trăiam au fost interzise melodiile în limbi străine. Urma să dansăm exclusiv după piese autohtone. Era o dispoziție de la cel mai înalt nivel. Tinerii ca mine nu au mai revenit în discoteci până nu s-a încălcat acea decizie stupidă, cum stupide erau foarte multe pe atunci. Cumpăram revista „Cinema”, printre puținele imprimate în condiții tipografice decente. Pe prima și pe ultima pagină apăreau portretele unor artiști „la modă”. Până când redacția revistei a primit un avertisment, să nu mai publice portrete, ci doar grupuri de actori. Singurul care se putea bucura de apariția în presă cu portret era Ceaușescu. Uneori, soția sa. Târziu aveam să aflu cum erau create iconografiile oficiale – nu au fost o invenție comunistă, dar ei au dus aceste manifestări la un nivel extrem, am putea spune.

Mi-am amintit aceste întâmplări, care s-ar putea să îi amuze pe cititorii tineri, crescuți în libertate, în pluralism.

O TAXONOMIE SIMPLĂ

Despre cum am recuperat memoria recentă, după 1989, în zona uneia dintre cele mai agresive componente ale regimului comunist s-a mai scris. S-au făcut gesturi remarcabile în zona cercetării, a activității editoriale. Totuși, multe au rămas de spus. Altele nu vor fi spuse, probabil, niciodată. Mă gândesc aici la privilegiile unei bune părți a creatorilor – scriitori, pictori, compozitori ș.a.m.d. Adică la complicitățile fără de care un regim politic nu ar reuși să instituie mecanisme de propagandă omniprezentă, de exhibare ideologică în forme tot mai blamabile.

Trebuie să remarc, în context, performanțele remarcabile ale unei școli doctorale care s-a focalizat în zona cercetării arhivelor relative la cenzură. Este vorba despre prof.univ.dr. Ion Zainea, de la Universitatea din Oradea, care începând cu anul 2011 a coordonat 12 lucrări de doctorat consacrate cenzurii. Cercetări ale cenzurii comuniste au mai fost realizate în cadrul școlilor doctorale din București, Cluj, Iași și Târgu Mureș.

În ceea ce privește conținutul cărților privitoare la cenzura comunistă, acestea au fost consacrate cenzurii, în general (origini, evoluție, instituții), uneia dintre instituțiile reprezentative – Direcția Generală pentru Presă și Tipărituri, spre exemplu – ori cenzurării unui domeniu – religia, literatura, istoria, manualele școlare ș.a.m.d. Adică cenzurile „sectoriale”. Unele volume publicate sunt culegeri de documente inedite privind cenzura, altele, reeditări ale unor lucrări apărute după instalarea regimului comunist – a se vedea broșurile prin care erau anunțate monografiile și autorii interziși. Ne lipsesc culegeri care privesc cenzura militară. Sunt puține volume autobiografice, din păcate, elaborate de victime ale cenzurii ori de persoane care au fost integrate în mecanismele cenzurale.

Propun aici un tablou cronologic al monografiilor consacrate cenzurii, care se va dovedi util celor interesați de istoria noastră recentă.

CRONOLOGIE

1990. București: Fundația Culturală Memoria editează publicația *Memoria, revista gândirii arestate*. Unele ediții conțin studii relative la cenzura comunistă.

1990. București: la Editura Păunescu apare volumul *Poezii cenzurate*, de Adrian Păunescu.

1991. București: la Editura Roza vânturilor apare volumul *Poezii alese de cenzură*, de Marin Sorescu.

1993. București: este fondat Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului în cadrul Academiei Române, la inițiativa fostului deținut politic și arheolog Radu Ciuceanu și a profesorului Octavian Roske.

1993. București: apare revista *Arhivele totalitarismului*, în care sunt publicate și studii consacrate cenzurii.

1995. Cluj Napoca: la Editura Dacia apare volumul *Fond secret. Fond <S> special. Contribuții la istoria fondurilor secrete de bibliotecă din România. Studiu de caz. Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca*, de Ionuț Costea, István Kiraly și Doru Radosav.

1995. București: apare *Cartea albă a Securității*, coord. Mihai Pelin. Conține documente din arhiva Departamentului Securității Statului (SRI).

1998. București: apare volumul *Cazarma scriitorilor*, de Marin Radu Mocanu, la Editura Libra (colecție de documente).

1998. Budapesta: la Editura Central European University Press apare volumul *Censorship in Romania*, de Lidia Vianu. Volumul cuprinde 26 de interviuri cu

scriitori – George Macovescu, Maria Banuș, Ion Negoieșcu, Vera Călin, Ștefan Augustin Doinaș, Nina Cassian, Petre Ghelmez, Eugen Simion, Matei Călinescu, Ion Vianu, Dumitru Radu Popescu, Marin Sorescu, Ileana Mălăncioiu, Virgil Nemoianu, Mircea Martin, Mihai Ursachi, Ana Blandiana, Nicolae Prelipceanu, Lucia Negoită, Adriana Bittel, Dan Verona, Mircea Dinescu, Daniela Crăsnaru, Denisa Comănescu, Florin Bican, Simona Popescu. Este prima carte dedicată cenzurii din țara noastră, publicată în perioada post-comunistă¹.

1999, februarie, 1. Iași: la Editura Polirom apare *Puterea și cultura – o istorie a cenzurii*, de Marian Petcu. Debutază cu un capitol despre „Cenzori, cenzuri, cenzurați”, după care sunt surprinse mai multe „Ipostaze ale cenzurii” din Anglia, Franța, Germania și Austria, Statele Unite ale Americii, Spania și Rusia. Studiul diacronic al „regimului cenzurii în România” este structurat în trei etape istorice: 1646–1918, adică de la *Pravila lui Vasile Lupu* până la terminarea Primului Război Mondial, 1918–1945, cuprinzând întreaga perioadă interbelică, și 1945 până azi.

1999. București: Bogdan Ficeac publică la Editura Nemira cartea *Cenzura comunistă și formarea „omului nou”*. Sunt prezentate și comentate o serie de legi și acte normative prin care D.G.P.T., instituționalizată în 1949, a aplicat cenzura asupra cărților, ziarelor și revistelor, a tipăriturilor ocazionale și afișelor de spectacole, a emisiunilor de la stațiile de radioamplificare și radioficare, a manualelor școlare, a cărților vândute de librării sau achiziționate de biblioteci etc. Studiul se oprește la anul 1958, odată cu H.C.M. nr. 1 391, care prevedea că personalul redacțional al ziarelor și publicațiilor periodice centrale va funcționa numai cu avizul D.G.P.T.

1999. București: la Editura Albatros apare volumul *Procesul ziaristilor „naționaliști”. 22 mai – 4 iunie 1945*, de Ioan Opriș.

2000. București: la Editura Enciclopedică apare lucrarea *Gândirea interzisă. Scrieri cenzurate. România, 1945–1989*, coord. Paul Caravia, care reproduce conținutul broșurilor în care au fost publicate listele de cărți/autori interziși, în baza legislației generate de Convenția de Armistițiu, precum și unele intervenții ulterioare.

2000. Craiova: la Editura Aius apare cartea *Cenzura în România – schiță istorică introductivă*, de Adrian Marino.

2000. Timișoara: la Editura Amarcord apare (postum) volumul *Carnete de editor*, de Mircea Sântimbreanu, care evidențiază atmosfera din edituri, relațiile cu structurile superioare – C.C.E.S., D.G.P.T., Secția de Propagandă și agitație a C.C. etc., raportul de putere în sistemul cenzorial, relația dintre centrala Editorială a C.C.E.S. și editori.

2000. București: Magda Cârnecki publică la Editura Meridiane volumul *Artele plastice în România (1945–1989)*.

¹ <https://books.google.ro/books?id=9eDddelZL0oC&printsec=frontcover&hl=ro#v=onepage&q&f> accesat 2 iunie 2018.

2001. București: la Fundația Culturală *Memoria* apare cartea *Gratiile despărțitoare*, de Annie Samuelli, traducere de Adina Arsenescu, cuvânt înainte de Micaela Ghițescu. Autoarea a făcut parte din lotul „Biblioteca engleză și americană” (1950), fiind condamnată, ca și sora sa, Nora Bobsie Samuelli, la 20 ani, respectiv 15 ani de temniță².

2001. London, Chicago: la Editura Fitzroy Dearborn apare volumul *Censorship: a World Encyclopedia*, editor Derek Jones. Despre cenzura din România există două articole, unul redactat de Adrian Marino (reluat în revista *Sfera Politicii* și în cartea *Cenzura în România – schiță istorică introductivă*, Editura Aius, Craiova, 2000). Al doilea articol, „Romania: religion” este semnat de Janice Broun și se referă la situația cultelor religioase, arestările din motive religioase, opoziția unor preoți din perioada comunistă.

2001. București: Anneli Ute Gabany publică *Literatura și politica în România după 1945*, la Editura Fundației Culturale Române.

2004. București: la Editura Humanitas apare volumul *Viața intelectuală și artistică în primul deceniu al regimului Ceaușescu, 1965–1974*, de Cristian Vasile.

2005, iulie, 2. București: la Editura Comunicare.ro apare volumul *Cenzura în spațiul cultural românesc*, coordonat de Marian Petcu. Include studii și cercetări de Maria Danilov (Rep. Moldova), Mircea Popa, Aurelia Lăpușan, Ion Zainea, Hary Kuller, Ilie Rad, Ana-Maria Plămădeală (Rep. Moldova), Cseke Peter, Gabriela Sandu, Răduț Bâlbâie, Dinu Ioan Nicula, Dan Simion Grecu, Tiberiu Avramescu.

2006. București: în volumul al treilea al cărții sale, *Biserica Ortodoxă Română între anii 1885–2000. Biserică. Națiune. Cultură*, preotul prof. Alexandru Moraru afirmă, despre publicațiile periodice ortodoxe dintre 1945–1989, că „apăreau cu mare dificultate, după o aspră cenzură (...) în această perioadă s-a asistat cu neputință la desființarea unor edituri și tipografii bisericești, precum și (la) interzicerea unor publicații religioase: reviste, cărți, ziare, cu specific teologic sau mistic”.

2006. București: la Editura Nemira apare volumul *Intelectuali români în arhivele comunismului*, coord. Dan Cătănuș.

2006. Oradea: la Editura Universității din Oradea apare volumul *Cenzura istoriei, istoria cenzurată. Documente (1966–1972)*, a prof. univ. dr. Ion Zainea.

2007. Constanța: la Editura Tomis apare volumul *Tomis. Cenzurat / necezurat. Mărturii documentare (1967–1977)*, realizat de Virgil Coman și Nicoleta Grigore. Lucrarea cuprinde 99 de documente relevante despre cenzurarea revistei culturale *Tomis*, existente în fondurile Direcției Județene Constanța a Arhivelor Naționale, precum și legislația Cenzurii.

² Notă. Cartea, redactată de cea considerată spion, deoarece frecvența liceul și Institutul Francez, a apărut inițial în SUA, în 1967; a doua ediție, în limba spaniolă, în 1974; a treia ediție, în Anglia, în 1997. În limba română apare prima oară în 1992. Vezi Annie Samuelli, *Gratiile despărțitoare*, Fundația Culturală Memoria, București. 1992. A doua ediție în limba română, București, 2001. MP.

2008. București: Marin Radu Mocanu publică la Editura EuroPress cartea *Cenzura a murit, trăiască cenzorii* (Documente), cu o privire retrospectivă asupra activității desfășurate între 1948–1989 în toate domeniile vieții culturale, de către D.G.P.T.

2009. București: apare volumul *Scriitorul, cenzura și Securitatea*, de Bujor Nedelcovici, la Editura ALL³.

2009. Cluj Napoca: la Editura Komp-Press apare volumul *Cenzură și propagandă în România comunistă – Cenzúra és propaganda a kommunista Romániában*, de Gábor Györffy.

2009. București: se înființează Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, în subordinea Guvernului.

2009. Cluj-Napoca: la Editura Casa Cărții de Știință apare volumul *Privilighenția. Instituții literare în comunismul românesc*, de Ioana Macrea-Toma.

2010. București: la Editura Tritonic apare volumul *Epurarea cărților în România. Documente (1944–1964)*, de Liliana Corobca.

2010. Iași: la Editura Polirom apare volumul *Literatura română sub comunism. 1948–1964*, de Eugen Negrici.

2010. Oradea: la Editura Universității din Oradea apare volumul *Istoriografia română și cenzura comunistă (1966–1977)*, al prof. univ. dr. Ion Zainea.

2011, octombrie, 28. Cluj Napoca: sunt deschise lucrările celui de-al X-lea Simpozion Național de Jurnalism, inițiat și coordonat de prof. univ. dr. Ilie Rad, cu tema „Cenzura în România – ieri și azi”.

2011. București: la Editura Ideea Europeană apare volumul *Vremuri satanice*, de Marin Radu Mocanu. Potrivit editorului, „volumul constituie o fereastră larg deschisă către documentele extrase din arhivele cenzurii. Dezvăluirile explozive, atestate în aceste acte secrete, sunt menite să lumineze o față a istoriei românilor, până acum mai bine de un deceniu ascunsă”.

2011. Cluj Napoca: la Editura Argonaut apare volumul *Adrian Marino: în căutarea ideii de libertate și cenzură. Studii*, coord. Florina Ilis, prefață de Doru Radosav.

2011. București: la Editura Humanitas apare *Politicile culturale comuniste în timpul regimului Gheorghiu-Dej*, de Cristian Vasile.

2011. Cluj-Napoca: la Editura Argonaut apare lucrarea *George Barițiu. Gazetele și procesele sale politice*, de Gelu Neamțu. Autorul evocă trei procese – 1877 / 1879, generat de articolul „Spre folosul românilor răniți”; 1879, pentru publicarea unui document de la 1849, care descrie o crimă; 1884, pentru evocarea în termeni elogioși a răscoalei de la 1784–1785 (articolul „Frica guvernului unguresc de umbrele a trei morți vii”)⁴.

⁴ Gelu Neamțu, *George Barițiu. Gazetele și procesele sale politice*, Argonaut, Cluj Napoca, 2011, p. 10.

2012. București: în volumul *Între uitare și memorie*, de Micaela Ghițescu – Editura Humanitas – sunt evocate cazuri de cenzurare a titlurilor cărților, de către cenzura comunistă.

2012. București: la Academia Română, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, apare cartea *Delictul de opinie. Procesul ziariștilor, 1945*, de Emil Rus (volum de documente).

2012. Cluj Napoca: la Editura Tribuna apare volumul *Cenzura în România*, coordonat de Ilie Rad. Include texte de Ana Blandiana, Marta Petreu, Adriana Săftoiu, Robert Turcescu, Gheorghe Săsărman, Radu Vida, Ilie Rad, Mihail Guzun, Gabriela Rusu-Păsărin, Marian Petcu, Dan Culcer, Maria Danilov, Viorel Nistor, Emilia Șercan, Mihaela Teodor, Ion Zăinea, Cseke Péter, Dumitru Graur, Ion Pop, Gelu Neamțu, Doina Rad, Sorin Preda, Mircea Popa, Romulus Rusan, Cristian Vasile, Constantin Cubleşan, Nicolae Melinescu, Valeriu Râpeanu, Liviu Malița, Constantina Raveca Buleu, Gelu Teampău.

2012. Târgoviște: la Editura Cetatea de Scaun apare monografia *Anatomia cenzurii. Comunizarea presei din Romania. 1944–1947*, de Mihaela Teodor.

2014. București: la Editura Cartea Românească apare *Controlul cărții. Cenzura literaturii în regimul comunist din România*, de Liliana Corobca. Volumul cuprinde perioada 1944–1989 și recuperează fondul puțin cunoscut al instituției Cenzurii (D.G.P.T. – C.P.T.). Prezintă fenomenul Cenzurii ca un sistem ierarhic, în care s-a acționat cu aceeași eficacitate și în perioade anterioare sau ulterioare activității D.G.P.T. (1949–1977). Și înainte, și după acest interval de timp, Cenzura a existat și a avut o activitate deosebit de intensă – Cenzura militară, Comisia Aliată de Control, Ministerul Propagandei (prezentate în Cap. I), dar și Consiliul Culturii și Educației Socialiste, editurile, Uniunea Scriitorilor, Secția de Propagandă și Agitație a Partidului Comunist, Securitatea (Cap. IV) sunt structuri implicate, mai mult sau mai puțin, în exercitarea cenzurii. O atenție specială este acordată activității Direcției Generale a Presei și Tipăriturilor, începând cu structura acesteia, direcțiile și serviciile care se ocupau de controlul cărții, etapele de lucru, regimul vizelor, tipologia intervențiilor cenzoriale, relația cenzurii cu literatura minorităților naționale și cu sistemul de apărare a secretului de stat, terminând cu așa-zisa „desființare” a Cenzurii.

2014. Iași: la Editura Polirom apare volumul memorialistic *Anii romantici*, de Gabriela Adameșteanu. Experiența de redactor de carte la Secția de Enciclopedii a Editurii Politice din anii '70 este rememorată și analizată, precum și drumul sinuos al primelor apariții editoriale post-comuniste.

2014. București: la Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului apare volumul *Vocația libertății. Forme de disidență în România anilor 1970–1980*, de Ana Maria Cătănuș.

2014. Oradea: la Editura Ratio & Revelatio apare antologia *Instituția cenzurii comuniste în România, 1949–1977*, două volume, ediție, note, prefață, postfață de Liliana Corobca. Volumul I conține 106 documente, grupate în două părți mari –

I. Structură, atribuții ale D.G.P.T. (cele mai importante momente de activitate, transformări, evoluții, regimul vizelor, precum și câteva documente privind secretul de stat); II. Activitatea departamentelor cenzurii, în afară de Direcția Instructaj-Control și o prefață despre „Mecanismele cenzurii comuniste”. Volumul II este alcătuit din trei părți – I. Relația D.G.P.T. (C.P.T.) cu alte instituții; II. Direcția Instructaj-Control. Relația Centru-Provincie; III. Cenzorul. Personaj principal (191 documente) și o postfață despre secretul de stat și instituția cenzurii.

2015. Cluj Napoca: la Academia Română, Centrul de Studii Transilvane apare volumul *Cenzura presei și a publicațiilor în România comunistă. Activitatea Direcției Tipărirea Presei Centrale (1965–1977)*, de Carmen Ungur-Brehoi.

2015. Iași: la Editura Polirom apare cartea *Cultul secretului. Mecanismele cenzurii în presa comunistă*, de Emilia Șercan.

2016. Cluj Napoca: la Editura Argonaut apare monografia *Cenzură și ideologie în comunismul real*, de Dan Culcer.

2016. București: la Editura Tracus Arte, Liviu Malița publică volumul *Cenzura pe înțelesul cenzuraților*.

2016. Iași: la Editura Polirom apare volumul *Literatura eretică. Texte cenzurate politic între 1949 și 1977*, de Liviu Malița.

2018. Oradea: la Editura Universității din Oradea apare volumul *Istoria și cenzura scrisului istoric. Studii în onoarea profesorului Ion Zainea*, coordonat de Gabriel Moisa, Sorin Șipoș și Ménesi Beáta.

2019. Oradea: apare volumul *Ultima verigă. Cenzură și structuri ale cenzurii comuniste în România (1949–1977)*, de Ménesi Beáta, la Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane.

2021. București: la Editura Universității din București apare volumul *Cenzura presei culturale ieșene în perioada comunistă*, de Monica Mărgărint.

2023. București: la Editura Eikon apare volumul *Contribuții la istoria cenzurii în România, 1944–1948*, editor Raluca Nicoleta Spiridon.

CONCLUZIE

În lucrarea sumativă de mari dimensiuni, pe care am coordonat-o – *Enciclopedia cenzurii din România, 1640–2018*⁵ – se pot observa și alte forme de cenzură, generate de documente ale Partidului Comunist, de atitudinea unor autori față de autorități, de capriciile unor activiști ș.a.m.d.

Rămân multe fonduri arhivistice de explorat – arhiva Secretariatului de Stat pentru Culte, arhiva Ministerului de Externe, cea a Ministerului Culturii, arhiva Casei de discuri Electrecord, arhiva Agenției de presă Agerpres, a Radioteleviziunii, a Uniunii Scriitorilor, altor uniuni de creație și multe altele. Tot în zona restanțelor

⁵ Editura *Ars Docendi*, București, 2019.

situez cenzura divertismentului social, a publicității, a afișajului/pavoazărilor, cenzurarea corespondenței, a repertoriilor teatrale, pentru a aminti doar câteva.

Firește că cenzura nu poate fi studiată în afara propagandei, de aceea se cuvine să i se acorde și acesteia o atenție mai mare⁶.

Institutele de istorie din București, Cluj și Iași, dar și alte structuri de cercetare, școlile doctorale (istorie, litere, arte, muzică ș.a.m.d.), autorii și colaboratorii revistelor de istorie, ai editurilor care au colecții consacrate istoriei vor avea de recuperat un volum uriaș de informații despre mecanismele cenzurale din timpul administrației comuniste. Interesul generației tinere pentru recuperarea memoriei noastre pare să se fi diminuat, de aceea privesc aceste cercetări ca fiind o urgență.

⁶ A se vedea Oana Ilie, *Propaganda politică. Tipologii și arii de manifestare, 1945–1958*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2014; *Arta în România între anii 1945–2000, O analiză din perspectiva prezentului*, Editura UNarte, volum coordonat de Călin Dan *et al.*, 2016.

ILIE BĂDESCU, IOAN C. POPA, *UN SAVANT ROMÂN SUB SUPRAVEGHERE INFORMATIVĂ. CAZUL DIMITRIE GUSTI*, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, BUCUREȘTI, 2019

Volumul semnat de Profesor Universitar Doctor Ilie Bădescu, membru corespondent al Academiei Române, Directorul Institutului de Sociologie al Academiei Române, și de Dr. Ioan C. Popa, sociolog, publicist și diplomat, intitulat *Un savant român sub supraveghere informativă. Cazul Dimitrie Gusti*, editat sub egida Institutului de Sociologie al Academiei Române și înscris în programul de cercetare *Enciclopedia Școlii Sociologice de la București*, apărut la Editura Academiei Române în 2019, se constituie într-o cercetare de mare seriozitate și complexitate a vieții, activității și operei fondatorului Școlii Sociologice de la București.

Structurată în două părți, *Dimitrie Gusti, Fondatorul Școlii Sociologice de la București, sub supraveghere informativă*, semnată de Dr. Ioan C. Popa, și *Ipozeze sociologice asupra regimurilor de persecuție. D. Gusti contra sistemelor care au reformat lumea*, concepută de Dr. Ilie Bădescu, lucrarea reprezintă o cercetare amănunțită a vieții, personalității și operei lui Dimitrie Gusti, dincolo de restituirea unei părți mai puțin cunoscute a vieții sale, cea cuprinsă în dosarul de urmărire informativă aflat în Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (C.N.S.A.S.). Volumul cuprinde de asemenea o *Addenda*, cu *Piese din Dosarul de urmărire informativă a lui D. Gusti și Corespondență și declarații din anchete*, și este îmbogățit prin reproducerea integrală a textului lucrării *Comunism, socialism, anarhism, sindicalism și bolșevism. Clasificare a sistemelor privitoare la societatea viitoare*, studiu publicat în 1920, în *Arhiva pentru știința și reforma socială*, Anul II, No. 1–3 (pp. 219–283).

Prima parte a lucrării debutează cu un capitol intitulat *O viață dedicată științei și progresului națiunii române*, o biografie condensată, necesară pentru înțelegerea personalității lui D. Gusti, bazată pe cercetările de lungă durată ale autorului (a se vedea, de exemplu, Ioan C. Popa, „Din arhivele anilor '46–'47: O importantă inițiativă românească. Ceea ce nu se cunoaște despre renumitul sociolog român, acad. Dimitrie Gusti”, în *Balcanii și Europa*, Nr. 117/oct. 2011; Ioan C. Popa, „Momente mai puțin cunoscute de diplomatie culturală în perioada interbelică: un savant român în audiență la președintele Roosevelt, în *Balcanii și Europa*, Nr. 177/aug.–sept. 2017; Ioan C. Popa, „«Chestiunea se urmărește». Dimitrie Gusti sub trei dictaturi, studiu preliminar asupra dosarului de urmărire informativă a profesorului Gusti”, în *Magazin Istoric*, nr. 2/611/februarie și 3/612/martie 2018) și introducând citate din opera finală a sociologului, *Opere V: Fragmente autobiografice. Autosociologia unei vieți. 1880–1955*.

„*Revista română de sociologie*”, serie nouă, anul XXXV, nr. 3–4, p. 237–240, București, 2024

Creative Commons License
Attribution-NoDerivs CC BY-ND

Redăm pe scurt o parte din biografia lui Dimitrie Gusti, așa cum se conturează în subcapitolele *Anii de studiu, Afirmarea în viața științifică și publică, Moment aniversar: 25 de ani de învățământ universitar, Efigii pentru chipul întregit al țării: Muzeul Satului și Enciclopedia României, Comisar General la două expoziții internaționale, Primirea la Președintele Roosevelt, Perioada Războiului Mondial, Conducător al delegației Academiei Române la Moscova, O importantă inițiativă de pace la ONU* (pp. 13–34). Născut la Iași, în 1880, într-o familie nobiliară, D. Gusti studiază mai întâi la Iași, apoi la Berlin, Leipzig și Paris, având profesori marcanți, cum ar fi Georg Simmel, Wilhelm Wundt, Émile Durkheim. Predă la Universitatea din Iași din 1910, unde pune bazele Asociației pentru știința și reforma socială, în 1918, care va deveni Institutul Social Român în 1921, iar în 1919 fondează prestigioasa revistă *Arhiva pentru știința și reforma socială*. Devine membru corespondent al Academiei Române încă din 1918, membru titular în 1919, discursul său de recepție din 1923 fiind intitulat „Ființa și menirea Academiei”, D. Gusti fiind ales Președinte al Academiei Române în perioada 1944–1947. În perioada 1932–1933, Dimitrie Gusti a fost ministru al Instrucției, Cultelor și Artelor, în guvernul țărănist condus de Alexandru Vaida-Voevod. Pe baza cercetărilor sociologice asupra satelor românești începute în 1925, în care e aplicată *metoda monografică*, emblematică pentru Școala Sociologică de la București, D. Gusti va ține conferințe la Paris (Sorbona și Facultatea de Drept), dar va pune și bazele Muzeului Satului din București (1936) și ale *Enciclopediei României* (1938–1944), iar viziunea sa de excepție se va materializa în organizarea celor două expoziții economice internaționale, de la Paris (1937) și New York (1939). Începând cu 1941 vor avea loc cercetări asupra populației române de dincolo de Bug și din Transnistria, supervizate de D. Gusti, așa cum rezultă din documente de arhivă. D. Gusti susține în același timp revenirea României alături de Națiunile Unite, dar e conștient de rolul tot mai puternic al URSS pentru viitorul Europei de Est, lucru care e evident de exemplu din faptul că e președinte al Societății Amicii Statelor Unite, dar și vicepreședinte al Asociației Române pentru Strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică. În 1945 participă la înființarea Consiliului Național de Cercetări Științifice, susținut ulterior de Guvernul Petru Groza, în același an va conduce delegația română la Academia de Științe a Rusiei, despre care scrie la întoarcerea în țară, iar în 1945–1946 va iniția un curs de sociologie marxistă la Universitatea din București, păstrând însă concepția sa științifică. În perioada 1946–1947, D. Gusti va participa la prima sesiune a Adunării Generale a ONU, obținând un acord de principiu pentru înființarea unui Institut Social al Națiunilor.

După cum arată al doilea capitol, *Urmărit sub trei dictaturi*, Dimitrie Gusti a intrat în atenția serviciilor secrete începând cu anul 1933, în dosarul său de urmărire informativă din Arhiva CNSAS, fond Informativ I 234978, denumit *Dosarul Gusti*, regăsindu-se documente ale Direcțiunii Poliției și Siguranței Generale din cadrul Ministerului de Interne din perioada 1933–1939, perioadă în care D. Gusti deținea portofoliul Ministerului Instrucției, Cultelor și Artelor (p. 35). D. Gusti va fi ținta unei campanii de discreditare din partea cercurilor legionare, începând din 1937, acutizată din anul 1940, conform documentelor păstrate în dosarul informativ. Deși participă activ la viața științifică a României din perioada de după război, începând cu 1947, asemeni altor intelectuali ai țării, Gusti devine victima noului sistem politic controlat de Uniunea Sovietică, Nota Nr. 4260/16 decembrie 1947 anunță începerea operațiunilor prin care savantul, pensionar, va fi inclus printre *elementele dușmănoase* la adresa noului regim impus de Moscova. Prin *Decretul M.A.N. Nr. 76 / 1948*, Academia Română devine Academia Republicii Populare Române, transformată în

instituție de stat, la articolul III precizându-se că „Nu pot fi membri ai Academiei Republicii Populare Române persoane care, prin activitatea lor, s-au pus în slujba fascismului reacționar, dăunând prin aceasta intereselor țării și ale poporului”; printre cei peste o sută de membri ai Academiei care devin victimele acestui val de epurări politice se va afla și Profesorul Dimitrie Gusti. Deși Gusti trimite un Memoriu către Președintele Consiliului de Miniștri, dr. Petru Groza, începând cu 1948, el va fi exclus din Academie, i se va rechiziționa locuința și va fi îndepărtat din viața științifică a țării. Volumul include numeroase mărturii privind acești ultimi ani ai vieții lui D. Gusti în mărturiile de anchetă ale foștilor săi colaboratori, cum sunt Anton Golopenția, Ștefan Popescu, Constantin Pavel, Anton Rațiu, etc. (la paginile 72–73 în volum). În 1950, profesorul D. Gusti este plasat cu „domiciliu forțat”, sub paza a doi agenți (Nota Nr. 142/27 mai 1950, citat în volum la pagina 74). Ultimul capitol al primei părți a lucrării este dedicat procesului de restituire a operei lui D. Gusti. Așa cum detaliază cercetarea, D. Gusti își va trăi ultimii ani din viață izolat de viața științifică, politică, educativă și culturală a țării. Expulzat din propria locuință, lipsit de biblioteca personală, savantul menține anumite legături epistolare cu foști prieteni, și va scrie în perioada ultimă a vieții (1954–1955) un volum autobiografic, *Autosociologia unei vieți. 1880–1955*, care va vedea lumina tiparului în 1971, la editura Academiei RSR. Opera sa, deși uitată pentru o vreme în perioada comunistă, așa cum scrie D. Gusti profetic în autobiografia sa, rămâne un reper din cele mai importante ale culturii române: „Aștept cu demnitate a se face dreptate operei (...) Semănător de idei... Presimte profetic că viitorul va restabili activitatea sa; abia după moartea sa ideea va începe să trăiască” (citată la pagina 82).

Partea a doua a lucrării este o pledoarie pentru gândirea și opera științifică a lui D. Gusti, care, într-o perioadă istorică dificilă, a analizat sistemele ideologice și represive care au „deformat” lumea, iar în acest cadru, Ilie Bădescu îl definește pe Dimitrie Gusti drept un exponent al „științei mărturisitoare” (p. 115 în volum, din studiul pentru cel de *XVII-lea Seminar Internațional de Medicină și Teologie*, Bistrița, 2018; a se vedea și I. C. Bădescu și I. Bădescu, *Conversiunea sistemelor. Pustiul postmodern și deformările lumii. Probleme epistemologice ale teoriei conversiunii*, Mica Valahie, 2015). În primul capitol, *Înfruntând anarhia și terorismul*, Profesor Universitar Dr. Ilie Bădescu contextualizează și prezintă lucrarea din 1920 a lui Gusti intitulată *Comunism, socialism, anarhism, sindicalism și bolșevism. Clasificarea sistemelor privitoare la societatea viitoare* (extras din „Arhiva pentru Știința și Reforma Socială”, Anul II, Nr. 1, 2, 3, Tipografia Gutenberg, București, republicat în 1934 în volumul *Sociologia militans. Introducere în sociologia politică*). Încadrată epistemologic în tradiția *studiilor seriale*, lucrarea lui D. Gusti examinează doctrinele și teoriile elaborate în legătură cu aceste sisteme ideologice, definind de asemeni termeni și concepte și prezentând figuri reprezentative. Această parte a operei lui D. Gusti a fost creată, așa cum explică Ilie Bădescu, cu „menirea de a mijloci exponenților gândirii și acțiunii politice și culturale din România să participe la actul de clarificare publică a doctrinelor care influențau ori se apropiau de mintea omului public românesc, fie el șef de partid ori cărmuitor instituțiilor statului” (p. 97). Reluând un capitol din lucrarea *Enciclopedia valorilor reprimare* (coordonatori I. Bădescu, M. Ungheanu, Editura Pro Humanitas, București, 1995), Ilie Bădescu propune o *Cronopatie a textului acuzator. Repere cronologice ale reprimării operei* (pp. 123–124), care prezintă texte apărute începând cu anul 1958, menite „să motiveze ideologic operația represivă contra operei” (p. 123), ceea ce autorul numește o „misiune antigustiană”, cum e cartea scrisă de Ernst Gall, *Sociologia burgheză din România. Studii*

critice, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, pp. 145–146), care au dus la eliminarea din circulație a cercetărilor profesorului D. Gusti și includerea exemplarelor existente în fondurile prohibite ale bibliotecilor (p. 124). Al treilea capitol, *Mecanismele represiunii. Cenzura comunistă și falsificarea sistemului gustian de „sociologia națiunii”* prezintă perioada care a urmat celui de-Al Doilea Război Mondial, definită de „lunga serie a etnocidului cultural în care au pierit și membrii Școlii Sociologice de la București, fie prin moarte civilă (ca în cazul lui Gusti), fie prin exterminare lentă sau brutală în pușcării, ca în cazul lui Mircea Vulcănescu și Anton Golopenția” (p. 125). Așa cum scrie Ilie Bădescu, „Noua paradigmă izvodită de D. Gusti în sociologia europeană, pe care istoria sociologiei va trebui s-o consemneze la un capitol special croit în acest sens, ce va trebui să preia, ca titlu, chiar numele gustian al acestei noi teorii (paradigme) – «sociologia națiunii» – a fost supusă maltratării cenzorului comunisto-kominternist”. În contextul politic de după cel de-Al Doilea Război Mondial, invocând teoria denumită de Ervin Goffman *frame break*, autorul afirmă că a avut loc „dezagregarea cadrelor simbolice, ideologice, teoretice, psihospirituale în genere, în care și prin care a funcționat unitatea (sistemul) psihospirituală a unei națiuni (societăți)”, care, fiind de natură spirituală, pot fi considerate „cadre noologice” (p. 126). În ultimele capitole ale cercetării, Ilie Bădescu analizează relația dintre națiune și Internaționale, așa cum o prezintă D. Gusti în scrierile sale, susținând ideea unui „internaționalism național” (capitolul 5, *Gusti supravegheat. De cine? De ce? Suprimarea paradigmei gustiene cu privire la analiza raportului dintre națiune și internaționalele istorice*, pp. 131–139). După cum afirmă în mod inspirat Prof. Univ. Dr. Ilie Bădescu:

Trecutul este o parte importantă a acestei „unități sociale” integratoare care este națiunea, astfel încât tot ceea ce afectează tradițiile, moștenirile, memoria sau zestrea de gândire și simțire a unei națiuni afectează națiunea însăși, integritatea acesteia, cu consecințe incalculabile atât pentru prezentul, cât și pentru viitorul ei. (p. 127)

Bazat pe interese de cercetare fundamentală, de lungă durată, ale celor doi autori, care susțin înțelegerea documentelor de arhivă aduse la lumină și puse în discuție, volumul se constituie într-un demers de reconstituire și restituire a vieții și operei unuia dintre cei mai importanți oameni de cultură români, marcate de schimbările dramatice aduse de cel de-Al Doilea Război Mondial în Europa.

Angelica Helena Marinescu